Mehmet AZİMLİ

Dört Halifeyi Farklı Okumak-2

Hz. Ömer

ANKARA OKULU

Ankara Okulu Yayınları: 155

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, kapak baskısı, cilt: Salmat Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Ekim 2012
İkinci basım: Eylül 2013

ISBN 978-9944-162-60-9

Ankara Okulu Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara
Tel/Faks: (0312) 341 06 90
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Dört Halifeyi
Farklı Okumak-2

Hz. Ömer

Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2013

Çalışmamı,
değişik şehirlerde gerçekleştirdiğimiz *Siyeri Farklı Okumak*
seminerleri ile hayatına yeni bir anlam katmaya çalışan
değerli takipçilerime ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**
GİRİŞ **11**

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ **15**
Lakap ve Künyeleri 16
Faruk 16
Solak 17
Ebu Hafs 17
Mekke Hayatı 18
Sefaret Görevi 18
Papazın Kerameti(!) 19
Kızını Diri Diri Gömmesi(!) 19
İslam'a Girişi 21
İki Ömer 21
Müslüman Oluşu 22
40. Müslüman(!) 23
Mekke Yılları 27
Hicret 28
Medine Dönemi 29
Hz. Ebu Bekir Dönemi 34

II. BÖLÜM
HİLAFETİ **37**
Hilafete Dinen Liyakatı 38
Faziletleri 41
Yağmur Duası 45
Sesini Allah'a Duyuran Havle 47
Analarından Hür Doğan İnsanlar 47
Ezhebtum Tayyibatikum (Güzelliklerinizi Tükettiniz) 48
Depreme Karşı Tedbir 49
Kadın Doğru Söyledi, Ömer Yanıldı 49
Dini Feraseti 50
Toplumsal Feraseti 52
Necranlıların ve Yahudilerin Sürgünü 62
Muvafakat-ı Ömer 64

Muvafakata Uygun Düşenler 68
Hicâb 68
İçki Yasağı 68
Münafıkların Cenaze Namazı 69
Kudret-i İlâhiyyeye Hayranlık 69
İfk Hâdisesi 70
İsti'zân 70
Muvafakata Uygun Düşmeyenler 71
Makâm-ı İbrahim 71
Bedir Esirleri 72
Tahrim 72
Allah'ın ve Elçisinin Hükmüne Rıza Göstermek 73
Oruç Tutma Vakti 73
Cennetlik Olanlar 74
Cebrail'e Düşmanlık Beslemek 74

III. BÖLÜM
FETİHLER 77
Irak Cephesi 77
Irak'a Sefer 85
Köprü (Cisr) Savaşı (13/634) 87
Büveyb Savaşı (14/635) 89
Kadisiyye Savaşı (14/635) 91
Hz. Ömer'in Kerameti(!) 92
Yola Çıkış 93
Bir Keramet(!) 94
Müneccim Rüstem'in Rüyası(!) 94
Elçiler 96
Kadisiyye Savaşı 98
Sa'd'ın Kerameti(!) 100
Denizde Yürümek(!) 100
Medâin'in Fethi (16/637) 102
Suraka Mucizesi(!) 103
Şehirlerin Kurulma Nedenleri 104
Basra'nın Kuruluşu (16/637) 105
İslam'da Recm 106
Muğire b. Şube 113
Kûfe'nin Kuruluşu (17/638) 114
Sevad Arazisi 116
Hicri Takvim 119

Celula Savaşı (16/637) 119
Ala b. el-Hadramî 122
Deccal'ın Gelişi ve Sus'un Fethi 122
Nihavend Savaşı (21/642) 124
Haremlik-Selamlık 132
Ümmü Gülsüm bt. Ali b. Ebi Talib 132
Sariye Olayı 133
Divanlar 138

IV. BÖLÜM
ŞAM CEPHESİ 143
Şam'ın Fethi (14/635) 147
Cebele b. Eyhem 149
Tağlibliler 150
İçki İçen Sahabiler 151
İçki Cezası 152
Humus'un Fethi (14/635) 154
Lazkiye 156
Kınnısrin 156
Diğer Şehirler 157
Halid b. Velid'in Azli 159
Amvâs Vebası (17/638) 164
Cezîre'nin Fethi (16/637) 167
Diyarbakır'ın Fethi 169
Kudüs'ün Fethi (16/637) 171
Şurutu Ömeriyye 173

V. BÖLÜM
MISIR'IN FETHİ (20/641) 175
Amr b. As 179
İskenderiyye'nin Fethi (21/641-2) 180
İskenderiyye Kütüphanesinin Yakılması 181

VI. BÖLÜM
VEFATI (23/644) 185
Fitne Kapısı 188
Hilafet Meselesini Çözümü 189
BİBLİYOGRAFYA 195
DİZİN 203

ÖNSÖZ

Siyeri Farklı Okumak adlı kitabımın okurların ilgisini çekmesi ve akademik bir kitap formatında yazılmış olmasına rağmen çok baskı yapması, Türkiye'de oldukça önemli bir siyer okuyucusu olduğunu ortaya koymuştur. Bu okuyucu kitlesi ile değişik kentlerde sayısını hatırlayamadığım *Siyeri Farklı Okumak* seminerleri yaptık. Bu seminerler tam bir "beyin fırtınası" şeklinde geçti ve hâlâ da devam etmektedir.

Bu seminerler sırasında okuyucularımın benden ilk istediği şeylerden biri, bu çalışmanın Dört Halife dönemi ile de devam ettirilmesi idi. Ön bilgilerime rağmen yeni bilgiler öğrenme tutkusuyla Dört Halife dönemini hazırlamaya başladım.[1] Ancak anladım ki bu bir seferde altından kalkılabilecek bir iş değildir. Bu sebeple önce ilk halife Hz. Ebu Bekir'i hazırladım ve *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir* adıyla yayınladım. Daha sonra ise elinizde bulunan bu kitabı hazırlamaya gayret ettim ve nihayet sonuçlandırabildim. Şunu itiraf edeyim ki kaynak bolluğu yanında yapılan telif çalışmalarını takip edip çalışmama yansıtabilmek gerçekten yorucu bir işti. Bu kitapta da metodumuz ilk iki kitapta olduğu gibi problemler üzerinden bir anlatım tarzı oldu.

Bu noktada, 2008'de yayınladığım *Siyeri Farklı Okumak* adlı kitabımla birlikte başlayan; kendi bildiği dışında doğru kabul etmeyen taassupkar kesimden, gerek bireysel olarak gerek grup halet-i ruhiyesi içinde tarafıma yapılan iftira, sindirme, soruşturma ve kadro mağduriyeti gibi birçok baskı aracını kullanarak düşüncelerimden vazgeçirmeye çalışanlara rağmen, Türkiye'nin dört bir yanından yaptıkları davetlerle

1 "Dört Halife"'yi tek eser şeklinde bir arada anlatan Türkçe bilimsel eser olarak Adem Apak'ın "Hulefa-i Raşidin Dönemi" adlı çalışmasını tavsiye ediyoruz.

sayısını hatırlamadığım *Siyeri Farklı Okumak* seminerleri düzenleyip destek olan ismini sayamayacağım dostlarıma, buradan teşekkürü borç bilirim. Diğerlerinin ise hesabını Allah'a ve hesap gününe bıraktım. O, en güzel yargılayıcıdır ve adaletiyle Muntakim'dir.

Buna iman ediyorum...

Mehmet AZİMLİ
Çorum 2013

GİRİŞ

Tarihçiler, Müslümanlığın yeryüzünde ortaya çıkmasıyla başlayan sürecin dünyanın en önemli olayı ve bu tarih diliminin dünya tarihinde en fazla etki bırakan dönem olduğu konusunda görüş bildirirler. Bu durum Müslümanlığın yayıldığı coğrafyanın da ön plana çıkmasına ve doğal olarak en fazla itibar gören bölge olmasına neden olmuştur. Bu kadar önemi haiz bir tarih diliminin ve coğrafyanın yani İslam tarihi ve coğrafyasının, Hz. Peygamber'den sonra en fazla etki bırakan şahsı ise Hz. Ömer'dir ve Hz. Peygamber'den sonra onun kadar kendisinden bahsedilen kimse yoktur denilebilir.[2]

Bunun en önemli sebebi, Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında Hz. Ömer'in olaylarda başrol oynaması ve kendi hayat tarihi içinde dominant bir etki göstermesidir. Onun etkinliği kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, görüşleri çağlar boyu tartışılmış ve hâlâ da bu tartışmalar devam etmektedir.[3] O, kendi deyişiyle "deve çobanlığından bütün Arabistan'daki insanların kendisinden çekindiği, dünyanın kendini saygıyla andığı" bir noktaya yükselmiştir. Hz. Ömer'in itibar sahibi olmasında en önemli sebep, zamanın ruhunu iyi okumasıdır. O, İslam tarihindeki birçok kurumun da ilk kurucusudur.[4]

İslam'ın ilk dönem tarihi açısından Hz. Ömer çok önemli bir şahsiyettir. Onun hayatı boyunca ortaya koyduğu tavırlar çok tartışılmıştır. Hz. Ömer'in hayatını anlatan kitaplarımız onun gerek cahiliye dönemine ait gerek İslami dönemine ait hayatını, genelde elinde kılıç, hep kızgın ve birilerini öldürme-

2 Süleyman Temmavi, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Vesim Taylan, İstanbul, 1993, 21; onun hakkında sadece ona özel ansiklopedi hazırlanması buna örnektir, Ahmet Ağırakça, *Hz. Ebu Bekir*, İstanbul, 1998, 147.

3 Bkz. Ali-Naci et-Tantavî, *Ahbar-u Ömer*, Beyrut, 1983.

4 İbrahim Beyzun, *Min Devleti Ömer İla Devleti Abdulmelik*, Beyrut, 1991.

yi düşünen, akli melekeleri ön planda olmayan bir tiplemeyle anlatmışlardır.

Şibli'nin yerinde deyimiyle:

> Bunlar edebi anlatımlardır ki gerçekte tarih ile edebiyatı birbirinden ayırmak icab eder. Tarihçi haritacı gibi olup yerküreyi olduğu gibi aktarır. Ressam ise aynı yerküreyi kendi ruhuna yansıyan cüziyyatı ortaya koyacak şekilde abartılı aktarıp bazı yönlerini ön plana çıkarır.[5]

Hz. Ömer'in hayatı bir bütün olarak iyice tetkik edildiğinde, onun gerek halifeliği döneminde, gerekse daha önceki hayatında zeki, akılla iş gören, uygununu bilen, münasibini bulan, toplumsal gerekleri gözeten bir yapıya sahip olduğu görülür. Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıkan birtakım konularda öne sürdüğü görüşler ve benimsemiş olduğu tavırlar, ayetlerle desteklenmiştir. Hicab ile ilgili ayet inmeden bu emrin uygulanmasını talep etmesi bu kabildendir. Halifeliği sırasında birçok konuda, sahabenin muhalefetine rağmen verdiği kararların ne kadar isabetli olduğu daha sonraları anlaşılmıştır. Sevad arazisini gazilere dağıtmaması, Muellefe-i Kulûb'a zekât vermemesi gibi kararlar buna örnek gösterilebilir.

Hz. Peygamber'in oluşturduğu sistemi, Hz. Ebu Bekir perçinlemiş ve adeta bu sistemi ridde savaşları sonucunda yok olmaktan kurtarmıştı. Hz. Ömer ise Hz. Ebu Bekir'den devraldığı oturmuş yapıyı kurumsal hale dönüştürmeyi başardığı gibi, bunu yaparken de medeniyetin kuruluş sancılarını en aza indirmiş, bu devasa işi büyük oranda adalet içerisinde yapmıştı.

Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihlerle dünya tarihine ivme kazandırılmıştır. Bu sebeple o, tarihin en popüler kişilerindendir. Ancak bütün bunlara rağmen ondaki tevazu bu popülaritesinin tersinedir. O gün bilinen dünyanın en önemli yerlerini ele geçirmesine rağmen, halkına ya-

5 Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1977, IV, 190.

bancılaşan krallardan biri olmamıştır. Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya, Kafkasya'dan Yemen'e kadar uzanan coğrafyayı çok kontrollü bir şekilde elinde tuttuğu halde, bu tevazuyu terk etmediği bilinen bir gerçektir.

Müslümanlar açısından Hz. Ömer, çok farklı değerlendirmelere tabi tutulmaktadır. Doğru tabirle herkes kendine uygun bir Ömer portresi ileri sürmektedir.

Kimine göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde herkese kaba davranan, herkesi döven ve durmadan birilerinin kafasını kesmek için Hz. Peygamber'den izin isteyen bir kişiliktir. Küçüklüğümüzde bize öğretilen ilahilerden birinde o şu şekilde vasfediliyordu:

Hz. Ömer
Belinde kemer
Allah deyip döver[6]
Aşk meydanında.

Tasavvufçulara göre, Hz. Ömer, vesile konusunun en somut örneğini uygulamış ve yağmur duası yaparken Abbas'ı vesile edinerek Allah'tan yağmur istemiş, Sariye olayında olduğu gibi keramet için delil alınabilen bir şahıstır.[7]

Fikriyatları tasavvufçuların zıttına olan selefi-vahhabilere göre ise Hz. Ömer Rıdvan ağacının kesilmesi ve Haceru'l-Esved'e tazim meselesinde olduğu gibi tevhidi zedeleyici şeylere karşı en sert tavrı gösteren birisidir.

Şiilere göre, Hz. Ömer, Hz. Ali'nin halifeliğine engel olan bir zalimdir. Bu sebeple günümüzde Şia'nın hakim olduğu Güney Irak'ta sırf ismi Ömer olduğu için Şiiler tarafından öldürülen Müslümanlar vardır. İran'da ise Hz. Ömer'i öldüren Ebu Lü'lü"nün türbesi ziyaret edilmektedir.[8]

6 Bazen de "*döner*" şeklinde söyleniyordu.
7 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986, III, 321.
8 Ali Muhammet Sallabî, *Hz. Ömer*, çev. Mehmet Akbaş, İstanbul, 2008, 691; dahası Ebu Lü'lü'nün mümin olduğu ile ilgili kitaplar yazılmakta, katile rahmet okunmakta ve onun cennetlik olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ebu'l-Hüseyin el-Huini, *Şehadetü'l-Eser Ala İmani Katili Ömer*, byy., trz.

Sonuçta "*herkesin Ömer'i kendine*" dersek yanlış olmayacaktır. İşte bu sebeple çalışmamızda Hz. Ömer'in bilinen yönlerinden çok, yanlış aktarılan yönlerini ön plana almaya çalışacağız. Onun hakkında inşa edilmiş (kurgulanmış) rivayetleri göstermeye gayret edeceğiz. Sözlü anlatımdan yazılı anlatıma geçişte rivayetlere idrac edilmiş (sokuşturulmuş) ziyadelere değineceğiz.[9] Dolayısıyla Hz. Ömer'i herkesin kendi düşüncesine uygun ve istediği gibi değil, olduğu gibi yansıtmaya çalışacağız.

9 Bkz. Hanefi Palabıyık, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, Şanlıurfa, 2008.

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ

Hz. Ömer, Fil Yılı'nın 13. senesinde M. 582'de doğmuştur.[1] Yani Hz. Peygamber'den yaklaşık olarak 13 yaş küçüktür.[2] Annesi Ebu Cehl'in kabilesi olan Mahzumoğullarındandır.[3] Babası Hattab, Adiyoğullarından sert tabiatlı bir insan olup, hanif bir kimse olduğu belirtilen akrabası Zeyd b. Amr'a putlara tapmadığı için eziyet ederdi. Benzer uygulamaları, oğlu Ömer de ileriki yıllarda bazı Müslümanlara yapacaktı. Hz. Ömer, sert karakterli babasının baskısı altında Mekke'de yetişti. Halifeliği yıllarında Mekke yakınlarındaki Kadid vadisinden geçerken küçüklük hatıralarını şu şekilde aktarmıştır:

> Ey Rabbim! Ne büyüksün! Hayatımda öyle zamanlar geçti ki buralarda deve güderdim, yorgun argın düşüp biraz dinlenmek istediğim zaman babam beni yakalayıp döverdi (Böyle bir hayatım vardı). Bu gün ise Müslümanların en yüksek makamının başına geçmiş bulunuyorum. Allah'tan başkasına boyun eğmiyorum.[4]

Hz. Ömer, uzun boylu ve oldukça yapılı biriydi. Halifelik yıllarında bir gün insanlarla birlikte ihtiyar bir kadının yanından geçerken kadın Hz. Ömer'i durdurmuş, ona öğüt vermiş ve şöyle demişti,

> Ey Ömer! Sen daha önce Umeyr (Ömercik) diye çağırılıyordun. Sonra sana Ömer denildi, Seni Ukaz panayırında güreşirken görmüştüm, sonra sana Emiru'l-Müminin denildi. Allah'tan kork ey

1 Amr b. As der ki: "*Hattab'ın evinde bir ışık gördük. Hattab'ın oğlu olmuş dediler.*" İbn Cevzî, *Menakıb-ı Emiru'l-Müminin Ömer b. Hattab*, Kahire, 1997, 4.

2 Hz. Peygamber'in M. 571 yılında doğduğu yaygın olarak belirtilse de Hamidullah, yaptığı hesaplamalarla bu tarihin M. 569 yılı olduğunu belirtir. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004, 70.

3 Suyutî, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 131.

4 İbn Sa'd, III, 266; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1987, III, 61.

Ömer! Şüphesiz ölüme kesin olarak inanan bir kimse yapması gereken işler için fırsatı kaçırmaktan ve azaptan korkar.[5]

LAKAP VE KÜNYELERİ

Faruk

Rivayetlere göre; Hz. Ömer Müslüman olduğunda, ilk defa Müslümanların Kâbe'de serbestçe namaz kılmalarını sağlaması ve İslam'ın Mekke'de açıkça ortaya konulmasından dolayı Hz. Peygamber tarafından kendisine "Faruk" lakabı verilmiştir.[6] Onun bu lakabını alma sebebini teyit için Hz. Ömer'in hak ve batılı ayırıcı özelliğine vurgu yapma adına zaman zaman münafıklar için Hz. Peygamber'e hitaben söylediği: "Ya Rasulallah! İzin ver şu münafığın boynunu vurayım." şeklindeki sözleri aktarılır.[7]

Rivayet kültürümüzde sert mizacın Hz. Ömer'e özellikle yakıştırıldığı görülmektedir. Nerede bir muhalefet veya şiddet varsa orada Hz. Ömer'in olması neredeyse kesin gibidir(!)[8] Örneğin bir Yahudi ile tartıştıktan sonra Hz. Peygamber'in hakemliğini kabul etmeyen Bişr isimli münafığı öldürmesi üzerine(!) Hz. Peygamber tarafından bu lakabın verildiği de belirtilir.[9] Ancak Medine ortamında böyle bir olaya ne Hz. Peygamber izin verir ne de Medine'deki kabilevi yapı buna müsaade eder. Bu sebeple bu tür rivayetler, Hz. Ömer'i yüceltme adına ortaya konmuş tarihi gerçekliği olmayan aktarımlardır.

5 Kurtubî, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, Mücadele suresi 1. ayetin tefsiri.

6 İbn Sa'd, III, 269-271; İbn Cevzî, 10; Suyutî, 114.

7 Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den öldürme izni istediği 7 olay aktarılmaktadır. Bu olaylar, Bedr'de Suheyl b. Amr'ı, Mureysi Gazası sonrası Abdullah b. Ubey'i, Mekke Fethi öncesi Hatıb b. Ebi Beltae'yi, Mekke Fethi sonrası Ebu Süfyan'ı, Huneyn'de Uyeyne b. Hısn'ı, Cirane'de ganimet dağıtımı sırasında Huveyrisa'yı ve zina girişiminde bulunan Nebhan'ı öldürmek için izin istemiştir. Son örnek için bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, Ankara, 2010, 200.

8 Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İstem*, Ek-1, 2008, 26-27.

9 Kurtubî, Ali İmran 118 ve Nisa 60. ayetin tefsiri; Şemsettin Sivasi, *Dört Halifenin Menkibeleri*, Haz: Ahmet Kargılı, Osman Yakıpoğlu, İstanbul, 2005, 80.

Hz. Ömer'e Hz. Peygamber tarafından verildiği söylenen "Faruk" lakabının daha sonra inşa edilmiş olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber döneminde ona böyle hitap edildiği bilinmemektedir. İbn Sa'd, İbn Şihab'dan naklen, "Hz. Ömer'e ilk defa bu lakabı ehl-i kitabın verdiğini, Müslümanların da onlardan naklettiklerini, ona "Faruk" denilmesiyle ilgili bize Hz. Peygamber'in hiçbir sözünün ulaşmadığını, ayrıca oğlu Abdullah İbn Ömer'in de babasının güzel icraatlarını ve menakıbını anlattığı hiçbir yerde bu lakabı zikretmediğini" aktarır.[10]

Anlaşılan şudur ki Hz. Peygamber'den sonraki yıllarda oluşturulmaya çalışılan Hz. Ömer imajına malzeme sağlamak üzere, değişik olaylar Hz. Ömer ile irtibatlandırılmış veya üretilmiştir. Faruk lakabının Hz. Ömer için kullanılması da böyle bir kurgu olmalıdır ve bu durum aynı zamanda Hz. Ali ve Hz. Ömer'in karşılıklı yarıştırılması ihtimalini de göstermektedir. Çünkü aynı lakabı Şiiler de Hz. Ali için kullanmaktadırlar.[11]

Solak

Hz. Ömer, iri yarı, heybetli bir insandı.[12] Atılgan, girişimci, hareketli bir yapıya sahipti. İşlerini daha çok sol eliyle yapardı. Bu sebeple kendisine zaman zaman solak denilirdi.[13] Halid b. Velid, Hz. Ebu Bekir döneminde Irak cephesinden alınıp Şam'a atanınca memnun olmamış ve bunun Hz. Ömer'in fikri olduğunu düşünerek: *"Bu atama solağın işi!"* demişti.[14]

Ebu Hafs

Hz. Ömer'in kızı ve Hz. Peygamber'in eşi Hafsa'dan dolayı kendisine bu unvanın verildiği[15] veya Hz. Peygamber'in Hz.

10 İbn Sa'd, III, 270.
11 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Faruk", *DİA*.
12 Sahabe toplumunda kadınların yanı sıra erkekler de ondan çekinirdi. Buna bir örnek verecek olursak: Hz. Peygamber, Hz. Aişe ile birlikte mescitte oynayan Habeşli bir kadını seyrediyordu. Herkes de seyretmek için etrafını çevirmişti. Hz. Ömer gelince kaçıştılar. Tirmizi, Menakıb, 52.
13 Suyuti, 131.
14 İbn Sa'd, III. 325; Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, Beyrut, 1995, II, 341.
15 Hasen İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. Heyet, İstanbul, 1986, I, 271.

Ömer de şiddetli bir yapı ve karakter gördüğü için ona bu unvanı verdiği ve ilk olarak Bedir Savaşı esnasında kullanıldığı[16] şeklinde aktarımlar bulunmaktadır. İlk yorumun daha makul olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Ömer'in bu savaşta öne çıkabilecek bir durumu nakledilmemektedir.

MEKKE HAYATI

Sefaret Görevi

İslam öncesi Mekke Dönemi'nde Hz. Ömer, ataklığı, cesareti, girişkenliği, fıtraten hareketli bir yapıda olması, güçlü hatipliği sebebiyle olsa gerek Sefaret görevini üstlenmişti.[17] Bu görev bir savaş sonrası kabileler arası görüşmeleri düzenlediği gibi, bazen de rakip kabileye karşı övünmeyi veya nefreti aktarmak (münaferet) için de icra ediliyordu.[18] Onun baskın karakteri belki de bu iş için tercih edilmesini sağlamıştı. Sefaret görevinin Hz. Peygamber döneminde devam ettiğini söylememiz mümkün gözükmüyor. Onun o dönemde bir diplomasi ustası olduğunu düşünmemize yetecek bir veri de elimizde bulunmuyor. Belki heybetli oluşu ve güçlü hitabeti sebebiyle rakip kabile üzerinde etkisinden söz edilebilir.

Bu görev, -bazı yorumcuların ifadelendirdikleri şekilde- günümüzdeki gibi bir "dış işleri" görevi olarak ifade edilemez.[19] Çünkü Hz. Peygamber'in sefaretle ilgili görevlerde genel olarak Hz. Ömer'i görevlendirdiğini veya bir elçi geldiğinde görüşmelerde bulunmak üzere onu çağırdığını görmüyoruz. Aynı zamanda onu hiçbir yere elçi olarak göndermedi, dış heyetler gelince genelde ona değil, yumuşak üsluplu olan Hz. Ebu Bekir'e görev verdi. Hz. Ömer'deki sert tabiat, onun bu tür görüşmeler için uygun olmadığının en iyi göstergesi

16 Sarıçam, 18.
17 İbn Hacer, *el-İsabe*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul, 2009, III, 476; Suyutî, 108-109.
18 İbn Cevzî, 8.
19 Hamidullah, 192.

olmalıdır ki bu tür görevlerle görevlendirilmedi.[20] Diplomaside olması gereken yumuşak üslup onda bulunmuyordu. Nitekim Mekke lideri Ebu Süfyan Medine'ye geldiğinde en sert tepkiyi o vermişti. Halbuki Hz. Peygamber'in Ebu Süfyan'a karşı tavrı tam bir diplomasi ustalığı içeriyordu.[21]

Sonuç olarak o, cahiliyye döneminde münaferet için bazı kabileler arası görevlerde görevlendirilmiş olsa da bu durum İslam davet üslubuna uymadığı için olsa gerek Hz. Peygamber tarafından Hz. Ömer'e bir görev verilmemiştir. Sadece Hudeybiye öncesi artık iflah olmayacakları anlaşılan Kureyşlilere karşı gönderilmek istese de Hz. Ömer'in onlardan korkması üzerine uygulamaya konulamamıştır.

Papazın Kerameti(!)

Hz. Ömer'in Müslümanlığı öncesi Şam ve Irak'a yolculuklar yaptığı ve biraz da abartılı bir anlatımla hükümdarlarla görüştüğü nakledilir.[22] Ayrıca Hz. Ömer'in Müslümanlığından önce Dımeşk'e (Şam) geldiğinde buradaki bir papazın ona ilerde (Hz. Peygamber'in çıkacağını, Hz. Ömer'in de onun halifesi olarak) Şam bölgesine hakim olacağını söylediği, bu sebeple ileriki yıllarda yapılacak fetihler sonrası için Hz. Ömer'den eman istediği, Hz. Ömer'in de ona yazılı eman verdiği, papazın bu emanı fetihten sonra sahabilere göstererek kendini kurtardığı nakledilir.[23] Bu noktada şu soruya cevap vermek gerekir: mademki Hz. Ömer'in başından bu tür olaylar geçti(!) bu durumda neden İslam'a girmek için 6 sene bekledi ve Müslümanlara düşmanlık yaptı?

Kızını Diri Diri Gömmesi(!)

Hz. Ömer'den aktarılan meşhur bir söz vardır:

20 Hudeybiye Barışı sırasında Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i Mekkelilere karşı göndermek istemesi olayı örnek olarak gösterilebilir. Bu gerçekleşmemiş olay, Mekkelilere karşı onların dilinden anlayan (munaferet) biri olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

21 İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1994, VII, 202.

22 Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, Beyrut 2002, II, 339.

23 İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 2005, IX, 663.

iki şey vardır ki hatırladıkça birine ağlarım, birine gülerim; helvadan putlar yapar, onlara tapınır ve acıkınca yerdik. Buna gülerim. Kızım biraz büyüyünce onu diri diri toprağa gömmüştüm. Bunu da hatırlayınca ağlarım.

İslam tarihinin en önemli simalarından biri olan Hz. Ömer hakkında, kız çocuğunu gömerek öldürdüğüne dair bu söylence, kıssacıların, vâizlerin ve hatiplerin güzel tasvirleriyle halk arasında yayılmıştır.[24] Bu şekilde çok meşhur olarak dilden dile aktarılan bu ifadeyi klasik kaynaklarımızda bulamıyoruz. Bu anlatılanların[25] Demircan'ın yerinde deyimiyle; bir dönemin zorba insanlarının İslam sayesinde birer erdem âbidesi haline getirildiğini anlatmak amacıyla uydurulmuş olması muhtemeldir.[26]

Ayrıca Hz. Ömer'e atfedilen bu sözün doğru olmadığının bir diğer göstergesini de şu şekilde aktaralım:

Hz. Ömer, nübüvvetin 6. yılında Müslüman olduğunda 26 yaşındaydı.[27] Kızı Hz. Hafsa ise Câhiliyye döneminde Kâbe'nin tamir edildiği yılda, nübüvvetten beş yıl önce dünyaya gelmişti.[28] Buna göre Hz. Hafsa doğduğunda Hz. Ömer'in 15 yaşında olması gerekir. Bu yaştaki bir insan kızını öldürmemişse, olgunlaştığı bir zamanda mı öldürdü? Çocuk denecek yaşta baba olan Hz.

24 Bu bağlamda abartıların haddi hesabı yoktur. Bir internet sitesinde Hz. Ömer'in şöyle dediği anlatılır: "*Ben Hazret-i Resûl'e erişmeden evvel kaskatı bir şaki idim... Resul'ün nazarı benim kesafetimi eritti... Daima gözümün önüne gelir: İslam nuruna kavuşmadan evvel, cahiliyet adetleri üzere minimini yavrum, ciğerparem kızımı, diri diri gömmek için çukur kazarken, sakalıma toprak bulaşmıştı. Yavrum, ufacık elleriyle sakalımdaki toprakları silerken ben de kocaman ellerimle onu, sevgili yavrumu çukura tıkıyordum... İşte, şimdi o sahne gözümün önüne gelir, durmadan ağlarım. Nur-u nübüvvet'le eriyip insan olduğumdan dolayı da resûlullah'a selat-u selam getiririm.*" (www.geocities.com/munir_derman/sir2/sir216.htm). Başka bir yerde ise Hz. Ömer'e şu sözler yakıştırılır: *Müslüman olduktan sonra buyurdular ki: "İki şeyi hatırlar, birine ağlar, birine gülerim. Kızımı diri diri toprağa gömdüğüme ağlarım; helvadan put yapar, acıkınca yerdik, ona da gülerim.*" (www.geocities.com/cagriwebsite/653.htm; www.islamserv.net/konular/653.htm). Bkz. Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İstem*, Ek-1, 2008, 26-27.

25 Bakz. Şibli, IV, 190.

26 Demircan, 26-27.

27 İbn Sa'd, III, 269-270.

28 İbn Sa'd, VIII, 81.

Ömer'in Hz. Hafsa'dan önce doğmuş bir kızını gömerek öldürmüş olabileceğini düşünebileceklere, bu yaştaki bir insanın tutulacak sakalının nasıl olduğunu da sormakta yarar görüyoruz. Hafsa'nın yaşadığı dönemde okuma-yazma bilen nâdir kadınlardan biri olduğu hesaba katılırsa,[29] ailesinin kadınlar hakkındaki kanaatlerinin bedevilerle bir tutulamayacağı, bu sebeple şehirli Araplar olarak kızlarını defnederek öldürdüklerine dair anlatılanların doğru olmadığı anlaşılmaktadır... Hz. Ömer hakkında anlatılan menkıbenin, onun tarafından rivayet edilen, Hz. Peygamber'le Kays b. Âsım arasında geçen ve kızını nasıl öldürdüğünü anlatan diyalogdan bahseden rivayetle ilişkili olması mümkündür. Belki de Hz. Ömer'in naklettiği bu rivayet, daha sonra kıssâcılar tarafından kişiliğine uygun görüldüğü için büyük bir tadilatla ona yakıştırılmıştır![30]

İSLAM'A GİRİŞİ

İki Ömer

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in Allah'a dua ederek[31] iki Ömer'den[32] birisiyle İslam'ı desteklemesini talep ettiği nakledilir.[33] Hz. Peygamber'in bu duasının akabinde Amr b. Hişam yani diğer adıyla Ebu Cehl Müslüman olmazken, Hz. Ömer Müslüman olur ve sonuçta bu duanın kabul edildiğine vurgu yapılır.[34]

Böyle bir dua, Mekke ortamı açısından makul gözükmüyor. Çünkü Hz. Peygamber'in Mekke liderlerinin İslam'a girişini çok istediğini biliyoruz. Mekke liderlerinin Hz. Peygamber'e: "*Zayıf Müslümanları, köle, kadın ve çocukları yanından gönderirsen, senin yanına geliriz.*" anlamındaki tekliflerini de

29 Hamidullah, 1103.
30 Demircan, 26-27.
31 İbn Sa'd, III, 267; İbn Cevzi, 8; Suyuti, 111.
32 Amr ve Ömer kelimelerinin yazılışları aynıdır. Amr'da sadece bir vav ziyadesi vardır. Rivayetlerde "iki Ömer veya iki Amr" ifadesine rastlayamadık. Bu ifade işi ilginç hale dönüştürmek amaçlı olarak sonradan yakıştırılmış veya tağlib sanatı yapılarak "iki Ömer" şeklinde ifade edilmiş olmalıdır.
33 Tirmizi, Menakıb, 46.
34 İbn Sa'd, III, 266.

biliyoruz.[35] Hz. Peygamber'in Mekke'nin güçlü liderlerinin Müslüman olması için onların sempatisini çekmeyi düşündüğünü, ancak ayetlerin buna mani olduğunu da Kur'an'dan öğreniyoruz.[36]

Bu durumda Hz. Peygamber, kabilesi güçlü bir liderin Müslüman olmasını istemektedir. Burada aktarılan duada Ebu Cehl kabilesi güçlü, kendisi çok etkili bir lider olsa da, Hz. Ömer için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Eğer güç ve destek için Hz. Peygamber bu duayı yapıyorsa Hz. Ömer için değil, Mekke'deki güç ve etkisine Kur'an'da vurgu yapılan Velid b. Muğire[37] veya Utbe b. Rebia gibi güçlü liderler için dua yapmalıydı.

Hz. Ömer'in kabilesi Adiyoğulları Mekke'nin en zayıf kabilelerinden birisdi. Kendisi de Mekke'de etkili bir liderlik konumuna sahip değildi. Ayrıca bu zayıflıktan dolayı Ebu Cehl'in kabilesi olan dayıları Mahzumoğulları korumasında idiler. Doğrusu yapıldığı iddia edilen duada zikredilen iki kişi birbirine denk değildir. Biri (Ebu Cehil) o günlerde Mekke'nin en güçlü liderlerinin başında gelirken, Hz. Ömer ise hiçbir şekilde böyle bir liderlik gücü ve etkili kabilesi olmayan birisidir.[38] O, Mahzumoğullarının desteğiyle Mekke'deki kimi Müslümanları işkenceye uğratıyordu.

Nitekim Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu duyan Kureyşliler, ona saldırdıklarında, kabilesi Adiyoğulları yardım edeme-

35 "*Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur ki onları kovarak zulmedenlerden olasın.*" Enam, 52.

36 "*Yanına kör bir kimse geldi diye (Peygamber) yüzünü asıp çevirdi. Ne bilirsin, belki de o arınacak Yahut öğüt alacaktı da bu öğüt kendisine fayda verecekti. Ama sen, kendisini öğütten müstağni gören kimseyi karşına alıp ilgileniyorsun. Arınmak istememesinden sana ne? Sen, Allah'tan korkup sana koşarak gelen kimseye aldırmıyorsun.*" Bkz. Abese 1-10; "*Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi. Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, nerdeyse onlara meyledecektin.*" İsra, 73-74.

37 Zuhruf, 31-32.

38 Hudeybiye Antlaşması öncesi Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in talep ettiği elçilik görevinden -Mekke'de onu koruyabilecek kabilesinin zayıf olması sebebiyle- affını istemişti. Bunun üzerine Mekke'ye kabilesi güçlü biri olan Hz. Osman elçi olarak gönderilmişti.

miş, güçlü Sehmoğulları lideri As b. Vail onu kurtarmıştır.[39] O, Mekke'de güçlü bir lider olsaydı, en azından Hz. Peygamber Taif dönüşü Mekke'ye sığınacağında ona sahip çıkardı. Ancak bunu yine bir müşrik olan Mutim b. Adiy yapmıştır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in böyle bir duada yer alması Mekke ortamı açısından ve yapılan duanın gerekçesi açısından tutarlı değildir. Doğrusu onun Müslüman olması Mekke'de İslam'ın desteklenmesini sağlamadığı gibi, aksine müşriklerin işkencelerini artırmıştır. Ayrıca işkencenin zirvesi diyebileceğimiz boykot da onun Müslümanlığından sonra başlamıştır. Dolayısıyla bu tür anlatıların Hz. Ömer'i yüceltme amaçlı uydurulmuş olması muhtemeldir.

Müslüman Oluşu

Siyeri Farklı Okumak adlı eserimizde bu konuda detaylı bilgiler sunmuştuk. Bu sebeple burada konudan özetle bahsetmek istiyoruz.

Hz. Ömer'in Müslüman olması etrafında birçok abartılar ve uydurmalar mevcuttur. Siyer kaynaklarında, Hz. Ömer'in Müslüman oluşu hakkında birbiriyle telif edilemeyen iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birini siyer müelliflerimiz devamlı tercihen aktarırlar ki şu şekildedir: Mekke müşrikleri yaptıkları toplantıda aldıkları karar neticesi, Hz. Peygamber'i öldürmesi için Hz. Ömer'i gönderirler. Hz. Ömer, kılıcını alıp güpegündüz Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken, yolda rastladığı bir Müslüman, ona kız kardeşinin de Müslüman olduğu söyler. Bu şekildeki bir haber ve ayrıca bir hayvan leşinden ona gelen ilahi bir ses ve uyarı sonucu[40] Hz. Ömer, kız kardeşinin evine gider ve onların Müslüman olduğunu duyunca onları dövdükten sonra Kur'an'dan etkilenerek Müslüman olur, Hz. Peygamber'in yerini sorar. Sonra Hz. Peygamber ve oradaki Müslümanları da yanına alarak Kâbe'ye gidip namaz kılmalarını sağlar.[41]

39 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1994, I, 296.
40 Suyutî, *Hasaisu'l-Kübra*, Beyrut, 1985, I, 87.
41 İbn Sa'd, III, 270.

Siyer kaynaklarının Hz. Ömer'in Müslüman oluşu hakkında aktardıkları diğer rivayette ise Hz. Ömer: "*Cahiliyye döneminde içkiyi çok sever ve çok içki içerdim. Bir gece yine içki içmek için evden çıktım...*"[42] diye söze başlar ve o gece içki içecek bir yer bulamayınca Kâbe'ye uğradığını, orada namaz kılan Hz. Peygamber'i gizlice dinlediğini ve onun okuduğu Hakka suresinin etkisi ile gizlice Müslüman olduğunu anlatır.[43]

Rivayetleri bize aktaran ilk siyerciler, iki rivayetin arasının telifinin mümkün olmadığını görerek: "*Hangisinin doğru olduğunu Allah bilir.*" demek zorunda kalmasına rağmen,[44] kimi müellifler, bu iki rivayeti telif etmeye çalışmış ve "*önce, gece çok etkilendiği Kur'an'ı dinlediği, sonra sabah öldürmeye giderken Müslüman olduğu*"[45] gibi bir zorlama telif anlayışı ortaya koymuşlardır. Hatta, "*Hz. Ömer'in gece Müslüman olduğu, ayetlerin tesiri geçince tekrar şirke döndüğü, sabah öldürmeye giderken tekrar Kur'an'ın tesiri ile Müslüman olduğu*" şeklinde tuhaf ifadelere rastlamak mümkündür.[46]

Bu iki rivayetten özellikle birincisi çok meşhurdur ve siyercilerin büyük çoğunluğu bu rivayet üzerinden Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu izah ederler. Halbuki Mekke ortamında bu rivayetin gerçekliği pek mümkün değildir. Aktaracağımız bazı olaylarla bunu izah edelim:

> Mekke döneminde bir gün Ebu Talib, Hz. Peygamber'in kaybolduğu haberini alır. Mekkelilerin ona bir zarar vermesinden endişelenerek onu aratır. Hz. Peygamber'in bulunmasından sonra elinden tutarak ve bütün Haşim ve Muttaliboğullarını silahlandırarak Kâbe'ye gelir ve orada oturan Mekke liderlerine hitaben (kılıçları göstererek) der ki: "Vallahi ona bir şey olursa sizden hiç kimse sağ kalmayacaktır. Bizim hepimizi teker teker yok etmedikçe de ona ulaşamayacaksınız."[47]

42 İbn Hişâm, III, 166.
43 İbn Hanbel, I, 17.
44 İbn Hişâm, III, 170.
45 Şibli, III, 86; Ahmet Çelebi, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997, 207; Muhammed Gazali, *Fıkhu's-Sire*, çev. Resul Tosun, İstanbul, 1987, 117.
46 Murat Sarıcık, *Hz. Ömer*, İstanbul, 2009, 57.
47 İbn Sa'd, I, 203; Taberî, I, 545.

Öldürmeye teşebbüs olmadığı halde Ebu Talib Mekkelilere bu şekilde meydan okumuştur. Boykot yıllarında bile Ebu Talib'in bizzat kendisi, onu sıkı bir şekilde koruyor, başında nöbet tutuyordu.[48] Taberî bu konuda şöyle demektedir:

> Allah onu Ebu Talib ve aşireti sayesinde Kureyş'in tecavüzünden korudu da, Kureyş onu ele geçirmenin imkânsızlığını anlayınca; sihirbaz, şair, deli, demeye başladılar.[49]

Mekkeliler Hz. Peygamber'in en büyük koruyucusu Ebu Talib öldükten sonra bile onu öldürmeye teşebbüs edemediler. Kur'an-ı-Kerim'de hicret sırasında Mekkelilerin onu hapsetmek, öldürmek veya Mekke'den çıkarmak gibi alternatifleri konuştukları toplantıdan bahsedilmektedir.[50] İşte bu toplantıda Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkmadan öldürmeye karar veren Mekkeliler, değil bir kabilenin, birkaç kabilenin bile Haşimoğulları ile baş edemeyeceğini düşünerek şu karara varmışlardı:

> Her kabileden güçlü birer delikanlı seçilsin, hepsi birleşip kılıçlarıyla bir kişinin vuruşu gibi Muhammed'e vursunlar. Böylece Haşimoğulları bütün kabilelerle savaşı göze alamaz ve diyete razı olur. Biz de diyeti öderiz. Böylece Muhammed'den kurtulmuş oluruz.[51]

Böyle olunca, Hz. Peygamber'i öldürmek için cesaretin ötesinde güçlü bir kabileye sahip olmak bile yetmiyordu. Mekkeliler, Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edemezlerdi. Bu pratik olarak mümkün değildi. Bir kişinin, hem de tek başına yalın kılıç bu işi yapması (Hz. Ömer'in) ise hiç mümkün değildi. Hiç kimse buna cesaret edemezdi. Mekkeliler, Ebu Talib gibi bir hamisi yokken bile Hz Peygamber'i öldürebilmek için hicret sırasında bütün kabileleri birleştirip böyle bir işe teşebbüs ederken, Hz. Ömer nasıl oluyor da Hz. Peygamber tam bir koruma altındayken güpegündüz onu öldürmeye

48 İbn İshak, *Siret-ü İbn İshak*, Konya, 1981, 207.

49 Taberi, I, 547; ayrıca Şuayb (as) kavminin söyledikleri "*Ey Suayb eğer kavmin olmasaydı seni taşlayarak öldürürdük.*" sözü ile Mekke dönemindeki yapı arasında güzel bir benzerlik görülmektedir. Hud Suresi, 91.

50 Enfal Suresi, 30.

51 İbn Hişâm, IV, 125.

gidebiliyor? Mekke'deki kabile dengelerini gayet iyi bildiğini düşündüğümüz Hz. Ömer, hangi düşünceyle bu işi yapmaya cesaret edecektir? Hz. Ömer gibi bir insanın böyle bir suikaste teşebbüs etmesinin, tarihi bağlam itibariyle mümkün gözükmediği ve o dönemin toplumsal yapısının böyle bir olaya izin vermeyeceği kanısındayız.[52]

Sonuç olarak meşhur rivayetin aksine tercih ettiğimiz ikinci rivayet, Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna ve Kur'an'ın insanlar üzerindeki tesirine daha uygun görünmektedir. Meşhur rivayetin genel kabul görmesinde, çizilen Hz. Ömer imajının da önemli rolü olduğunu düşünüyoruz. Biz, kaynaklarımızda ortaya konulan Hz. Ömer imajının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü onun hem cahiliye, hem de İslami döneminde ortaya koyduğu kişilik, toplumsal konulardaki fikir/görüş sahibi olma ve etkinliği itibariyle, kaynaklarımızda resmedilenden çok farklı, hatta zıt bir şahsiyet olduğuna inanıyoruz. Kabul ettiğimiz Hz. Ömer'in kişiliğine, o günkü sosyo-politik ortama uygun tarihi bir olgu olarak, elinde kılıç şuursuzca oraya buraya saldıran biri olarak değil, aklı başında, taraf olduğu görüşe ağırlık kazandıran, dengelerde ağırlıklı bir yeri bulunan kişi olarak, aklıyla hareket edip iradesiyle tercih ederek Müslüman olmasını, daha gerçekçi ve tarihi olabilirliği yüksek bir olay olarak değerlendiriyoruz.

Sonuçta Hz. Ömer için bir imaj oluşturulurken onun cesurluğuna vurgu adına bu olaylarla izah edilebilecek türde rivayetler oluşturulmuştur. Halbuki Hz. Ömer de bir insandır ve her insanda olan insani zaaflar onda da bulunmaktadır. Nitekim onun Müslüman olması üzerine kendisine saldıran Müşriklerden korktuğu, titrediği onu bu sıkıntıdan As b. Vail'in kurtardığını belirtirsek mesele biraz daha netleşebilir. Yine onu müşriklerin baskısından Ebu Cehl'in kurtardığı da nakledilir.[53] Sonuçta bunlar onun insani yönlerini gösteren olaylardır.

52 Bu konudaki detaylı makalemiz için bkz. Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayetin Tarihsel Bağlamda Farklı Bir Şekilde Okunuşu", *İslamiyat*, Ankara, 2003, C. 6, s. 1.

53 Diyarbekrî, *El-Hamis*, Beyrut, Trz, 296.

Ancak Hz. Ömer'in Hz. Hamza ile beraber Daru'l-Erkam'dan çıkıp meydan okurcasına Kâbe'ye geldikleri gibi Mekke'de gerçekleşmesi mümkün görülmeyen olaylar da nakledilmiştir.[54] Bunlar Hz. Ömer'in Müslüman olması üzerine müşriklerden korkması ve şiddete maruz kalması şeklindeki rivayetlerle çeliştiği gibi, Mekke ortamında bu eylemi hiçbir şahsın veya grubun yapması mümkün değildir. Bu tür bir meydan okumaya müşrikler izin vermezler.

40. Müslüman(!)

Hz. Ömer'in 40. Müslüman olduğu bilgisi yaygındır ve böyle bilinir.[55] Ancak bu bilgi doğru değildir. Çünkü o günlerdeki Müslüman sayısı bu rakamdan bir hayli fazladır. Doğrusu bu yaygın ve yanlış bilgi, imanını açıklayanların veya Habeşistan hicretine katılamayıp o sıralar Mekke'de kalanların sayısını vermiş olmalıdır.[56]

Hz. Ömer Müslüman olunca, "*Ey Peygamber! Sana ve seni izleyen müminlere Allah yeter.*"[57] ayetinin onun Müslümanlığı üzerine nazil olduğu gibi bazı yorumlar bulunsa da,[58] bu ayet medeni olduğu için bu olay üzerine nazil olması söz konusu olamaz.[59] Bu tür rivayetler, Hz. Ömer'in faziletini abartmak için üretilmiş olmalıdır.

MEKKE YILLARI

Mekke yıllarında Hz. Ömer'in Müslüman oluşu hadisesi dışında başka bir olayla öne çıktığını görmüyoruz. Onun Müslümanlığı beklenildiği gibi işkencelerin sona ermesini sağlamadı. Tam tersine işkencenin son safhası olan boykot, onun Müs-

54 Daru'l-Erkam'ın Mescid-i Haram'a bitişik olacak kadar yakın ve dahası Zemzem ile Daru'l-Erkam'ın arasının 30 adım olması olayların cereyanı açısından tuhaf gözüküyor. Bkz. Talha Uğurluel, *Mekke-Medine*, İstanbul, 2007, 141.

55 İbn Sa'd, III, 269.

56 Detay için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1987, IV, 233.

57 Enfal, 64.

58 Sivasi, 79.

59 Bkz. Kurtubî, Enfal, 64. ayetin tefsiri.

lümanlığının sonrasına rastlamaktadır. Haşimoğullarından olmadığı için ona boykot uygulanmadı. Onun Müslümanlığının ardından Mekke'de geçirdiği 7 yıl içinde bu işkenceleri önlemeye yönelik bir girişimi bize nakledilmedi. Zaten Hz. Ömer ve kabilesi bunu önlemeye gücü yetecek bir konumda değildi.

Hicret

Mekkeliler, kabilesi tarafından hicretine izin verilen bir Müslüman'a karışamıyorlardı. Sahabeden Ebu Seleme de eşi ve çocuğuyla birlikte açıkça hicret etmeye kalkmış, ancak eşinin ailesi, kızlarını göndermemişlerdi.[60] Mekke'de hicret için organizeli veya kurumsal bir engellemeden öte kabileler kendi mensuplarını engellemesi söz konusuydu. Ancak kölelerin koruyucusu olmadığı için müdahale ediliyor, Suheyb b. Sinan'ın hicretinde olduğu gibi kazandığı malları ellerinden alınıyordu.

Müslümanların Medine'ye hicret etmeye başlamalarından sonra, diğer Müslümanlar gibi Hz. Ömer de gizlice hicret etmiştir. Onun alenen hicret ettiğine dair rivayetler tarihsel bağlama uymamaktadır.[61] Zaten onun aleni olarak hicret ettiğine dair rivayet meşhur olsa da ilk kaynaklarda değil, dört asır sonraki kaynaklarda geçmektedir.[62] Hz. Ömer'in iki arkadaşı ile birlikte gizlice hicret ettiği rivayeti ise ilk kaynaklarda net olarak verilmektedir[63] ve bizzat Hz. Ömer'in ağzından, "biz gizlice hicret ediyorduk" ifadesi kullanılmaktadır.[64] Zaten Mekke döneminde Mekkelilere karşı böyle kılıç ile meydan okumak mümkün değildir.

Hicret sonrasında arkadaşı Ayyaş b. Rebia'yı kardeşleri, annesinin zor durumda olduğu bahanesiyle ikna yoluyla geri

60 Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk, 1997, I, 299; (dipnotlarda cilt vermeden alıntı yaptığımız Belazuri kaynağı ise, müellifin *Fütûhü'l-Buldân* adlı kitabıdır)

61 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, byy., trz, VII, 717.

62 Bu rivayetin ravilerinin problemleri konusunda detaylı bir çalışma için bk. Ömer Özpınar, "Hz. Ömer'in Medine'ye Hicretiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *İSTEM*, sayı, 20, Konya, 2012, s.11-29; Özpınar ilk rivayetin en az 4 asır sonra kaynaklarda görülmeye başlandığına vurgu yapmaktadır.

63 İbn Hişam, IV, 111.

64 İbn Sad, III, 251-252.

götürmek istediklerinde Hz. Ömer, her zaman olduğu gibi ileri görüşlülüğü ile Ayyaş'ı uyarsa da vazgeçiremedi.[65] Ayyaş'a kendi malını teklif etse de ikna edemedi ve Ayyaş Mekke'ye döndü, Hz. Ömer'in tahmin ettiği gibi aldatıldı ve kardeşleri tarafından hapse atıldı. Hz. Peygamber, Ayyaş için çok üzülür ve dua ederdi. Sonunda Hz. Peygamber'in görevlendirdiği bir özel birlik, onu Mekke'den kaçırdı ve Medine'ye ulaşmasını sağladı.[66]

MEDİNE DÖNEMİ

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in değer verdiği ve danıştığı sahabedendi. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in kayınpederi de olan Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ile beraber Hz. Peygamber'e en yakın kişilerdendi. Medine'de ezanın okunması teklifini o yapmış ve kabul görmüştü.[67] Medine'nin uzak bir semti olan Avali'de yani Kuba tarafında kalıyor, Ensar'dan kendine kardeş olarak verilen Itban b. Malik ile bir gün ara ile Hz. Peygamber'i dinlemeye geliyorlar diğer gün ise çalışıyorlardı.[68] Onun Hz. Ebu Bekir ile kardeş olduğu şeklindeki rivayetler,[69] ilk iki halifenin (Şeyhayn) üstünlüğü[70] bağlamında Hz. Ali'ye

65 İbn Sa'd, III, 272.
66 Belazuri, I, 239.
67 Buhari, Ezan, 1.
68 Buhari, Mezalim, 24.
69 İbn Hişam, IV, 178.
70 İlk iki halifenin üstünlüğü bağlamında uydurulan rivayetlerin haddi hesabı yoktur. Bkz. Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubela* (el-Hulefau'r-Raşidun), Beyrut 1990; 73, 74; buna bir örnek verirsek: *"Hz. Peygamber, Muhâcir ve Ensâr'dan oluşan ashabı hep birlikte otururlarken aralarında Ebu Bekir ve Ömer de varken, Ebu Bekir ve Ömer'den başkası gözünü kaldırıp Peygamber (sav)'e bakmazdı. Sadece o ikisi bakardı. O da onlara bakardı onlar tebessüm ederler. O da onlara gülümserdi."* Tirmizi, Menakıb. 16; bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki Hz. Peygamber'in onlara karşı ayağa kalktığı, buna itiraz eden sahabeye karşı; Cebrail'in bile o ikisine karşı ayağa kalktığını söylediği aktarılır. Bkz. Muhibbu'd-Din Taberî, *er-Riyadu'n-Nadire*, Beyrut, 1996, I, 338; dahası Şiilere karşı uydurulduğu açıkça belli olan bir nakilde ise, "Bu ikisine karşı küfredenlerin domuza dönüştürüldükleri şahitlerin ifadelerinden nakledilir." Muhibbu'd-Din Taberî, I, 369; doğrusu Hz. Peygamber'e küfredenlere bir şey olmazken, bu ikisine küfredenlerin domuza çevrilmesindeki tuhaflığı izah etmeye değer bulmuyoruz.

karşı Abbasi döneminde üretilen rivayetlerden olmalıdır. Çünkü Medine'deki kardeşlik sisteminin amacı muhacirlerin şehre adaptasyonunu sağlamaya yönelik idi. Kaldı ki rivayetler arası tezatı göstermek için İbn Sa'd'daki birbirine zıt rivayetleri nakletmek istiyoruz. Buna göre: Hz. Peygamber Medine'de Hz. Ömer ile hem Hz. Ebu Bekir, hem Uveym b. Sa'd ve hem de Itban b. Malik'i kardeş yapmıştı(!)[71]

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in katıldığı savaşların birçoğuna katıldı. Siyer kaynaklarında cüsseli, heybetli, panayırlarda güreş yapan biri olarak olağanüstü kahraman olarak tanıtılır. Ancak bu özelliği nedense savaşlarda yaptığı katkılarla desteklenememiştir. Hz. Ömer'in savaşlarda olağanüstü savaşçılığını göremiyoruz. Örneğin Hz. Ali, Hz. Hamza veya Hz. Ebu Dücane gibilerin kahramanlık örnekleri sergilediği ile ilgili aktarımlar Hz. Ömer için mevcut değildir. Bu konuda hiçbir delile dayanmaksızın iyi bir asker olarak[72] Bedir'de kahramanca dövüştüğü,[73] Bedir Savaşı'na herkes geldiği halde Hz. Ömer'den korktukları için Adiyoğullarının gelmediği,[74] bu savaşta Hz. Ömer'in, akrabası As b. Hişam b. Muğire'yi öldürdüğü[75] gibi aktarımlara rastlamak mümkündür.[76]

Savaş sonrası Hz. Ömer'in esirlerden Suheyl b. Amr'ın dişlerinin sökülmesini teklif etmesi cahiliye dönemindeki organ kesilmesi anlamına gelen müsle olarak düşünüldüğünden Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir.[77]

71 İbn Sa'd, III, 272.

72 Ahmet Nedvi, *Asr-ı Saadet*, çev. Ali Genceli, İstanbul, 1985, I, 297.

73 Şibli, IV, 209.

74 Muhiddin Güney, "Hilafetine Kadar Ömer b. Hattab", *AÜSBE* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 16, 47; bu çalışmanın 16. sayfasında Adiyoğullarının Bedir Savaşı'na katılmamalarının sebebi olarak hepsinin Müslüman olması gösterilirken, 47. sayfada Hz. Ömer'den çekindikleri için katılmadıkları zikredilmektedir ki çelişki arz etmektedir.

75 Vakıdî, 150; bu şahsın aktarıldığı gibi öz dayısı değil, Mekke'de hemen herkesin birbiriyle irtibatlı olduğu şekilde Hz. Ömer'in annesinin amcasının oğlu olduğu nakledilir. Detay için bkz, Sarıçam, 39.

76 Ebu'l-Buhteri As b. Hişam b. Esed'i (Haris) ise bu savaşta Muhazzir b. Ziyat öldürmüştür. Detay için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 145.

77 Vakıdî, *Meğazi*, Beyrut, 1984, 107.

Bedir Savaşı sonrası, "*Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz...*"[78] ayetinin gelişi sebebiyle Hz. Peygamber'in ağladığı ve "*Azap gelseydi, Ömer hariç herkes helak olurdu.*"[79] şeklindeki sözü söylediği aktarılır. Çünkü Hz. Ömer esirlerin öldürülmesini savunduğu halde,[80] Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in görüşü olan fidye alma teklifini uygulamıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'i itap eden bu ayetlerin geldiği belirtilir. Ancak bilginler, aktardığımız bu rivayet ile ayetler arası ilişkiyi[81] net olarak bir türlü izah edememişlerdir.[82]

Esasen Kur'an'daki itap, savaş devam ederken esir almaya yönelik olduğundan dolayı ilgili ayetlerin esirlerin öldürülmesiyle ilişkilendirilmesi yanlıştır. Yani esirlerin ne olacağı konusunda Hz. Peygamber'in izlediği yol sebebiyle bu ayetlerin geldiği şeklindeki yukarıdaki aktarım tutarlı değildir. Bu tür rivayetlerin, Hz. Ömer'e ilk halifeden daha fazla düşmanlık gösteren Şia'ya karşı dengeleme unsuru olarak aktarılan bir rivayet olması muhtemeldir. Hz. Ömer'in esirlere yönelik teklifini de kabul edilebilir bir teklif olarak görmek mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber de uygun bulmamış ve uygulamamıştır. Ancak rivayet kültürü, mezhepsel taassup, Hz. Ömer'i övme kastıyla Hz. Peygamber'i zor durumlara düşmüş bir konuma taşımış, dahası ayetleri de olduğunun ötesinde anlaşılmaya zorlamıştır.

Hz. Ömer'in Uhud Savaşı'nda meydandan ayrıldığını, bazı müellifler ona yakışmadığı için red ederler.[83] Doğrusu onun savaş sonrası meydana yakın mağarada Hz. Peygamber ile birlikte olduğunu biliyoruz.[84] Ancak Müslümanlar savaşa devam ederken onun Hz. Peygamber'in öldürüldüğünü duyunca

78 Enfal, 67-68.
79 Vakıdî, 110; Müslim, Cihâd. 58.
80 Nitekim Ebu Burde'nin esirini elinden alıp öldürdüğü nakledilir, Vakıdî, 105.
81 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, Beyrut, 1995, Enfal, 67-68. ayetleri tefsiri.
82 Bkz. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, İstanbul, 1996, Enfal, 67-68. ayetleri tefsiri.
83 Şibli, IV, 213.
84 Belazuri, I, 386.

bir grupla beraber savaşı bıraktığı da aktarılır. Onun bu oturuşunu eleştiren Enes b. Nadr'ın ise: "*Hz. Peygamber, öldüyse Allah diridir. Yarabbi bu savaşı bırakanları sana şikâyet ediyorum.*" diyerek şehit oluncaya kadar savaştığı nakledilir.[85] Bu olayı destekleyen başka bir rivayette Hz. Ömer, halifeliği sırasında kendi çocukları yerine Ensar'dan birinin çocuğuna fazla tahsisat ayırmasına itiraz edenlere: "*Onlar daha çok hak ediyorlar, çünkü Uhud günü Hz. Peygamber'in etrafında koşuşturuyorlardı.*" demişti.[86] Ancak bütün bunlara rağmen, Şia'nın iddia ettiği gibi savaştan kaçmış olsaydı,[87] Hz. Peygamber ile beraber mağarada değil, Medine'de olurdu.

Uhud sonrası İbn Kame'nin Hz. Peygamber'i öldürdüğünü iddia etmesine karşın, Hz. Peygamber'in sığındığı mağaradan Hz. Ömer'in tersini iddia etmesi üzerine Ebu Süfyan'ın: "*Ey Ömer! İbn Kame'den daha fazla sana inanırım.*" demesi,[88] Hz. Ömer'in dobralığı ve sözünün güvenilirliği açısından düşmanı tarafından yapılan çok değerli bir itiraftır.

Hendek Savaşı sırasında hendeği geçen birisinin Hz. Ömer tarafından kovalandığı nakledilir.[89] Hz. Ömer, Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e yönelik çok sert eleştirilerde bulunmuş, Hz. Peygamber'in peygamberliğini sorgulamıştı.[90] Acelecı tavırları onu yanlışa sürüklemişti. Daha sonra bu yanlış tavrından dolayı çok pişman olmuştur. Hz. Ömer'in birçok konuda ileri görüşlülüğü kanıtlansa da, bu olayda Hz. Peygamber'in tavrının haklılığı ve Hz. Ömer'in ileriyi öngöremediği net olarak ortaya çıkmıştır.[91]

Onun dobralığı ve aklına geldiği gibi davranması bazen gerçeklere çarpıp kendisini de mahcup etmiştir. Tahrim ola-

85 İbn İshak, 509.
86 Belazuri, I, 386.
87 Salih Arı, "İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife", *MÜSBE*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi), 186.
88 İbn Hişam, IV, 18.
89 Vakıdî, 471.
90 Taberî 2 122
91 Bu sırada Kureyş temsilcisi Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebu Cendel'in Hz. Peygamber'in yanına geldiği ve Hz. Ömer'in ona kılıcını uzatıp babasını öldürmesini talep ettiği nakledilir. Ebu Yusuf, 315.

yında belki de kızını da kurtarmak adına Hz. Peygamber'in ailesine aşırı bir müdahalesini görüyoruz. Bu durum Hz. Peygamber'in kadınlarından sert tepki almış ve Ezvac-ı Tahirat'tan Ümmü Seleme, Hz. Ömer'i sert bir şekilde azarlayarak: "*Ey! Ömer sen peygamber ailesinin işlerine burnunu sokma.*" demişti.[92] Yine Habeşistan'dan dönen Esma bt. Umeys'i küçümser tavrına Esma: "*Peygamber sizin karnınızı doyurdu cahillerinizi eğitti, biz yabancı ülkelerde kaldık.*" diye azarlayarak Hz. Peygamber'e şikayet etmiş, Hz. Peygamber de Hz. Ömer'i haksız bulmuştu.[93] Hz. Peygamber döneminde ziyarete gelen Taif heyetinin sözüne aceleciliğinden dolayı sık sık müdahale edince, heyet başkanı: "*Ey Ömer biz sana gelmedik (seninle konuşmuyoruz).*" diyerek tepki göstermişti.[94]

İfk olayında Hz. Ömer'in ilkeli tavırları önemlidir. Olayı duyar duymaz: "*Bu büyük bir iftiradır.*" demişti.[95] Hayber'de ilk vakıf yaptığını,[96] Hacca giderken Hz. Peygamber'in kendisine: "*Ey kardeş dua et!*"[97] dediğini biliyoruz. Mekke fethi sırasında Hz. Peygamber onu Kâbe'deki resim ve putları temizlemekle görevlendirmiş sadece Hz. İbrahim'in resmine dokunmamasını söylemişti.[98] Huneyn Savaşı'nda Hz. Peygamber'in etrafında sadece 4 kişinin yani Ebu Bekir, Ömer, Abbas, Ali'nin kaldığı şeklindeki rivayet ise Sünni algının ortaya koyduğu bir rivayet olmalıdır.[99] Tebuk Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in istişaresine şu cevabı vermişti,

> Ya Rasulallah, Rumlar sayıları pek çok olan bir toplulukturlar. Oralarda Müslümanlardan tek kişi bile yoktur. Görüyorsunuz ki;

92 Buhari, Libas, 31.
93 Buhari, Meğazi, 40.
94 Vakıdî, 967.
95 Halbuki kızı Hafsa'nın en büyük rakibi Hz Aişe idi ve kızının durumunu Hz. Peygamber nezdinde yükseltmek için eline güzel bir fırsat geçmişti. Ama buna tevessül etmedi.
96 Buhari, Şurut, 19.
97 İbn Sa'd, III, 273.
98 Vakıdî, 834; başka bir rivayette, Hz. Peygamber Hz. İbrahim'i fal okları tutarken gösteren resmini sildirtmişti.
99 Taberî, II, 168; Şibli, IV, 220; bu rivayetin tersine Hz. Ömer'in Huneyn'de Hz. Peygamber'in yanında olmadığı net olarak bildirilir. Bkz. Malik, *Muvatta*, Cihat, 10.

siz ve size inananlar, onların yakınlarına kadar gelmiş bulunuyoruz. Bizim bu derece yaklaşmamız kendilerini korkutmuştur. Uygun görürseniz, bu yıl buradan geri dönelim. Bakalım ilerde Allah ne gösterecek.[100]

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatı sırasında ve Sakife'deki tavırlarını, Hz. Ebu Bekir'in hayatını anlattığımız kitapta değindiğimiz için tekrar etmek istemiyoruz. Hz. Peygamber'in vefatı sırasında yaptığı anlatılan müdahalelerin çoğunun Hz. Ömer'i yüceltme amaçlı uydurulduğunu söyleyebiliriz. Kırtas olayında Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in hastalığın tesiri ile sayıkladığını söylemesine[101] bazı müellifler Hz. Peygamber'e sayıklamanın yakıştırılamayacağını belirterek itiraz ederler.[102] Bunlardan Şibli, itirazını: "*Buhari ve Müslim'in sağlamlığından şüphe etmek, Hz. Peygamber'e sayıklama izafe etmekten iyidir.*" şeklinde belirtir.[103] Ancak vahiy dışı durumlarda Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi özelliklere sahip olduğunu kabul edersek bu itirazlara gerek kalmadığını düşünebiliriz.

HZ. EBU BEKİR DÖNEMİ

Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi etkinliğini bu dönemde de fazlasıyla gösterdi. Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiği Sakife toplantısında etkin rol oynadı. Hz. Ömer'in Sakife günü meseleye ağırlığınca yüklenmesi, Sa'd b. Ubade gibi sahabilere pek nazik davranmaması ve sonunda istediğini elde etmesi dikkatle kaydedilmelidir.[104] Bütün ağırlığını kullanıp seçimin istediği şekilde sonuçlanmasını sağlasa da bu seçimi beğenmemiştir. Daha sonraları alelacele ancak zo-

100 Vakıdî, 1019.
101 Buharî, İtisam, 26.
102 Sallabî, 87.
103 Şibli, IV, 224.
104 Sa'd b. Ubade ölünce Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in Sa'd'ın oğlu Kays'a taziye için gittikleri anlatılırsa da bu doğru olamaz. Çünkü Hz. Ebu Bekir Sa'd'dan önce ölmüştür. Sa'd b. Ubade Hz. Ömer döneminde Şam taraflarında vefat etmiştir. İbn Kesir, IX, 608; bkz. Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubade" *DİA*.

runluluklar gereği böyle bir seçim yapıldığını, değilse pek uygun bir ortamda ilk halifenin seçilemediğini ifade etmiştir.[105]

Hz. Ömer, bu dönemde halifeye karşı bazen halkın sözcülüğü görevini üstlenmişti. Üsame ordusunun gönderilmesi konusunda Hz. Ebu Bekir ona "*korkak*" şeklinde hitap etmişti.[106] Yine irtidat savaşları sonucu Hz. Ömer, bu savaşların yapılmasına yaptığı itirazın yanlışlığını itiraf etmişti. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminin önemli kararlarında ve icraatlarında da söz sahibi olan ender kişilerdendi. Hz. Ebu Bekir'in yanında hareket etti. Olaylara çok müdahildi. Müellefe-i Kulub ve bir kısım zenginlere toprak dağıtımlarında Hz. Ebu Bekir'in verdiği izin mektuplarını yırtmış ve Hz. Ebu Bekir de onun bu tepkisine karşı gelememişti.[107] Bu sebeple zaman zaman Hz. Ebu Bekir'e: "*Emir sen misin yoksa Ömer mi?*" denilince, "*Ömer'dir, ancak bana itaat edilir.*" diyerek bu gerçeğe temas etmişti.[108]

105 Taberî, III, 200; Ağırakça, 35.

106 Bu olaydaki Hz. Ömer'in göı-üşünün haklılığını *Hz. Ebu Bekir* adlı kitabımızda anlatmıştık.

107 İrfan Mahmut Rana, *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, çev. Ahmet Kot, İstanbul, 1985, 34.

108 Taberî, II, 271.

II. BÖLÜM
HİLAFETİ

Hz. Ömer'in halife seçilmesi tartışmasız gerçekleşmiştir. Hz. Ebu Bekir'in yaptığı tayin, halkın Hz. Ömer'i kabullenmesi ve Hz. Ömer'in kabiliyetleri bu seçimi kolaylaştırmıştır. Halifelik konusunda en fazla adı geçen Hz. Ali[1] ve Emevîlerin önemli temsilcisi diyebileceğimiz Hz. Osman, Hz. Ömer'in seçimine destek vermişti.[2] Yani Hz. Ömer'in halifeliğine en fazla itiraz edebilecek Haşimîler ve Emevîler bile bu seçime destek veriyorlardı. Toplumda genel bir konsensüs sağlanmıştı. Böylece Hz. Ömer, büyük bir katılımın desteği ile halife seçildi.[3] Buna göre kamuoyunun Hz. Ebu Bekir'in vasiyetini kabullendiği, Hz. Ebu Bekir'in de halkın nabzını çok iyi tuttuğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ebu Bekir'in vasiyeti ile birlikte Hz Ömer'e hiç itirazsız, hatta Hz. Ebu Bekir'in bey'atinden daha sağlam bir bey'at gerçekleşti. Halk bey'at etmiş, tam bir mutabakat sağlanmıştı. Bu anlamda Hz. Ebu Bekir'in kendisinden sonra kargaşa çıkmasın diye yerine halife tayin etmesi, bir anlamda halkın arzuları doğrultusunda idi. Hz. Ebu Bekir, ortaya koyduğu yöntemini halka sunmuş, genel kabul görmüş ve hiç itiraz gelmemişti. Genel anlamda bir seçim yapılsaydı muhtemelen başka biri Hz. Ömer kadar destek alamazdı. Sonuçta Hz. Ebu Bekir akrabası olmayan birini tayin etmekle kendi arzusuna göre bir seçim yöntemi ortaya koymadığını belirtmiş oldu. Bunu da halk gönül rahatlığıyla kabullendi.[4]

1 Yakûbî, *Tarihu'l- Yakûbî*, Beyrut, 1960, II, 137; Suyutî, 83.
2 İbnü'l-Esîr, II, 273.
3 Sourdel D., "Khalife", *Encyclopaedia of Islâm*, New Edition, Leiden, 1978, IV, 937.
4 Hasan İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslamiyye*, Kahire, 1970. 40; Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1997, 723.

Hilafete Dinen Liyakatı

Hz. Ömer'in hilafeti konusunda özellikle Şia'nın eleştirilerine karşı birçok delil üretilmiştir. Üretilen delillerle konu siyasi iken dinîleştirilmiştir. Bu amaçla üretilen deliller öncelikle Kur'an'dan bazı ayetleri bile kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamak şeklinde olmuştur. Sonuçta dinîleştirilen bir yapı ile rakibi susturmak ve ikna etmek daha kolay olacaktır. Ancak bunun kötü sonucu Hz. Peygamber'in getirmediği bir din inşa edilmeye çalışılmış olacaktır ki bunun sıkıntılarını Müslümanlar yüzyıllardır çekmektedirler.

Hz. Ömer'in halifeliğinin gerekliliği ve haklılığı için bazı müellifler birçok delil sıralarlar. Biz bunlardan sadece çağdaş bir müelliften alıntılar yaparak konuyu izah etmek istiyoruz. Sallabî, Hz. Ömer'in halifelikte öncelikli olduğuna dair şeri deliller (halife seçimi için şeri delil tabiri bile önyargıyı göstermesi açısından dikkate değerdir) başlığı altında bazı rivayetler sunar ve yorumlar. Bunlardan bazı örnekler vermek istiyoruz:

> Kur'an-ı Kerim'de Tevbe 83'de[5] Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetine itaatin vacip olduğunu gösteren deliller vardır... Bu şekilde insanların Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a itaat etmeleri Kur'an nassıyla vacip olmuştur. Hiçbir yoruma yer kalmayacak derecede onların imamet ve hilafetleri sahihtir.[6]

Bu tür bir sonucu ilgili ayetten çıkarabilmenin anlamı; sinekten yağ çıkarabilmekle eş değerdir ve hayret vericidir. Ancak mezhebî körlük, insanları bu yorumlara sürükleyebilmiştir. Konuyla hiçbir ilgisi olmayan bir ayetten kendi düşüncesine destek için bu şekilde yorumlar çıkarabilen bir zihniyet, tabii ki aynı mantık ile üretilen hadisleri de rahatlıkla kullanabilmektedir. Bunu uzun bir alıntı ile gösterelim:

5 *"Eğer Allah seni onlardan bir gurubun yanına döndürür de (Tebük seferinden Medine'ye döner de başka bir savaşa seninle beraber) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa (Tebük seferinde) yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!"* Tevbe-83.

6 Sallabî, 104-105.

1- Hz. Ebu Bekir'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir gün ashabına şunu sormuştu: "Sizden kim bugün bir rüya gördü?" orada bulunanlardan biri: "Ben gördüm Ya Rasulallah!" deyip rüyasını şu şekilde anlattı: "Rüyamda gökten bir terazinin indirildiğini gördüm. Sen ve Hz. Ebu Bekir tartıldınız. Sen gittin Hz. Ebu Bekir kaldı. Sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer tartıldı. Hz. Ebu Bekir gitti fakat Hz. Ömer kaldı. Sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman tartıldı. Hz. Ömer gitti Hz. Osman kaldı. Sonra da terazi tekrar göğe kaldırıldı." Biz o anda Rasulullah'ın yüzünde bir hoşnutsuzluk gördük.[7]

Bu hadiste fazilet hususunda üçlü bir sıralama vardır. Onların en faziletlisi Hz. Ebu Bekir'dir. Sonra Hz. Ömer, sonra da Hz. Osman'dır. Hadis aynı şekilde Hz. Ömer'in hilafet konusundaki önceliğine de işaret etmektedir. Onun Hz. Ebu Bekir'den sonra halifeliğe geleceğine işaret etmektedir. Ravinin: "Hz. Peygamber (sav)'in yüzünde bir hoşnutsuzluk gördük." sözüne gelince, bu da terazinin kaldırılmasının Hz. Ömer'den sonra işlerdeki düzenin bozulacağına, karışıkların ortaya çıkacağına delildir.[8]

2- İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bir adam Rasulullah'a gelip rüyasını şu şekilde anlattı: "Rüyamda insanların bir kulübeden avuçlarıyla yağ ve bal aldıklarını gördüm. Kimisi az kimisi de çok alıyordu. O esnada yerden göğe doğru uzanan vasıta gördüm. Sen ona tutunup yükseldin. Ardından bir başka adam ona asıldı ve o da yükseldi. Sonra bir başka adam asıldı o da göğe yükseldi fakat ardından ip koptu." O esnada Hz. Ebu Bekir: "Ya Rasulallah! İzin verirsen ben bunu te'vil edeyim?" dedi. Rasulullah ona izin verince şunları söyledi: "Kulübeye gelince bu İslam'dır. Yağ ve bala gelince o da Kur'an-ı Kerim'dir. Onun tatlılığından kimisi az kimisi çok nasiplenecektir. İnsanı yerden göğe çıkaran vasıtaya gelince o da haktır. Onu tutar ve onunla yücelirsin. Sonra onu bir adam alacak ve o da yükselecek, ardından bir adam daha o ipe asılacak o da göğe yükselecek, fakat ardından ip kopacak." "Ya Rasulallah! Anam babam sana feda olsun, doğru mu söyledim yanlış mı?" Rasulullah (sav): "Bir kısmı doğru bir kısmı yanlıştı." dedi. Hz. Ebu Bekir: "Allah'a yemin olsun ki bana doğrusunu anlatacaksın." dedi. Rasulullah (sav): "Yemin etme!" dedi.[9]

7 Ebu Davud, Sünnet, 8.
8 Sallabî, 107.
9 Ebu Davud, Sünnet, 8.

Bu hadis Hz. Ömer'in hilafeti konusunda önceliğini göstermektedir. Bunu da şundan anlıyoruz: İpe asılıp göğe yükselen Hz. Ebu Bekir'dir. Ardından ipe asılıp da yükselen ve sonrasında da ipin koptuğu kimse ise Hz. Ömer'dir.[10]

3- Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Rüyamda bana bir bardak süt getirildi. Ondan içtim ve baktım ki parmaklarımdan su akmakta ve ben de onu Ömer'e verdim." Ona: "Ya Rasûlallah! Bunu nasıl tevil ettin?" diye sorduklarında Resûlullah (sav): "İlim!" demiştir.[11]

Bu hadiste Hz. Ömer'in halifelikte öncelikli olduğuna işaret vardır. Burada ilimden maksat insanları Allah'ın kitabına ve Rasulullah'ın sünnetine göre idare etme vardır. Hz. Ömer de bununla tanınmıştır.[12]

Hz. Ömer'in halifeliğe layık olduğuna dair ayet yorumları ve her türlü rivayet, siyasi rakip olan Şia'yı iknaya yönelik olduğunu belirtip bu tür haberlerin hiç birinin üzerinde konuşmaya değmeyecek türde şeyler olduğunu söylemek istiyoruz. Bunlar üzerinde tahliller yapmayı da zait buluyoruz. Şahsi kanaatimiz olarak Hz. Ömer'in bu makama geçecek en layık insanlardan biri olduğunu düşünmekle birlikte, bu tür siyasi uydurmalara itibar etmediğimizi de belirtmek istiyoruz.

Bu tür Hz. Ömer'in faziletine dair rivayetlerin daha çok[13] Şia'ya karşı üstünlük yarışına giren[14] ancak, Hz. Ali'ye karşı Abbas'ı öne süremeyen Abbasilerin (Abbas'ın fazilet yarışında Hz. Ali ile yarışması mümkün olmadığından) Hz. Ali'ye karşı bir dengeleme unsuru olarak Hz. Ömer'in faziletlerinin öne çıkmasını sağladıklarını düşünüyoruz. Bu tür bilgileri aktaran kitapların kahir ekseriyetinin Abbasi döneminde kaleme alınması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

10 Sallabî, 108.
11 Ebu Davud, Sünnet, 8.
12 Sallabî, 104-109.
13 Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, 96.
14 Abbasoğulları ile Alioğulları arasındaki mücadele için bkz. Mehmet Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyanları-X. Yüzyıla Kadar Şiî Karakterli Hareketler*, Konya 2010(ikinci baskı).

FAZİLETLERİ

Hz. Ömer'in fazileti ile ilgili birçok abartılı haber kaynaklarımıza girmiştir. Bir kısım ayetlerin[15] onun hakkında indiği belirtildiği gibi, onun fazileti konusunda birçok hadis de nakledilmiştir. Bunlardan bir kısmını yeri geldiğince zikredeceğimiz gibi bir kısmını da burada nakletmek istiyoruz.

Bu abartılı ve uydurma rivayetlerin çoğu Sünni bir gayretle Şia'ya karşı ortaya konmuştur. Bundaki amaç, Hz. Ali'nin ön plana çıkarılmasına karşı bir dengeleme ve Hz. Ömer'e yönelik saldırılara karşı savunma gayreti olmalıdır. Ancak bu yapılırken Hz. Ömer'i olduğunun ötesinde bir tanıtım ortaya çıkmaktadır. Şimdi bunların bir kısmını sadece aktarıp geçmek istiyoruz. Yığınlarca aktarım yapmaktansa sadece bir kitaptan toplu bir aktarımı tercih edeceğiz. Bu aktaracaklarımız, Hz. Ömer konusundaki uydurmalar hakkında detaylı bilgilerin bir konsantresi mesabesindedir.

Dört Halifenin Menkıbeleri adlı kitabın müellifi Sivasî'den bazı bölümler aktarıp uydurmaların ne boyutlarda olduğunu göstermek istiyoruz. Bu anlatımlara göre: "*Hz. Ömer'in kazandığı sevabın bütün insanların kazandığından daha fazla olduğu,*[16] *onun döneminde uygulanan adaletten dolayı vahşi hayvanların saldırmaktan vazgeçtiği ve kurt ile kuzunun sarmaş dolaş gezdiği, kurtlar kuzulara saldırmaya başlayınca çobanların Hz. Ömer'in öldüğünü anladıkları,*[17] *depremi kamçısıyla durdurduğu,*[18] *yangını yazdığı bir yazı ile söndürdüğü,*[19] *yazdığı yazı ile sel taşkınlığını önlediği,*[20] *rüzgarın onun emirlerini uzaklara taşıdığı*[21] *yani Anasır-ı Erbaa denilen toprak, ateş, su ve rüzgarın onun emrinde olduğu,*[22] *Bizans elçisinin*

15 Hz. Ömer hakkında indiği nakledilen ayetlerin bir kısmı şunlardır: Ayetler, Enam, 122; Fetih, 29; Nisa, 54-69; Tahrim, 5; Enfal, 67; Tevbe, 84; Bakara, 187; Muminun, 11-13.
16 Sivasî, 133.
17 Sivasî, 139.
18 Sivasî, 138.
19 Sivasî, 106.
20 Mısır'ın Fethi konusunda değinilecektir.
21 Sariye konusunda detaylıca incelenecektir.
22 Sivasî, 145.

elindeki zehri içmesine rağmen bir şey olmayınca elçinin ona hizmetçi olduğu,[23] *Hz. Ömer, öldükten sonra Hz. Peygamber'in mezarından "Benim dostumu benim yanıma getirin." şeklinde ses duyulduğu ve bir elin çıkarak Hz. Ömer'in boynuna dolandığı,*[24] *mezarda kefeninin arasına koydurduğu Ehl-i Beyti öven bir yazı sayesinde kurtulduğu,*[25] *kabirde ona hesap soran meleklere kızıp onları hesaba çektiği,*[26] *defnedildiğinin ertesi günü kabrinin üstünde onun cennetlik olduğunun yazılı olduğu bir yazı bulunduğu*"[27] nakledilir.

Bunların dışında, Hz. Ömer'in bir adama: "*Evin yandı!*" deyince, adamın evini yanmış bulduğu,[28] Hz. Ömer'in: "Kıtlık gelecek!" demesi üzerine kıtlık yılı olan Ramade[29] yılının geldiği,[30] Iraklıların Hz. Ömer'in valisini taşlaması sonucu onların Taifli birisi ile cezalandırılmaları konusunda: "*Allah'ım onlar bana karşı kötülük yaptılar, onlara Sakifli bir genç gönder, onlara cahiliye dönemi gibi hükümler uygulasın ...*" şeklinde beddua ettiği sonuçta duası kabul edilerek yaklaşık 50 yıl sonra Iraklılar üzerine zulmetmek üzere Haccac'ın gönderildiği,[31] Tevrat'ta Hz. Ömer'den bahsedildiği,[32] cennetlik olduğu,[33] Hz. Peygamber'in: "*Kim Ömer'e buğz ederse bana buğzetmiş olur.*" dediği[34] aktarılmaktadır.

Hz. Ömer'i bu tür efsanevi rivayetlerle tanımamalıydık. Onun büyüklüğü yukarıda aktardıklarımızda olmamalı idi. Onu gerçekten kendisini anlatan rivayetlerle bilmeliydik. Esasen onun dönemi şeytanca işlere en az bulaşılan dönem-

23 Sivasî, 95.
24 Sivasî, 117.
25 Sivasî, 141.
26 Sivasî, 118.
27 Sivasî, 105.
28 Suyutî, 126; İbn Cevzî bu rivayeti, Hz. Ömer'in kerametleri bölümünde değil, zekası bölümünde değerlendirir, İbn Cevzî, 74.
29 Kıtlık yılı olarak bilinen hicretin 18. yılında gerçekleşmiştir. İnsanlar kestikleri hayvanda bile et bulamaz ve iğrenip yiyemezlerdi. Taberî, II, 507.
30 İbnü'l-Esir, II, 507.
31 Suyutî, 128.
32 İbn Cevzî, 7; Zehebi, 89.
33 İbn Cevzî, 25.
34 Bu rivayetin Hz. Ömer'den nefret eden Şia'ya karşı uydurulduğu açıktır, Suyutî, 119.

lerdendir. Ancak onun yaşayışı farklı rivayetlerle çarptırılmıştır. İşte başka bir örnek:

> Rasûlullah (sav), bir savaşa çıkmıştı. Savaştan dönünce siyah bir cariye geldi ve Ey Allah'ın Rasûlü! Seni sağ salim bu savaştan Allah çevirirse senin önünde def çalıp şarkı söylemeyi adamıştım. Rasûlullah (sav): "Eğer adamış isen çal değilse olmaz." dedi. Cariye çalmaya başladı. Ebu Bekir girdi cariye çalıyordu. Ali girdi cariye çalmaya devam ediyordu. Osman girdi cariye yine çalmasını sürdürüyordu. Sonra Ömer girince cariye defi altına alıp üstüne oturdu. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ömer! Şeytan bile senden korkuyor. Benim yanımda cariye çalıyordu; Ebu Bekir yanıma geldi cariye çalmaya devam etti, sonra Ali geldi yine çalıyordu, Osman geldi yine çalmayı sürdürdü sen gelince cariye defi elinden attı.[35]

Bu olay muhtemelen olmuştur. Bir cariyenin gelip Hz. Peygamber'in ve sahabenin huzurunda böyle bir şey yapması mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber'in bu tür şeylere izin verdiği değişik rivayetlerde aktarılmaktadır.[36] Ancak aktardığımız rivayet, ilavelerle Dört Halife işin içine katılarak yeniden kurgulanmış olmalıdır. Bu kurgulama sonucunda Hz. Peygamber ve diğer üç sahabinin Hz. Ömer gelene kadar şeytanca bir eylem içinde olduğu(!) anlayışına varılmaktadır. Bu kurgulamanın geleceği nokta, maalesef burasıdır. Bu sebeple rivayetin ilk bölümünü kabul etsek de, Hz. Peygamber'e ve sahabeye hakaret anlamı taşıyan devamını kabul etmemiz mümkün değildir.

Bu tür rivayetler, Hz. Ömer'in fazileti bağlamında yine aktarılabilirdi. Ancak bu şekilde ilavelerle daha kötü sonuçlara ulaşılması konusuna dikkat edilmeliydi. Cariyelerin ve kadınların Hz. Ömer'in o dönemde sert ve müdahaleci tavırlarından çekindikleri bilinen bir gerçektir. Hz. Ömer, Tahrim olayında olduğu gibi Hz. Peygamber'in eşlerine bile zaman zaman müdahaleci davranmıştır. Ancak burada olduğu gibi bir sonuca varmak kabul edilemeyecek bir durumdur.

35 Tirmizi, Menakıb, 18.

36 Hz. Peygamber'in def çalan kadınları dinlediği ve oyunlar oynayan kadınları seyrettiği nakledilir. Bkz. Tirmizi, Menakıb, 18.

Şeytanın Hz. Ömer'den kaçması, korkması veya onu görünce yol değiştirmesi[37] şeklindeki anlatıları, müelliflerimiz somut olarak anlamaya çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in: "*Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki şeytan sana bir caddede rastlamış olsa, mutlaka senin tuttuğun caddeden başkasını tutardı.*"[38] şeklinde konunun anlaşılması için söylediği bir söz, somutlaştırılmıştır. Rivayeti zahir olarak anlamak gerektiğini, yani şeytanın zahiren sokaklardan kaçtığını anlamanın doğru olduğunu belirtmişlerdir.[39]

Halbuki şeytan zaten soyut bir varlık olarak bilindiği gibi, bu rivayetlerdeki anlamı da soyut olarak düşünmek en doğrusu olacaktır. Yani Hz. Ömer'in bulunduğu yerde şeytanca işler yapmak zordur anlamında olmalıdır. O kötü niyetlileri çevresinde barındırmamıştır. Değilse şeytan insandan niye kaçsın? İnsanın şeytana, şeytanın insana fiziksel olarak zarar verme yeteneği var mıdır ki? Böyle bir yetenek ne insanda ne de şeytanda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür rivayetler, somut olarak değil, soyut olarak anlaşılmalıdır. Yani Hz. Ömer'in bulunduğu yerde şeytani işlerin olamayacağı anlamında anlaşılması en uygun olsa gerektir.

Onun yaşam tarzı, şeytani anlayışlardan ne kadar uzak olduğunun yüzlerce örneği ile doludur. O: "*Fırat kıyısında bir deve kaybolsa Allah'ın onu benden soracağından dolayı korkarım.*" demektedir.[40] Kanaatsizliğe karşı iki omuzu arasında birbirine benzemeyen 12-14 adet yamalı elbise[41] ile gezerek örnek olmaya çalışmıştır.[42] Eşine hediye gönderen Basra valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî 'ye bunun bir iltimas anlayışına yol açabileceği endişesi ile sert davranmıştır.[43]

37 Suyutî, 117, 118.
38 Muslim, Fedail, 22.
39 Şeytanın Hz. Ömer'den fiziken kaçtığını dillendirenlerden arasında İmam Nevevi ve İbn Hacer'in de olduğu nakledilir. Sallabî, Kadı Iyaz'ın, Hz. Peygamber'in bu sözünü darbı mesel olarak anlamayı savunduğunu (yani şeytanın fiziken sokaklardan geçmediğini) nakleder, Sallabî, 82.
40 İbn Sa'd, III, 305.
41 İbn Sa'd, III, 330; İbnü'l-Esir, III, 60; İbn Cevzî, 156.
42 İbn Sa'd, III, 330.
43 İbn Sa'd, III, 308.

Halkına karşı çok hassastır. Gece çölde eşi doğum yapmaya çalışan bedevi için evden hanımını getirmiş ve doğuma yardımcı olmuştur.[44] Çölde aç kalan ihtiyar kadın ve torunlarına sırtında yiyecek taşımıştır.[45] Ramade (kıtlık) yılında açlıktan karnı guruldamış ancak halk yağ yiyemiyor diye kendine yağ yemeyi yasaklamıştır.[46] Bu sebeple beyaz tenli iken teni kırmızımsı olmuştur.[47] Yine halk aç iken arpa yiyen bineğe binmemiştir.[48] Ondaki sorumluluk duygusu had safhadaydı. Hazine develeri hastalanınca, üzülüyor kendini sorumlu görüyordu.[49]

Konunun bu noktasında Cibril Hadisi diye meşhur olan ve Hz. Ömer'den nakledilen ve bir anlamda olmuşu söyletme şeklinde vasfedebileceğimiz rivayete değinmek istiyoruz.[50] Böyle bir olayın özellikle Hz. Ömer'den nakledilmesi rivayetin üretilmiş olduğunun en güzel kanıtlarındandır. Medine yıllarında Hz. Peygamber'in yanına bilinmeyen birisinin sokulması onun açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Bunun değişik örneklerine rastlamamız mümkündür.[51] Ayrıca hadisteki kadere iman konusunun teyiden söylenmesi, bu rivayetin cebriyeciler tarafından uydurulduğunun diğer bir kanıtıdır. Yine rivayetin son bölümlerindeki kıyamet alametleri senaryoları ise Emeviler döneminde gerçekleşmiş olayların Hz. Peygamber'in dilinden aktarılması ve dinî bir kisveye sokulmasıdır.[52]

Yağmur Duası

Hz. Ömer dönemiyle ilgili tasavvuf erbabının ön plana çıkardıkları bir rivayette, Ramade yılında yağmur duasına Hz.

44 İbn Cevzî, 96.
45 İbnü'l-Esir, III, 57.
46 İbn Sa'd, III, 313; Taberî, II, 508.
47 İbn Hacer, III, 476.
48 İbn Sa'd, III, 312.
49 İbn Sa'd, III, 386.
50 Bu hadis konusunda detaylı bir çalışma için bkz. Bekir Tatlı, "Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları", *AÜSBE* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
51 Bkz. Belazuri, I, 353.
52 Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara, 1993, 18.

Ömer'in Abbas'ı götürüp onun vesilesi ile yağmur duası yaptırdığı[53] ve neticede onun sayesinde yağmur yağdığını anlatan rivayettir.[54] İbn Kesir ise işi daha da ileri boyuta götürerek, yağmur bulutunun konuştuğunu ve Hz. Ömer'e yardımın geldiğini anlatan bir rivayeti nakleder.[55]

Taberî olayı bu şekilde aktarmaz. Sadece yağmur duasına Abbas'ın da katıldığını zikreder. Üstelik Hz. Ömer, bu duasında Fatiha suresindeki: "*Ancak senden yardım dileriz.*" ayetini özellikle zikreder.[56] İbnü'l-Esir'deki rivayetin sonu, bu naklin Abbasileri övmek için uydurulduğunu göstermektedir.[57] Sonuçta yağmur duası için Hz. Ömer'in Abbas'ı vesile edinmesi söz konusu değildir.

Doğrusu eğer böyle bir vesile yapılacaksa bu kadar öncü ve değerli sahabe dururken, Abbas ile vesile edinilmesi pek makul gözükmemektedir. Kaldı ki Hz. Ömer gibi Haceru'l-Esved'i selamlama[58] ve Rıdvan ağacını kestirme[59] konusunda tevhit inancı hassasiyeti yüksek bir halifenin böyle bir vesile istemesi mümkün gözükmemektedir. Bu olsa olsa Abbas'ı yüceltmeye yönelik bir uydurma olmalıdır. Eskiden beri Abbas ile Hz. Ömer'in mentalite olarak birbirine yakın olmaları mümkün değilken, bu tür rivayetler onları yakın göstermeye gayret eder. Bunun sebebi de Hz. Ali tarafgirliğine karşı denge unsuru olarak Hz. Ömer'in ön planda tutulması amaçlı olarak Abbasi gayreti olabilir. Yine bu rivayet, Ebu Leheb'in torununun bir şiirinden dolayı üretilmiş olmalıdır. Bu şiirde Abbas'la yağmur istendiği ve Hz. Peygamber'in onların kabilesinden çıktığına vurgu yapılmaktadır.[60]

53 İbn Hayyat, 170.
54 Buhari, Fedail, 11; İbnü'l-Esir, II, 557.
55 İbn Kesir, X, 73.
56 Taberî, II, 508.
57 Buna göre: "*Herkes Hz. Abbâs'ın yanına gidiyor, onun üstünü başını siliyor ve onu: 'Ne mutlu sana! Senin sayende haremeyne yağmur yağıyor.' diye tebrik ediyordu.*" İbnü'l-Esir, II, 557.
58 Buhari, Hac, 60.
59 İbn Sa'd, II, 100.
60 İbnü'l-Esir, II, 557.

Şimdi Hz. Ömer'in faziletleri[61] bölümünde onu olmadık şekilde aktaran rivayetler yerine, onun hayatının güzelliklerini yansıtan ve onu gereği gibi anlatan birkaç anekdotla konuya son vermek istiyoruz:

Sesini Allah'a Duyuran Havle

Hz. Ömer, sıcak bir günde arkadaşlarıyla birlikte Medine sokaklarında yürürken, bir kadının yanından geçmişti. Kadın onu durdurup, uzun bir süre Hz. Ömer'e öğüt vermişti. Hz. Ömer de güneşin altındaki sıcak ortamda uzun müddet onu dinlemişti. Yanındakiler bu durumdan şikâyet edince Hz. Ömer: "*Allah'a yemin ederim ki bu yaşlı kadın beni akşama kadar tutsaydı onu dinlerdim. Bu yaşlı kadının kim olduğunu biliyor musunuz? Allah onun sözünü yedi kat semadan dinlemiştir. Ömer onu hiç dinlemez olur mu?*" dedi.

Hz. Ömer'in bahsettiği bu yaşlı kadının adı Havle'dir. Bu kadın kocasının kendisine zıhar yapması üzerine Hz. Peygamber'e şikayet etmiş, ancak Hz. Peygamber'den gereken desteği görememişti. Sonuçta Havle, kendisinin haklılığı konusunda Hz. Peygamber'i ikna etmek için onunla tartışmıştı. İşte tam bu anda Hz. Peygamber'in görüşünün tersine Havle'nin görüşünün doğru olduğunu destekleyen Mücadele suresinin ilk ayetleri nazil olmuştu.[62]

Analarından Hür Doğan İnsanlar

Mısır valisi sahabeden Amr b. As'ın oğlu, yerli halktan birisi ile yaptığı bir yarış sırasında yenilince, yenilgiyi hazmedememiş ve yerliye vurarak "şerefli bir Kureyşli olan kendisini bu yerlinin yenmemesi gerektiğini" söylemişti. Mısır halkının Bizans sömürgesi döneminde hiç hakları yoktu. Ancak İslam nazarında herkesin eşit olduğunu bilen ve kendisine verilen bu güven ile Medine'ye kadar gelebilen Kıpti, durumu halifeye anlatmıştı. Bunun üzerine her sene hac yapan[63] Hz. Ömer, Mekke'ye çağırdığı Mısır valisine ve oğluna halkın önünde ce-

61 Geniş anlatımlar için bkz. İbn Muberred, *Mahzu's-Savab*, Riyad, 2000.
62 Kurtubî, Mücadele suresi I. Ayetin tefsiri.
63 Hz. Ömer, her sene valilerini hacca çağırır ve hacca gelen ilgili şehrin halkıyla yüzleştirirdi, Bkz. İbn Sa'd, III, 279; Zehebi, 80.

zayı kesmiş ve ona hitaben şu tabloluk sözü söyleyerek hak, hukuk, özgürlük, makam, mevki kavramlarının oturduğu zemini çok güzel izah etmiştir: "*Ey Kureyşliler! İnsanları sizin kölelerimiz mi zannediyorsunuz (Analarından hür doğan insanları ne zaman köleleştirdiniz).*"[64]

Ezhebtum Tayyibatikum (Güzelliklerinizi Tükettiniz)

Hz. Ömer der ki:

> Yaşayışın alt seviyesini çok iyi bilirim. Bununla birlikte eğer dilesem (yemeklerimin arasına) ciğerler, közde ızgaralar, hardal ve üzüm karışımı katıklar, yufka ekmekler bulundururdum. Fakat ben hasenatımın öbür dünyaya kalmasını istiyorum. Eğer arzu edersem aranızda yemeği en güzel, elbisesi en yumuşak kişi ben olurdum. Fakat ben hoş ve temiz şeylerimi ahirete bırakmaya çalışıyorum. Çünkü yüce Allah birtakım kimseleri nitelendirirken, "Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız her şeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz"[65] diye buyurmaktadır."[66]

Hz. Ömer, Şam'a geldiğinde kendisine, benzerini asla görmediği bir yemek hazırlandı. "*Bu bizim... Peki daha önce arpa ekmeğinden dahi karınlarını doyurmadan ölmüş bulunan Müslüman fakirlerin nesi vardı?*" dedi. Halid b. Velid: "*Onlara da cennet vardır.*" deyince Hz. Ömer'in gözleri yaşla doldu ve şöyle dedi: *"Eğer dünyadan bizim payımız bu önemsiz şeyler olup onlar da kendi paylarını alarak cennete gitmiş iseler, gerçekten bizi çok uzun bir mesafe geride bırakmışlar, demektir."*[67]

Bu zahitliği yanında, onun gerektiğinde adaleti sağlamak için sergilediği sertliği biliyoruz. Şifa bt. Abdullah, zahidane yürüyen bazı gençleri görünce: "*Bunlar da ne?*" diye sormuştu. Ona: "*Bunlar dünyayı boş vermiş kimseler!*" dendiğinde o: "*Allah'a yemin olsun ki Ömer gerçekten zahit biriydi, konuştuğunda dinletir, yürüdüğünde hızlı yürür, vurduğunda acıtırdı.*"[68] demiştir.

64 Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, çev. Ali Özek, İstanbul, 1973, 191; İbn Sa'd, III, 293; İbn Asem, *Futuh*, Beyrut, 1987, II, 82; İbn Cevzî, 99.
65 Ahkaf, 20.
66 İbn Sa'd, III, 279.
67 Kurtubî, Ahkaf suresi 20. ayetin tefsiri.
68 İbnü'l-Esir, III, 60.

Depreme Karşı Tedbir

Hz. Ömer zamanında bir deprem olmuştu. Bu esnada Hz. Ömer: "*Ey insanlar! Bu deprem sizin yaptığınız bir davranıştan dolayı değildir. Canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki şayet bir daha tekrarlarsa burada sizi iskan ettirmem.*" dedi.[69]

"*İşte Ömer budur.*" dedirten bir söylemdir bu. Çağımızda henüz ulaşamadığımız bir feraset örneği. Depremi hala Allah'ın gönderdiği bir azap olarak algılayan zihniyete, taa o dönemde en güzel cevabı Hz. Ömer vermiştir. Fay hattının üzerine binalar kurup daha sonra da Allah'ın takdirine razı olunması gerektiğini söylemek kadar İslami anlayışa zıt bir şey olamaz.

Hz. Ömer'in "*Harretu Leylâ*" diye bilinen Medine yakınlarında bir yerden, volkanik patlama sebebiyle büyük bir ateş çıkıp akagelmesi sebebiyle insanlara sadaka verilmesini emretmesi de Hz. Peygamber'in ay tutulması sırasında kusuf namazı kıldırmasına benziyor. Bu tavır, doğal olayların kullanılarak insanları ibadete teşvik amaçlı bir eylem olarak algılanmalıdır.[70]

Kadın Doğru Söyledi, Ömer Yanıldı

Hz. Ömer, bir hutbesinde şöyle demişti:

> Dikkat edin, kadınların mehirlerini yüksek tutmayın. Şayet bu, dünyada bir şeref, Allah nezdinde de bir takva olsaydı, bunu sizden ziyade elbette Rasûlullah (sav)'ın yapması gerekirdi. Halbuki o, hanımlarından olsun, kızlarından olsun, hiçbir kimsenin mehrini on iki ukiyeden fazla tespit etmiş değildir.

Bunun üzerine bir kadın mescitte ayağa kalkarak: "*Ey Ömer! Allah bize vermişken sen bizi mahrum mu edeceksin? Allah: 'Öncekine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın.' demiyor mu?*" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer başını önüne eğdi ve bir süre sessiz durduktan sonra: "*Evet kadın isabet etti, Ömer hata etti. Bütün insanlar senden daha*

69 Geniş ve detaylı bilgi için bkz. Sallabi, 220.
70 İbnü'l-Esir, II, 563.

fakihtir ey Ömer!" diye cevap verdi. Sonra böyle bir şeye (çok mehir vermeye) karşı tepki göstermekten vazgeçti.[71]

O sıralarda bütün dünyayı ordularıyla sarsan bu insanın, Araplar açısından değeri olmayan bir kadının karşısında gerçeğe teslim olması, ondaki büyüklüğü gösteren en büyük keramet olmalıdır. Onun hayatında keramet arayanlara veya onun hayatına kerametler sokuşturmaya çalışanlara nedense onun kerimliğini gösteren bu tür anekdotlar yeterli olmamaktadır.

Dini Feraseti

Hz. Ömer'in din algısı devamlı tartışıla gelmiştir. Onun din alanında yaptığı farklı yorumlar, o günden bu güne tartışılmaktadır. O, Hz. Peygamber döneminin kimi uygulamalarını, kendi zamanının gereği uygulamadan kaldırmış, bazı farklı talimatlar vermiştir. Şimdi bunlara kısaca değinelim.

Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in altında biat aldığı Rıdvan ağacının, insanlar tarafından kutsanmaya başlanmasından dolayı kestirdiğini biliyoruz.[72] Yine Haceru'l-Esved için, hiçbir kutsallığı olmadığı, ancak bir tavaf başlangıç işareti olacağını göstermek için: "*Sen faydası ve zararı olmayan bir taşsın. Hz. Peygamber seni öpmeseydi, öpmezdim.*" demiştir.[73]

Onun, Kur'an'daki bazı emirlerin uygulamasını dönem şartlarına uymadığı için kaldırdığını veya askıya aldığını görüyoruz. Müellefe-i Kulub'a zekat verilmesini yasaklaması,[74] ganimetlerden Kur'an'daki ayet gereği pay ayrılan Zevi'l-Erham'a (peygamber yakınlarına) pay verilmesini iptal etmesi,[75] o zamana kadar elde edilen topraklar, gaziler arasında dağıtıldığı

71 Kurtubî, Nisa 20. ayetin tefsiri; farklı bir versiyonu için bkz. Ebu Davud, Nikah, 28.

72 İbn Sa'd, II, 100.

73 Müslim, Hac, 41; onun bu uygulamasına güya Hz. Ali'nin itiraz ederek taşın fayda ve zarar verdiğini savunduğu gibi aktarılmalar şüphesiz Şii eğilimli aktarılmalardır. Bkz. Şibli, IV, 460; ilginç bir aktarım ise Haceru'l-Esved hakkında aktarılan bu sözü, Hz. Ebu Bekir'in söylediği şeklindedir, Suyutî, 88.

74 Taberî, II, 271.

75 Ebu Yusuf, 19-21; ayrıca bu konudaki detaylı açıklamalar için bkz. Şibli, IV, 486.

halde, arazileri, ganimet kapsamından çıkarması,[76] ayetlerde verilen ölçünün aksine ganimetin humusunun ¼ ünü askere vermesi örnek olarak verilebilir.[77] Ayrıca o günün maslahatı gereği Hz. Peygamber dönemi uygulamalarının tersine bazı farklı uygulamalara gitmesi ilginçtir. Bu cümleden olarak; doğuran cariye satışını yasaklaması,[78] içki cezası uygulamasında Hz. Peygamber'in uygulamasına uymaması,[79] hac ibadetinde bir uygulama olan Say'daki Remel'i yapmaya artık gerek olmadığını düşünmesi,[80] boşamada bir lafızda verilen üç talakı bir talak sayması,[81] İslam'da bir yasak olmamasına rağmen -Müslüman kadınların boşta kalmaması gerekçesiyle- gayrimüslim kadınlarla evliliği yasaklaması,[82] ilk defa cemaatle teravih uygulamasını başlatması,[83] ilk defa muta uygulamasını yasaklaması,[84] cariyelere örtü yasağını uygulaması[85] bunlardan sayılabilir.[86]

76 Belazuri, *Fütûhü'l-Buldân*, Beyrut, 1991, 306, 384.
77 Belazuri, 362.
78 Ebu Davud, Itk, 177.
79 Belazuri, 369.
80 Buhari, Hac, 57; Şibli, IV, 463.
81 Müslim, Talak, 15.
82 Bkz. Mehmet Akbaş, *Sahabenin İslam Tebliği*, İstanbul, 2009, 250.
83 İbnü'l-Esir, II, 489.
84 Suyutî, 137; bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in Mekke Fethi esnasında mut'aya önce izin verdiği daha sonra ise yasakladığı zikredilse de Cabir'den gelen, *"Biz Resûlüllah ile Ebu Bekir devirlerinde bir avuç kuru hurma ve un mukabilinde birkaç günlüğüne mut'a yapardık. Nihayet Amr b. Hureys hâdisesinde Ömer bundan nehyetti."* (Müslim, Nikah, 16) şeklindeki rivayetler, bunun sahabe tarafından Hz. Ömer dönemine kadar fiilen uygulamaya devam ettiğini göstermektedir. Ancak Hz. Ömer bu uygulamayı kesin olarak yasaklamıştır. Nitekim İbn Abbas'ın bu konuda yolculuğa çıkıp zorda kalanlar için Mut'a'nın cevazına dair fetva vermesi de bu izin sebebiyledir şeklinde izah edilmiştir. (Müslim, Nikah, 31) Anlaşılan şu ki içkinin yasaklanması olayında olduğu gibi toplumun bir anda uygulaması mümkün görünmeyen bu olay, zamana yayılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. III. Halife Hz. Osman Muta'yı yasaklarken IV. Halife Hz. Ali, Muta'nın Hz. Peygamber dönemine uygulandığını savunarak izin vermiştir, İbn Hanbel, I, 97.
85 Hz. Ömer, başını örten bir cariye gördüğü zaman, hür kadınlardan farkını ortaya koymak için onu asasıyla uyarıp başını açtırırdı. Hz. Ömer, dönemin sosyal gerçeklerini iyi biliyor ve toplumsal problemlere zemin hazırlamak istemiyordu. Bu sebeple hür kadınların örtünmesini, cariyelerin ise örtü kullanmamasını istiyordu. Bkz. Kurtubî, Ahzab, 59. Ayetin tefsiri.
86 Onun, bazı ayetleri de bilinenden ve şu andaki okunuştan farklı okuduğu nakledilir. Detaylı aktarımlar için bkz. Sifil, 63.

O, İslam'da aslolan insan unsurunu ön plana almış, kamu yararını ön plana alarak dinî hükümlerin insana yönelik olduğunu, bu sebeple bunların bir kısmının dönemsel olduğunu, gerekirse uygulanmayabileceğini göstermiştir. O, zahiri olarak Müslümanlıktan öte, Müslümanlığın özünü uygulamayı savunmuş ve şöyle demişti:

> İnsanın ağzının laf yapmasına aldırış etmeyin. Kim emaneti koruyor ve insanların namusuna saygı duyuyorsa ona değer verin ve işte insan odur. Kişinin, namaz ve orucuna değil, onun aklına ve sadakatine bakın. Ben hakkınızda imanını ortaya koyan mü'minden ve küfrünü ortaya koyan kâfirden korkmam. Lakin imana bürünmüş münafıktan ve onun başkası adına çalışmasından korkarım.[87]

Hz. Ömer, kıtlık yılında halkın açlıktan, hırsızlık yapabileceğini düşünerek hırsızlık cezasını kaldırmıştı.[88] Hz. Peygamber, serbest piyasa uygulaması yapıp fiyatlara müdahale etmezken kıtlık yılında aşırı fiyatları önlemek için Hz. Ömer, narh koymak zorunda kalmıştı.[89] Bu uygulamalar için toplumu baz alıyor, ihtiyaca göre nassları yorumluyor, toplumundan da bu uygulamaları için onay alıyordu.

Toplumsal Feraseti

Hz. Ömer, hilafete geçtiğinde yapacağı icraatları duyurmak için bir hutbe vermişti. Bu hutbesinde şöyle demişti:

> Araplar kendiliğinden yürüyüp kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin kendisini nereye götürdüğüne iyice baksın. Bana gelince, Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri doğru yola ileteceğim.[90]

O, toplumunu gözlemlemiş kişi olarak dediğini uyguladı ve tarihin en başarılı liderlerinden biri haline geldi.[91] Çöle sıkışmış bir toplumu dünyaya açtı. Çin'den Atlas Okyanusu'na kadar eski dünyadaki bölgelerde o günden bu güne adından söz ettirir oldu.

87 Daha geniş bilgi için bkz. Sallabî, 179.
88 Ebu Yusuf, 115; Malik b. Enes, Akdiyye, 38; Ebu Ubeyd, 528.
89 Ebu Yusuf, 93.
90 İbnü'l-Esir, II, 427.
91 Geniş bilgi için bkz. Kuraşî, *Evveliyatu Ömer Fi'l-İdare ve'l-Kaza*, Beyrut, 1990.

Hz. Ömer'in devlet işlerine kabilelerin tasallutunu önlemesi belki de o çağın en önemli olayıdır. Bu işi başta kendi kabilesine uyguladı. Hiçbir akrabasına öncelik tanımadı. Hatta onlar Hz. Ömer döneminde diğer dönemlere göre daha çok sıkıntı çektiler. Bunu vefat edeceği sırada ailesinden veliaht bırakılması konusunda: "*Bir aileden bir kurban yeter, ben akrabama çok sıkıntı çıkarttım. Bu işten fayda varsa kabileme bu kadar yeter. Yok zorluk varsa ki akrabam benim yüzümden çok zorluk çekti, bu kadar sıkıntı onlara yeter.*" diyordu.[92] Nitekim halka yaptığı bir yasaklamayı ailesi yaparsa onlara iki kat ceza vereceğini söylemişti.[93]

Hz. Ömer, bol imkanlar sunan valilikleri ele geçirmek için bekleyen lobilerden özellikle Emeviler ve Haşimileri devlet bürokrasisinden uzak tuttu.[94] Kendisi Hz. Ali'nin henüz baliğ olmamış[95] kızı Ümmü Gülsüm'le evlenmiş, dolayısıyla Ehl-i Beyt'e damat olmuştu. Ancak Haşimilerin Hz. Peygamber'in akrabalığını kullanarak suistimaller yapacağını düşünüyordu. Nitekim Haşimilere karşı bu tavrından dolayı şikayetçi olan İbn Abbas'la konuşurken: "*Size (Haşimoğullarına) görev verdiğimizde ümmetin başına buyruk olmanızdan endişe ediyorum.*" demişti.[96]

Aynı engeli Emevîler için de uygulamış, ancak geç Müslümanlıklarından dolayı yıllardır idarî yapıda görev alamadığı için psikolojik olarak ezilen bu kesime de kontrol altında

92 İbnü'l-Esir, III, 65.

93 İbn Sa'd, III, 289.

94 Kimileri valilikleri yağmalamak isterken, Ebu Ubeyde b. Cerrah gibi bazı sahabiler de Hz. Ömer'e hitaben: "*Rasulullahın ashabını valilikler vererek kirlettin.*" şeklinde tarizde bulunuyordu. Bazıları mal yağmalamak üzere valiliklere tamah ederken bazı sahabiler ise valiliği istemiyorlar ve Hz. Ömer'e hitaben: "*Görevi fahişe gibi süslenmekten ibaret olan bu görevden bizi azlet.*" diyorlardı. Taberî, II, 531.

95 İbn Sa'd, VIII, 462; İbn Kesir, VIII, 86.

96 İbnü'l-Esir, III, 68; Ebu Yusuf, 187; bu valilik makamında zimmete para geçirileceği konusundaki endişesinden kaynaklanıyordu. İbn Abbas'ın Hz. Ali döneminde zimmetine para geçirdiği hakkındaki tartışma için bkz. Şibli, IV, 443, 444; Belazuri, İbn Abbas'ın Irak bölgesinde görev yaptığı sırada en ufak şeylerin bile zekatını topladığını -hatta pırasadan bile zekat aldığı- nakleder, Belazuri, 107.

hissedesiniz. Ben, size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım. Allah'a yemin ederim ki ben sizi kendime köle edecek bir hükümdar değilim. Ben, Allah'ın kuluyum. Bu emanet benim omuzlarıma tevdi edilmiştir. Eğer bunun hakkını vermezsem size geri veririm. Ben size tabi olurum. Nihayet siz de evlerinizde yemeğe doyar ve suya kanarsınız. Böylece ben de sizlerle mutlu olurum. Ama bu emaneti yüklenir de sizi kendime tabi kılarsam, bu defa sizin yüzünüzden ben mutsuz olurum. Az sevinir, uzun müddet hüzünlenirim, ne görevden istifa eder, ne de görevi size iade ederim. Böylece ben kınanırım.[109]

Allah'a yemin olsun ki O, sizi idare etme işini bana yükledi. Bu konuda bana yardım etmesini temenni ediyorum. Bu işte başkalarını koruduğu gibi beni de korumasını isterim. Ben Müslüman bir adam ve zayıf bir köleyim. Ancak Allâh bana yardım ederse sizi idare işinde ahlaki cihette herhangi bir değişmeye gitmem. Yücelik Allâh'a mahsustur ve bu konuda kulun bir payı yoktur. Sizden hiç kimse: "Ömer bu işi üstlendikten sonra değişti." sözünü asla demeyecektir! Ben nefsimi hak ve hakikat üzere tutuyorum. Nefsime hakkı takdim ediyorum. Size durumumu izah ediyorum. Her kimin bir ihtiyacı olur, bir konuda mahkeme kurulmasını isterse onunla benim aramda asla kimse olmayacak ve ilkin bana gelecektir. İyilerinizi seveceğim ve yanlış yapanlar ise karşımda zor durumda kalacaktır. Üzerimde taşıdığım emanetten sorumluyum. Nefsime zarar verecek olan şeyin farkındayım ve bu konuda kimseyi yerime vekil kılmayacağım. Üstlendiğim iş konusunda da ancak emin kimselere ve topluma nasihat edenlere itimat edeceğim. Emanet aldığım bu işi onlardan başkasına teslim etmeyeceğim. Şu dünya saltanatına gelince bütün bunlar yok olup giden şeylerdir. Bizler kardeşiz. Hangi birimiz bu işte öne geçerse ya da başa tayin olursa bu durum din ve dünya cihetinde diğer kardeşlere zarar vermez. Hatta bu işte başa tayin edilen kimse hata ve fitnelere düşmeye diğerlerinden daha yakındır. Ancak Allâh korursa bu başka. Böyle olanlar da azdır.[110]

Hz. Ömer'in valileri ve halkın üstündeki gücü çok etkili idi. Sonraki yıllarda çok etkin kişiler olacak olan Muâviye, Muğire b. Şube, Amr b. As onun döneminde görevli idiler,

109 İbn Kesir, IX, 631.
110 Ezdi, 99.

ancak halifeden çok korkarlardı. Aynı şahısların sonraki yıllarda memuriyetlerinin problem olması, halifenin otoritesi ile ilgili olmalıdır.[111] Hz. Ömer'in büyük sahabiler dururken bu kişileri görevlendirmesi bürokrasideki yetenekleri sebebiyle olmalıdır.[112] Aynı otorite halkın üzerinde de geçerli idi. Nitekim III. halife Hz. Osman, mescidi genişlettiği vakit, ona karşı bağırıp çağıran halka yönelik olarak şu sözleri demek zorunda kalmıştı: "*Ömer olsa idi ondan korkardınız.*"[113]

Hz. Ömer'de hiçbir halifeye nasip olmamış güç ve yetki vardı. Maveraü'n-Nehir'den, Kuzey Afrika'ya kadarki topraklar üzerinde tartışmasız bir denetimi vardı. O, halkın kendisine verdiği güç ve yetkiyi en uygun yerlerde en güzel şekilde kullandı. O, güçlü bir liderlik karakterine sahip olduğu gibi aynı zamanda iki başlılığı kabul etmiyordu. Bu sebeple başkomutanı Halid b. Velid'in başına buyruk hareketlerini kabul etmeyerek azletmişti.[114] Halid'i azli ile önemli bir güç olan Mahzumoğullarının yönetime müdahalesini dizginlemişti. Ordu komutanlarına yetki kısıtlaması yaptı. Komutanları dikkatli seçiyor, gönüllerine göre fetih yapmalarını engelliyordu. Yani verilen güç ve yetkinin hesabı soruluyordu. Eyaletlerde vali ve kadıları ayırarak kuvvetler ayrılığı prensibini o dönemde uygulamıştı.[115]

Hz. Ömer döneminde kanun önünde herkes eşitti. Fakir-zengin, halife-halk arası bir fark bulunmuyordu. Ona göre asıl olan insanların hürriyeti, eşitliği idi. O, hiçbir haksız baskıya geçit vermedi. Hakkını arama konusunda kapısı herkese açıktı.[116] Düşüncesinden dolayı öldürülen adam konusunda valisine, "*Adamın suç işlemediğini, sadece zihninden geçirdiğini*" belirterek düşünce özgürlüğü konusundaki sınırı

111 Hz. Ömer her sene hac mevsiminde valilerini toplar ve onların halka zulmetmesini engellemek için sorguya çekerdi, Taberî, II, 540.
112 İbn Sa'd, III, 283.
113 Belazuri, 67.
114 Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi-Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, trz. I, 159.
115 Sarıçam, 182.
116 Muhammed Abdülkadir, *en-Nizamü's-Siyasi fi'l-İslâm*, Amman, 1986, 63, 66.

çizmişti.[117] Valileri üzerinde sıkı bir denetim kurarak halka zulmedenleri azlediyor ve cezalandırıyordu. Ayrıca valilerinin israf ile yaptıkları saray kapılarını yaktırıyordu. Valilerinin halkın bir ferdi gibi yaşamasını arzu ediyordu. Valilerden atama öncesi mal beyanı isteyerek haksız mal sahibi olmalarına engel oluyordu.[118]

Gerektiğinde valisini en sert sözlerle azarlıyordu. Bazen de muhtemelen işinin yoğunluğundan ipin ucunu kaçırıyor, aşırıya kaçıyordu. Nitekim Bahreyn'den mal getiren Ebu Hüreyre'nin getirdiği malların çokluğunu görünce endişe içerisinde: "*Ey Allah'ın düşmanı veya Ey Allah'ın kitabının düşmanı! Allah'ın malını mı çaldın.*"[119] deyince Ebu Hüreyre: "*Ben ancak Allah ve kitabının düşmanlarının düşmanıyım.*" şeklinde cevap vermişti. Bu olay üzerine bir daha valilik makamına gitmeyen Ebu Hüreyre'yi ikna için Hz. Yusuf örneğini verse de Ebu Hüreyre kendisinden korktuğunu söyledi. Hz. Ömer, neden korktuğunu sorunca: "*Sırtıma vurmanızdan, şerefime dil uzatmanızdan, malımı almanızdan korkarım.*" şeklinde cevap vermişti.[120]

117 Bahreyn valisi İbn Cârûd (veya İbn Ebî Cârûd) İslam düşmanlarıyla gizlice mektuplaştığı ve casusluk yaptığı iddia edilen Ediryas isimli birinin boynunu vurdurdu. Bu kişinin düşmana katılmak istediği söyleniyordu. Ancak bu kişi boynu vurulurken: "Ey Ömer nerdesin! Ey Ömer nerdesin!" diye feryat ederek Hz. Ömer'in adaletini hatırlatmak istemişti. Bunu haber alan Hz. Ömer bir mektup yazarak valiyi Medine'ye çağırdı. Vali Medine'ye gelip Hz. Ömer'in huzuruna girdiğinde Hz. Ömer onu bir sopayla karşıladı ve vurmaya başladı. Vururken de bir yandan: "Buyur ey Ediryas! Buyur ey Ediryas!" diyordu. Bunun üzerine vali İbn Cârûd: "Ey mü'minlerin Emiri!, O, Müslümanların zayıf taraflarını düşmana bildiriyordu." dedi. Hz. Ömer de: "Sen onu, 'istiyordu', 'niyetliydi' gibi şeylerle suçlayarak mı öldürdün? İslam'a ilk girdiğimizde hangimiz günah işlemek istemiyorduk? Eğer bunları istemek suç olsaydı hepimizin suçlu olması gerekirdi. Eğer âdet haline gelmeyeceğini bilseydim şimdi seni öldürürdüm." dedi. Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, Beyrut 1989, VII, 293; Yusuf Kahdehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, çev. Ahmet Meylanî, İstanbul, 1980, II, 191.

118 Belazuri, 314.

119 Hz. Ömer, valilerin halka fazla vergi yükü yükledikleri endişesini devamlı taşımış. Ne zaman bir valisi ile karşılaşsa bu konuyu hatırlatmıştır. Buhari, Fedail, 9.

120 Belazuri, 120.

Hz. Ömer'in elindeki kadro yetersizdi. Adeta çölden kopup gelen bir halk ile yollara düşmüştü. Bu insanlar, tuz ile kafurun bile farkını bilmiyorlar ve kafuru tuz diye yemeklerine katıyorlardı.[121] Ancak o elindeki bu toplumsal yapıyı, en güzel şekilde dizayn edip başarılı oldu. Öyle bir sistem kurdu ki kendinden sonra da bu yapı bir müddet problemsiz devam etti. Halkın şehir hayatını bilmemesi, valilerin daha önce yöneticilikte bulunmaması birçok sorunlar çıkarıyordu.

Hz. Peygamber zamanı bir anlamda kuruluş dönemi idi. Hz. Ebu Bekir ise ridde olaylarıyla uğraştığı için yönetim mekanizmasını yapılandırmaya fırsat bulamamıştı. Hz. Ebu Bekir siyasî ve sosyal sükûneti sağladıktan sonra,[122] Hz. Ömer on yıllık halifelik hayatı boyunca gerekli kurumları oturtmaya çalıştı.[123] Onun bu yapılandırma çalışması, Emevîlerin önemli halifelerinden Abdülmelik'in, devletini kurumsallaştırmasına örnek teşkil etmişti.[124]

İkinci Halife, zamanının ruhuyla, toplumsal yapı ile uyumlu bir halife idi. O, vaktinden önce veya sonra halife olsaydı, bu kadar başarılı olamayabilirdi.[125] Fetihlerin getirdiği başarılar onu güçlendiriyordu. Tam bir toparlayıcı idi, dizginleri bırakmamıştı. Kurduğu idarî yapıyı iyi koruyordu. O, istediği idarenin ana hatlarını tespit etmişti. Adlî ve idarî usullerden Beytü'l-Mal'den, posta teşkilatına kadar her konuya eğildi.[126] Ona başarılarında bir şurâ heyeti yardımcı oluyordu.[127] Hz. Ömer, aldığı kararların bir kısmını doğrudan uygulamıyor, konuyu mescitte ilan ediyor, toplumsal meseleler için kadınlarla bile istişare ediyordu.[128] Aldığı kararlara herkes iti-

121 Taberî, II, 390.
122 Bkz. Madelung, 57.
123 Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986, 16; bu ilk iki halifenin *(Şeyhayn)* uygulamalarını bazı ulema, İslam hukukunda delil olarak göstermişlerdir. Muhammet Baltacı, *Menhecu Ömer b. Hattab Fi't-Teşri*, Kahire, 2002.
124 Ziyauddin Rayyıs, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990, 271.
125 Muhammed Mescidî Camiî, *Ehli Sünnet Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev. Malik Eşter, İstanbul, 1995, 26.
126 Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, 60.
127 Temmavi, 85.
128 Abidin Sönmez, *Şûra*, İstanbul, 1984, 152.

raz edebiliyordu. İstişaresine gençleri de katıyor fakat onun şûrasına yetkili, bilgili, olgun ve fikir yürütebilen kimseler giriyordu.[129] O, istişaresiz hilafetin mümkün olmayacağını bildiğinden[130] kendi görüşünü en doğru görüş olarak görmüyor ve şûra üyelerine şöyle diyordu:

> Bana yükletilen bu hilafet görevine sizi ortak yapmak için topladım. Ben sizden biriyim. Kendi isteklerime uymayı istemiyorum. Bana görüşünüzle ortak olunuz.[131]

Hz. Ömer, yönetimde o çağdaki değişik uygulamaları benimsemişti. Irak ve Bizans toprak düzenini aynen kabullenmiş ve toplumun menfaatine göre devam ettirmişti.[132] Kendi dönemindeki idari taksimatı Sâsâni kralı Enüşirvan gibi yapmıştı.[133] Yine Arapların bilmediği bir teşkilat olan "Divan"ı benimsemiş ve bunu kurumsallaştırmıştı.[134] Hz. Ömer, ülke yönetiminin kolaylaşması için eyalet sistemi uygulamasını tatbik etmiş ve eyalet valileri tayin etmişti. Meselâ, Amr b. As, Mısır ve Kuzey Afrika bölge valisiydi. Eyaletlerde yönetimin kolay olması için resmî sicilleri, eskinin bir devamı olarak o bölgenin diline göre düzenletmişti. Şam bölgesinin sicilleri Rumca iken, Irak'ın Farsça, Mısır'ın Kıptîce idi.[135]

Hz. Ömer, sade yaşayan biriydi. Onun halk içinde sade bir hayat yaşaması, yabancı elçilerin Medine'ye geldiklerinde onu halktan ayırt edememelerine sebep olmuştu. Her şeyi ile kendini halkına adamıştı. Halkını köleleştiren bir kral olmadığını her zaman ortaya koyuyor: "Allah'ın basit bir kulu olduğunu, herkesin evine kadar gidip hizmet edeceğini, halkın rahat ol-

129 Buhari, İtisam, 2.
130 Şibli Numani, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1986, 31.
131 Ebu Yusuf, 25.
132 Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1963, 70; Selim Sıddıkî, 211.
133 Nlyazi, 116.
134 Mustafa, Sibaî, *İslam'da Din ve Devlet*, çev. İhsan Toksarı, İstanbul, 1966; et-Temmavî, 283.
135 Subhi Salih, 199; Selim Sıddıkî, *İslâm Devletinde Mali Yapı*, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, 1972, 210.

ması gerektiğini" söylüyordu.[136] Geceleri halkını kontrol ediyor, aç olanlara sırtında un taşıyor, kocaları savaşta olan kadınların mektuplarını yazıyordu. Yamalı elbise ile geziyor, süt emen çocuklara bile maaş bağlatıyordu. Bir seferinde kocası savaşta olan bir kadının şikayetini işitince, askerlerin en fazla üç ay ailesinden ayrı kalabileceğini ilan etmişti.[137] O, halkının ruhunu iyi bildiğinden dengeli hareket eden kontrolü elden bırakmayan, yaptığı bir yanlıştan uyarılınca anında dönen bir halife idi. Halkla iç içe idi. Halkın arasında gezer, onlarla istişare eder, sonra yapması gerekeni yapardı.[138]

Hz. Ömer, sırf Müslüman tebaayı değil, gayri müslim tebaayı da düşünerek fakir zımmilerden cizye almamıştı.[139] Bu adaletli uygulamalar, Hıristiyanlara şu sözleri söyletiyordu:

> Bunun için Allah bizi Romalıların intikamından kurtardı. Araplar eliyle Bizanslılardan kurtularak rahata kavuştuk. Yerli halk gelen bu fatihlerin yerleşmesine çalıştılar.[140]

İkinci halifenin döneminde artık teşkilatlı bir idarî otorite kurulmuştu. Bu sağlam yapı sayesinde büyük fütuhatlar gerçekleştirildi. Onun siyâsi dehası İslam devletini her ne saldırı olursa olsun sarsılacak, fakat yıkılmayacak hale getirmişti.[141] Çok fazla şehit verilmeden, kısa sürede geniş toprakların fethedilmesi tarihçileri, bu dönemi daha dikkatli bir şekilde incelemeye sevk etmiştir.[142] Onun dönemi dış tehditlerin yok edildiği, kurumlarının yerli yerince oturtulduğu bir dönemdi. Devlet kurumlarının ilk defa oluşmaya başladığı bu dönemde İslam tarihindeki ilk paranın basıldığı nakledilir.[143] Diploma-

136 Temmavi, 63.
137 Suyutî, 141; bkz. Temmavi, 119.
138 Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslâm*, byy, 1970, 73.
139 Ebu Yusuf, 125.
140 Lewis, 67.
141 Arnold, 20.
142 Bkz. Mustafa Nevin, 155.
143 Bu konuda ciddi ihtilaf bulunmaktadır. Doğrusu il para basmaktan çok Bizans ve Sasanı paralarının ta'ripleştirilmesi (kazınmak suretiyle para üzerinde değişiklik yapılıp Araplaştırılması)yapıldığı zikredilebilir. Geniş bilgi için bkz. Sifil, 34; Cahit Külekçi, "Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Nümizmatik Araplaştırılması", *Dicle Ün. İlah. Fak. Derg.*, C. 11, Sayı: 1, Diyarbakır, 2009, 166.

tik faaliyetlerin tavan yaptığı bir dönemdi.[144] Hz. Ömer gibi her şeyi ile mükemmel bir halifeden sonra hilafete kim gelirse gelsin tenkit edilecekti.

Necranlıların ve Yahudilerin Sürgünü

Hz. Ömer, kendi döneminde aldığı bir kararla Necran bölgesindeki Hıristiyan toplulukları[145] ve Hayber Yahudilerini Kuzey Arabistan'a sürgün etti.[146] Onun aldığı kararların gerekçesi, Arabistan Yarımadası'nda problem çıkarabilecek toplulukların çıkartılması idi.[147] Hz. Ömer, Hayber Yahudilerini sürgün etmek için Hayber'de oğlu İbn Ömer'in darb edilmesini bahane etti.[148] Onlar ise Hz. Peygamber ile anlaşmaları olduğunu söyledilerse de Hz. Ömer bunu dinlemedi.[149] Hz. Ömer, bunları çıkarttıktan sonra buraları başkalarına taksim etti. Ayrıca Teymâ ve Fedek Yahudilerini sürdü.[150] Bunlara topraklarının parası ödendi.[151]

Hz. Ömer'in bu uygulamalarının haklılığını savunmak üzere sonraki yıllarda bazı rivayetler üretilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in bu uygulaması: "*Arap Yarımadasında iki din bir arada kalmayacaktır.*"[152] şeklindeki hadisiyle önceden söylediği aktarılır.[153] Dahası delili kuvvetlendirmek için İncil'de bile Hz. Ömer'in onları süreceğinin işaretlerinin verildiği nakledilir.[154]

144 O dönem diplomasisi için İsrafil Balcı'nın *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara, 2006 adlı kitabı mutlaka okunmalıdır.
145 Taberî, II, 362.
146 Belazuri, 32.
147 Muaviye'nin Trablus taraflarında inşa ettirdiği ve Yahudileri iskan ettirdiği nakledilir. Bu Yahudiler Arabistan içlerinden getirtilen Yahudiler olmalıdır. Ticaret ehli olmalarından dolayı bu liman kentine yerleştirilmiş olabilir. İbnü'l-Esir, II, 395.
148 Bkz. Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", *İstem*, Konya, 2005, 66.
149 Buhari, Şurut, 17.
150 Belazuri, 49, 95.
151 Belazuri, 41.
152 İbnü'l-Esir, II, 433.
153 Belazuri, 93.
154 İbn Sa'd, III, 326, doğrusu ayet uydurulamayınca ya hadis uyduruluyor ya da delil kuvvetlendirmek için eski kutsal kitaplar kullanılmaya çalışılıyor.

Bu tür gayretlerin sebebi, Hz. Ömer'in bu uygulamalarının Hz. Peygamber'in isteği üzerine olduğunu ortaya koymak, olayı dinîleştirmek ve Hz. Peygamber'e doğrulatmaya çalışma ihtiyacı olmalıdır.[155] Esasen böyle rivayetler olsaydı, bunu önce ilk halifenin yapması gerekirdi.[156] Dahası yine bu tür uydurma rivayetlere dayalı bir tehcir gerekseydi, Hz. Ömer bunu hilafetinin ilk uygulamaları arasında yapması lazımdı.[157] Yine bir kısmını yerinde bırakmaz hepsini sürerdi.[158] Hz. Peygamber'den aktarılan bu nakil, bir hadis değildir ancak olmuşun söyletilmesi veya tarihin geriye yönelik okunması bağlamında mana olarak doğru kabul edebileceğimiz tarihi bir gerçektir.[159]

Esasen bu tehcir olayları, var olduğu söylenen hadisler sebebiyle değildir. Asıl sebep bu grupların o dönem Arabistan Yarımadası'nda problem olmaya başlayacaklarından endişe edildiği için yapılmış olup dinî değil siyasi bir sürgündür. Belazuri'nin de açıkça belirttiği üzere bu iki topluluğun nüfus artışı ve Arabistan'daki Müslüman nüfusun fetihler için kuzeye yönelmesi bir tehlike arz etmeye başlamış olmalıdır.[160] Değilse bazı rivayetlerdeki[161] onların Müslümanlara saldırıları abartılmış ve bahane olarak kullanılmış olmalıdır.[162] Faiz yedikleri için sürüldükleri şeklindeki bir anlayış ise tam bir bahane bulma örneği olmalıdır.[163] İlginç olan belki de bu siyasi sürgünün gerekçesini makulleştirmek adına sürgünü kendilerinin talep ettiği şeklinde rivayetler bile bulunmaktadır.[164] Hiç kimsenin kendini yurdundan, evinden, toprağından sürülmesini istemesi mümkün ve makul bir şey değildir.

155 Buhari, Şurut, 14.
156 Bkz. Mustafa Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara, 1982, 37.
157 Sarıçam, 123.
158 Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, 274.
159 Nitekim bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in bu rivayetten haberinin olmadığına dair işaretler bulmak mümkündür. Bkz. Belazuri, 39.
160 Belazuri, 94.
161 Belazuri, 34.
162 Hamidullah, 987.
163 Hz. Ömer dönemindeki birçok gayrimüslim grup faizle iştigal edebiliyordu ve hiç biri sürgüne uğramadı. Fayda, 38.
164 Belazuri, 96.

Hz. Ömer'in Hayber Yahudilerinin Hz. Peygamber'in döneminde anlaşma yapmış[165] olmalarını dinlememesi de tarihsel bir duruş olarak normal olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamber dönemindeki durumun şartları değişmiş olabilir ve böyle bir durumun yüzyıllar boyunca bağlayıcı olması mümkün değildir. Devletin toprağı kabul edilen bu yerden yetkisini kullanarak bunların çıkarılmalarını sağlamıştır.[166] Ancak bu sürgünün uydurma rivayetlerle dinîleştirilmesi yanlıştır.[167]

Sonuç olarak bu tehcirler hadisler sebebiyle değil, dönemsel siyasi gerekçeler iledir.[168] Bu sebeple bu toplulukların bir kısmı kuzeye yönlendirilse de hepsi gönderilmedi.[169] Yani uydurma rivayetlerde bütün Arabistan'daki gayrimüslimlerin sürülmesi olayı da gerçekleşmedi. Tehlike arz etmeyen bir kısmı, bu bölgede örneğin Teymâ'da yaşamaya devam etti.[170]

MUVAFAKAT-I ÖMER

Muvafakat-ı Ömer, meydana çıkan olaylarla ilgili Kur'an'dan ayetler nazil olmadan önce Hz. Ömer'in görüş bildirmesi ve inen ayetlerin onun görüşüne uygun olması konusudur. Ancak bu konu bazı müelliflerce oldukça abartılmış ve ilavelerle çoğaltılmıştır. Kur'an'ın nüzul sürecinde gerçekleşen bir kısım muvafakat örnekleri mevcut ise de aktarılanların bir kısmı onun adına üretilmiştir.

Esasen bazı kişilerin uzak görüşlü olması kadar doğal bir şey olamaz. Hz. Ömer de bunlardandır ve her olaya müdahale eden dominant bir karaktere sahiptir. Onun zaman zaman Hz. Peygamber'e de müdahale edip onun görüşünün uygun

165 Belazuri, 93.
166 Sarıçam, 120.
167 Bkz. Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 1960, 45.
168 Şibli, IV, 424.
169 Fayda, 36.
170 Bu siyasi sürgünün dinî deliller eşliğinde savunulmasına karşı, Hayberliler de uydurma dinî vesikalar ile bu topraklarda hakları olduğunu savunmuşlar ancak vesikanın uydurma olduğu sonradan anlaşılmıştır. Hamidullah, 995.

olmadığını bildirdiğini görüyoruz.[171] Vahyin ruhunu anlayıp ona göre önceden görüş bildiren bir kişi olarak onun hem Hz. Peygamber hem Hz. Ebu Bekir hem de kendi döneminde yaptığı müdahaleler, belki de yüzyıllar sürecek problemlerin henüz doğma aşamasında önlenmesini sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir döneminde Kur'an'ın cemi konusunda yaptığı öncülük, yüzyıllarca Müslümanları anlaşmazlıklardan korumuştur ve kıyamete kadar da koruyacaktır. Kendi döneminde sahabenin bütün muhalefetine rağmen uygulamaya koyduğu Sevad arazilerinin fatihlere dağıtımını engellemesi olayı, İslam tarihinde muhtemel meydana gelecek devasa ayaklanma ve isyanların önüne geçmiştir.

Bütün bunlara rağmen şunu da belirtmekte yarar var ki Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde sürekli olarak ayetlere muvafık görüşler serdedememiştir. Zaten böyle bir durum, beşer için mümkün olmayan bir özelliktir. Bunun en meşhur örneği Hudeybiye'deki tavırlarıdır ki nazil olan ayetler Hz. Ömer'in görüşlerini nakzetmiştir.[172] Yine Bedir esirleri konusundaki görüşleri de inen ayetlere uygun değildir.[173] Ayrıca ayetlerin gelmesi dışında da örnekler bulunabilir: Umretu'l-Kaza sırasında Abdullah b. Ravaha'nın Müşriklere karşı şiir söylemesine karşı çıkmasına rağmen Hz. Peygamber onun görüşüne katılmamış ve İbn Ravaha'yı desteklemiştir.[174] Mürtedlere karşı savaş yapılmaması konusundaki görüşünün doğru olmadığını da kendisi söylemektedir.[175]

Ancak kimi müelliflerimize göre, mahza hak onun diline koyulmuştur.[176] Kur'an Hz. Ömer'in görüşüne uygun nazil

171 Sahabeye müjde vermenin onları tembelliğe sevk edeceği sebeple müjdenin duyurulmasına izin vermemesi ve Ebu Hüreyre'ye yumruk atarak yere yıkması olayı için bkz. Muslim, İman, 31.

172 Yine Nebhan isimli sahabinin zina girişimi ile ilgili olarak Hz. Ömer'in onu öldürme isteği Nisa 101. ayetler gelerek reddedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kurtubî, Necm 32. Ayetin tefsiri; Sarıçam, 200.

173 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2010(4. baskı), 249.

174 Tirmizi, Edeb, 70.

175 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak- Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2011, 81.

176 İbn Cevzî, 26.

olmaktadır(!)[177] O, ilham alan ve nebiler seviyesine çıkmış birisidir(!)[178] Dahası bu görüşlerin devamı Suyutî'nin ifadesinde olduğu gibi: "*Ömer bir görüş ortaya koyardı. Akabinde bu görüş Kur'an olarak inerdi*"(!) düşüncesine kadar gider.[179]

Tabiî ki bu görüşleri teyit için de: "*Benden sonra peygamber gelecek olsaydı, o Ömer b. Hattâb olurdu.*"[180] şeklinde rivayet ve aşağıda aktaracağımız rivayetler üretilmekten geri durulmamıştır.

> Rüyamda bir bardak süt içtim. O kadar içtim ki şimdi bile onun kanıklığını tırnaklarımda hissediyorum. Sonra (artığımı içmesi için bardağı) Ömer'e sundum. Sahâbîler: 'Yâ Rasûlallah, bu rüyanızı ne ile te'vîl ettiniz?' diye sordular. Hz. Peygamber: 'İlim ile' buyurdu.[181]

> Rüyamda birtakım insanlar gördüm. Onlar bana arz olundular. Üstlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin kimi memelere ulaşıyor, kimi de bundan daha kısa idi. Ömer de bana arz olundu. Üstünde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı. Sahâbîler: 'Yâ Rasûlallah, bunu ne ile te'vîl ettin?' diye sordular. "Dîn ile[182]" cevabını verdi.[183]

> Muhakkak sizden önce gelip geçen ümmetler içinde (Allah tarafından) kendilerine haber ilham olunan (muhaddesun) kimseler bulunurdu. Eğer ümmetim içinde de bunlardan bir kimse bulunursa, şüphesiz (bulunacaktır) o da Ömer'dir.[184]

Bu tür rivayetler özellikle Şia'nın Hz. Ali'yi ilim yönünden üstün gösterme çabalarına alternatif olarak Hz. Ömer'in hakkını savunmak ve onu yüceltmek adına veya Suyutî'nin bir nevi itiraf ettiği gibi Cehmiyye gibi rakip gruplara reddiye olarak ortaya konulmuş olmalıdır.[185] Bu tür çabalar Abbasi dö-

177 Tirmizi, Menakıb, 18.
178 Sivasî, 80.
179 Suyutî, 122.
180 Muslim, Fedail, 23; Tirmizi, Menakıb, 49. Hadisin senet problemleri hakkında bkz. Yavuz Köktaş, *100 soruda Hadis Meseleleri*, İstanbul, 2011, 191.100 soruda Hadis Meseleleri, İstanbul, 2011, 191.
181 Buhari, Fedail, 6; Tirmizi, Menakıb, 50.
182 Muslim, Fedail, 15.
183 Buhari, Fedail, 6.
184 Buhari. Fedail, 6; Suyutî, 117.
185 Suyutî, 125.

nemi muhalefet hareketi olan Şia'ya karşı dengeleme unsuru olarak yapılan bir gayret de olabilir.[186]

Muvafakat-ı Ömer konusu, aynı zihniyetin tutunduğu ve yüceltme amaçlı olarak kullanılan ve çokça abartılarak nakledilerek şiirlere bile konu olan bir durumdur.[187] Bu konu o kadar çok kullanılmıştır ki bilginler Muvafakat-ı Ömer'in adedi konusunda anlaşamamışlardır.[188] Hz. Ömer'den aktarılan rivayetlerde Hz. Ömer, muvafakatın sayısını 3 olarak verirken,[189] bilginler bununla yetinmeyerek adeta Hz. Ömer'in aktarımını eksik bularak bu sayıyı yirminin üstüne kadar çıkarmışlardır.[190]

Hızını alamayan bilginlerimiz, Kur'an'ın muvafakatı ile de yetinmeyip Hz. Ömer'in Tevrat'ta bile muvafakat ettiği ayetler bulunduğunu belirtmişlerdir.[191] Bu durumda Hz. Ömer'in bir görüşü söylemesinden binlerce yıl önce Tevrat'ta onun söyleyeceği söz nakledilmiş olmaktadır(!)[192] Doğrusu daha önce nazil olan bir şeyin muvafakatı nasıl olabilir? sorusu muallakta kalmaktadır. Esasen bu olay, tersinden düşünülüp zaman zaman Tevrat dinleyen Hz. Ömer'in Tevrat'tan etkilenmesi şeklindeki bir ifade dışında başka bir izah tarzıyla açıklanamaz.

Ayrıca muvafakat üretme adına örneğin Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'na çıkışta yaptığı istişare de muvafakat örneği

186 Örneğin Abbasi döneminin Kadi'l-Kudat'ı (baş kadı) Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac'ında örneklerini ağırlıklı Hz. Ömer döneminden verir. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi ile ilgili örnekleri nadirattandır. Çünkü ikisi de Abbasiler açısından sorun olabilecektir. Hz. Osman Abbasilerin düşmanı Emevileri, Hz Ali ise Abbasilerin düşmanı Ehl-i Beyt'i temsil edeceği için Ebu Yusuf bu iki dönem hakkındaki örnekleri kitabında çokça zikredememiştir kanaatindeyiz.

187 El-İmadi, *ed-Durru'l-Mustedab*, Beyrut, 1996, 27.

188 Geniş bilgi için bkz. El-İmadi, 27 vd.

189 İbn Cevzî, 20; Suyutî, 122.

190 Suyutî, 122; burada Hz. Ömer'in tevazu ile bu sayıyı 3 olarak verdiğini farzetsek bile, Suyutî'nin sayıyı bu kadar abartması, şiaya karşı Hz. Ömer'in üstünlüğünü ortaya konulması adına muhtemelen de Mısır'da kalıntısı devam eden Fatımi etkisini kırmaya yönelik olmalıdır.

191 Suyutî, 125.

192 Muhibbuddîn et-Taberî, II, 297-298.

olarak aktarılmaktadır. Oysa Hz. Peygamber burada sadece Hz. Ömer ile değil başta Hz. Ebu Bekir olmak üzere ensarın önde gelenlerine de danışmış, onlar da Hz. Peygamber'in görüşünü uygun bulmuşlardı. Bu durumda burada eğer bir muvafakat varsa istişare edilen bütün sahabiler de bu muvafakata katılmalıdır.[193] Yine ezan konusu da muvafakat örneği olarak sunulur. Halbuki ortada konuyla ilgili inen ayet yoktur. Ancak muvafakat üretme amaçlı olarak Hz. Ömer'in katıldığı bütün istişareler işin içine katılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Suyutî, Recm ayeti diye bilinen ve şu anda Kur'an'da bulunmayan ayetle ilgili olarak muvafakattan bahseder. Nasıl bir alaka kurduğu da net değildir.[194]

Bütün bu çelişkiler bir tarafa, şimdi muvafakat örnekleri diye sunulan rivayetleri muvafakata uygun olup olmadığı açısından iki katogoride incelemek istiyoruz:

Muvafakata Uygun Düşenler

Hicâb

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e: "*Ey Allah'ın elçisi! Senin evine iyi insanların yanında kötü insanlar da girip çıkıyor. Eşlerine perde arkasında durmalarını söylesen!*" demiştir.[195] Hz. Peygamber'in eşi Zeyneb bt. Cahş: "*Ey Hattab'ın oğlu! Bizi kıskanmak sana mı düştü? Vahiy bizim evimize nazil oluyor!*" diye bir tepki göstermiş, daha sonra, "*Peygamber'in eşlerinden bir şey isteyeceğiniz vakit perde arkasından isteyin.*" ayeti nâzil olmuştur.[196]

İçki Yasağı

Hz. Ömer'in kendisi cahiliye döneminde içkiye düşkün biri olmasına rağmen, Müslümanlık döneminde içkinin yasaklanması için çok uğraşmış, Hz. Peygamber'e bu konuda müracaat etmiş ve nihayet bu konudaki ayetler onun teklifi doğrultusunda gelmiştir. Hz. Peygamber'in içki konusundaki ağırdan

193 Suyutî, 123.
194 Suyutî, 125.
195 Kurtubi, Ahzab 53. ayet tefsiri
196 Taberî, Ahzab 53. ayet tefsiri

alma tavrı ise toplumun bu yasağı hemen kabullenemeyeceği endişesi olmalıdır.

Kur'an'da tedricen haram kılınan içki ile ilgili sıra ile dört ayet nazil olmuştur. Hz. Ömer her ayet indikçe bunu yeterli görmemiş ve "*Ey Allah'ım bize içki hakkında sadra şifa olacak bir beyanda bulun.*" diye dua etmiş; nihayet kesin yasak bildiren Mâide, 90-91. ayetler nâzil olunca: "*Ey Rabbim! Artık vazgeçtik.*" demiştir.[197] Hülasa, içkiyle ilgili ayetler Hz. Ömer'in bu konudaki şikayetini Hz. Peygamber'e iletmesi ve yine Allah'tan bir açıklama beklemesi üzerine nâzîl olmuştur.[198] Bu olay en önemli muvafakat örneklerinden sayılabilir.

Münafıkların Cenaze Namazı

Hz. Peygamber'in İbn Übey'in cenaze namazını kılmasına[199] Hz. Ömer'in itirazı üzerine: "*Onlardan ölen birinin namazını kılma, mezarının başında da durma. Çünkü onlar Allah ve rasûlünü inkar ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler.*" ayeti (Tevbe, 84) nâzil olur.[200] Yine Hz. Peygamber münafıklar için istiğfarda bulununca Hz. Ömer: "*Ey Allah'ın rasûlü! Onlar için bağışlanma dileyip dilememen hiç fark etmez. Çünkü Allah onları asla bağışlamayacaktır.*" demiş ve bu söz üzerine: "*Onların bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin hiç fark etmez.*" mealindeki Münâfikûn 6. ayet nâzil olmuştur.[201] Burada Hz. Ömer'in sözüne uygun olarak bir muvafakat görüyoruz.

Kudret-i İlâhiyyeye Hayranlık

Hz. Ömer, Mü'minûn suresinin 12-14. ayetlerinin inmesi üzerine, "*Yaratanların en iyisi/ustası olan Allah ne yücedir!*" demiş ve bu söz ayet olarak nazil olmuştur.[202]

197 Tirmizî, Tefsir, 5; Ebu Dâvûd, Eşribe, 1.
198 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Mâide, 90-91. Ayetlerin tefsiri.
199 Suyutî, 123.
200 Buhârî, Tefsir, 147.
201 Taberî, Tevbe 84. ayet tefsiri; Suyutî, 123; Muhibbüddîn et-Taberî, II. 294.
202 Kurtubî, Mü'minûn 12-14. ayet tefsiri, Suyutî, 123.

İfk Hâdisesi

Hz. Ömer, ifk olayını duyunca: "*Hâşâ, bu çok büyük bir bühtandır.*" demiş bunun üzerine inen ayetlerde Ömer'in dilinden sadır olan bu söze de yer verilmiştir.[203] Ancak bazı kaynaklarda bu söz Ebu Eyyûb el-Ensârî, Sa'd b. Muaz veya Zeyd b. Hârise'ye isnat edilmiştir.[204]

İsti'zân

Günümüz açısından pek aktüel değeri olmayan bir diğer olay da şudur: Uyumakta olan Hz. Ömer'in yanına bir kölenin izinsiz girmesi sonucu, muhtemelen edep yeri görünür. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Allah'ın bu vakitlerde eşlerimizi ve çocuklarımızı bizim odamıza izinsiz olarak girmelerini yasaklamasını istiyorum." der. Daha sonra bu konuyla ilgili hükmü içeren Nûr suresi 58. ayeti nâzil olur. Bu olay, aynı şekilde böyle bir durumla karşılaşan her insanın düşünebildiği bir husustur. Ancak Hz. Ömer'in bunları ifade etmesi bu tür durumların ortaya çıkmasında etmen olabilir. Ancak ayetin Mekki olması sebebiyle bu muvafakata itiraz edenler bulunmaktadır.[205]

Sonuç olarak şunu rahatlıkla söylemek mümkündür:

Kur'an mesajının ruhuna nüfuz etmek beşerî bir imkândır. Bu imkân dâhilinde Allah'ın kastını doğru şekilde anlamak da mümkündür. Çünkü vahiy bir ölçüde insanın yapıp etmelerine göre muhteva kazanmıştır. Aksi düşünüldüğü takdirde, Allah'ın hitap ettiği insanların içinde bulundukları durum ve şartlara bigane kaldığını kabul etmek gerekir ve böyle bir kabul bizi ister istemez cebr fikrine götürür. Çünkü vahyin nüzul sürecinde salt ilâhî iradenin belirleyici olduğuna inanmak, Allah'ın bir şey söylemeyi dilediğini ve hitabına muhatap olan insanların ahval ve şeraitini de pek tabii olarak söyleyeceği şeye uygun düşecek bir yapıya tahvil ettiğini kabullenmekle aynı kapıya çıkar. Vahyin nüzulünde beşerî ve tarihî ortam çok etkin bir unsur olarak kaydedilmelidir. Kuşkusuz, vahyin nüzul zamanını belirlemek Allah'ın iradesine

203 Suyûtî, 123.
204 Bkz. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 160-161.
205 Kurtubî, Nur 58. ayetin tefsiri.

bağlıdır ama vahyin konusunu belirleyen faktör, insana ait yapıp etmelerdir. Buna mukabil vahiy, müdahil olduğu hususta mutlak etken ya da yegâne belirleyendir. Hülasa Kur'an metni, Allah ile insan arasındaki diyalektik bir süreçte vücut bulmuştur. Muhtelif ayetlerdeki kimi ifadelerin Hz. Ömer ve diğer sahâbîlere ait sözlere tetabuk etmesi pekala mümkündür.[206]

Muvafakata Uygun Düşmeyenler

Makâm-ı İbrahim

Hz. Ömer için anlatılan muvâfakatlardan biri, Makâm-ı İbrahim'in namazgâh edinilmesidir. Rivayetlere göre, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e buranın namazgâh edinilmesi teklifinden sonra, "*Makâm-ı İbrahim'i namazgâh edinin.*"[207] ayeti nazil olmuştur.[208] Bazı bilginler, bu emrin Müslümanlara yönelik değil, son dinin merkezi olan Kâbe'nin yapıcısı Hz. İbrahim'e yönelmeleri konusunda ayetin sibakında geçtiği üzere (Bakara, 122) Yahudilere yönelik olduğu görüşünün daha çok tercih edildiğini bildirirler.[209] Doğrusu Kur'an'ın emrine rağmen şu anda hac ve umre ibadeti açısından bir rükün olarak değerlendirilmeyen bu buyruğun durumunu sorgularsak, bu yorumun daha tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'da emir sığasıyla verilen bu buyruğun Hz. Peygamber tarafından uygulanmaması ve hac farizaları arasına dahil edilmemesi dikkatle düşünülmelidir.

Makâm-ı İbrahim'in yerinin genel olarak bilindiği üzere tavaftan sonra iki rekat namaz kılınan ve Kâbe'nin ilk inşası sırasında Hz. İbrahim'in iskele olarak kullandığı ve üzerinde hacca davet görevini ifa ettiği, üstünde İbrahim'in ayak izleri olarak kabul edilen iki çukurluk bulunduğu iddia edilen taş olmadığı da bilginlerimiz tarafından aktarılmıştır. Bu bağlamda Makâm-ı İbrahim için: "*Bütün harem Makâm-ı İbrahim'dir.*"

206 Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an, Tefsir ve Usul Üzerine*, Ankara, 2011, 264 vd.

207 Bakara, 125.

208 Buhârî, Salât, 32; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 24; Tirmizî, Tefsir, 3.

209 Taberî, Bakara 122. ayetin tefsiri; ayrıca bkz. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Haz: Heyet, Ankara, 2005, Bakara 122. ayetin tefsiri

diyenler olduğu gibi,[210] sadece Harem bölgesine veya Arafat-Müzdelife-Mina'ya yahut Mescid-i Haram'ın içine delalet ettiğini söyleyenler de vardır.[211]

Bütün bu gerekçeler düşünüldüğü takdirde Hz. Ömer'e atfedilen bu muvafakatın doğru olmadığı sonucuna varabiliriz. Hz. Ömer'in Kâbe'ye bitişik bulunan bu taşı tavafa engel oluyor gerekçesiyle geriye doğru çekmesi de yukarıda aktardığımız görüşü destekler niteliktedir.[212]

Bedir Esirleri

Muvafakat-ı Ömer kavramındaki sayıyı çoğaltmak üzere üretilmiş senaryolardan biri de Bedir esirlerinin durumu ile ilgilidir.[213] Buna göre, Bedir esirlerinin öldürülmesini isteyen Hz. Ömer'in görüşünü Hz. Peygamber uygulamayınca onu ikaz eden ayetler inmiş[214] ve sonuçta bu durum karşısında Hz. Peygamber'in ağladığı nakledilir.[215] Halbuki ilgili ayetlerde ifade edilen durum açıkça belirtildiği üzere savaş sonrası esirlerin durumu değil, savaş sırasında esir almanın yasaklanması konusudur ve muvafakat ile hiçbir ilgisi yoktur.[216]

Tahrim

Tahrim olayı üzerine içlerinde Hz. Ömer'in kızı Hafsa'nın da bulunduğu Hz. Peygamber'in eşlerine hitaben: "*Eğer Peygamber sizi boşayacak olursa Allah ona sizin yerinize daha iyi olan eşler verir.*" şeklindeki sözü üzerine aynı mealdeki Tahrim 5. ayetin indiği nakledilir.[217] Esasen bu söz ve düşünce

210 Kurtubî, Esed, *Kur'an Mesajı*, Bakara, 125. Ayetin tefsiri.

211 Taberî, Bakara, 125. Ayetin tefsiri; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, Bakara, 125. Ayetin tefsiri.

212 İbnü'l-Esir, II, 562; Suyutî, 137; günümüzde özellikle İranlıların burada namaz kılma konusunda ısrarları Metaf dediğimiz tavaf alanının daraltmaktadır. Burada tavaf etmek isteyenlerle namaz kılmak isteyenler arasında her zaman kavgalar çıkmaktadır. Bu sebeple Hz. Ömer'in yaptığı uygulamaya ittiba ederek Makam-ı İbrahim denilen bu taşın daha geriye çekilip Metaf'ın rahatlatılması sağlanmalıdır görüşündeyim.

213 Ağırakça, 16.

214 Enfal, 67-68.

215 Vakıdî, 110; Müslim, Cihâd, 58.

216 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 249.

217 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 438.

çok ileri görüşlülüğü gerektiren bir durum değildir. O dönemde her sahabinin söyleyebileceği bir söz ve düşüncedir. Ancak müelliflerce bu durum muvafakat sayısını artırmak için eklenmiş olmalıdır.

Allah'ın ve Elçisinin Hükmüne Rıza Göstermek

Muvafakat örneklerinden belki de en tuhafı, Medine'de yaşayan Bişr isimli Müslüman sayılan ancak münafık addedilen birinin kafasının Hz. Ömer tarafından koparılmasıdır. Buna göre, bir Yahudi ile girdiği bir anlaşmazlık sonucu Hz. Peygamber'in hakemliğini kabul etmeyen münafığı Hz. Ömer, öldürmüştür. Bunun üzerine onun bu tavrını destekleyen Ali İmran 118. veya Nisa 65. ayet nazil olmuştur.[218]

Medine ortamında Hz. Peygamber'in bile yapamadığı ve "*Muhammed ashabını öldürüyor.*" diyeceklerinden dolayı yapmaktan çekindiği bir eylemi, Hz. Ömer'in yapması muhaldir. Medine hareminde insan öldürmek bu kadar kolay değildir. Buna en azından İfk olayında İbn Übey'in öldürülmesi teklifi meselesinde olduğu gibi Ensar izin vermez.[219] İşin en dramatik tarafı, bu tür olayların muvafakat örneği olarak aktarılması, bir Müslüman'ın öldürülmesi gibi (münafıklar Medine'de Müslüman topluluğu içerisinde yer alıyorlar ve Müslümanlara uygulanan hukuka tabi oluyorlardı) İslami açıdan kabul edilmesi mümkün olmayan bir tavra[220] Allah'ın onay verdiğini söylemek gibi ağır bir saptırmaya da yol açacaktır.

Oruç Tutma Vakti

Rivayetlere göre, Hz. Ömer, haram olduğunu bildiği halde nefsini yenemeyerek oruç gecesi eşine yaklaşmış, daha sonra üzüntü duyarak durumu Hz. Peygamber'e bildirmiş bunun üzerine Bakara 187. ayet nazil olmuştur.[221]

218 Suyutî 124; Balcı, 93.
219 Buhari, Şehadat, 15.
220 Bu tuhaf anlatımları destekleyen ve konunun çıkmazını çözme amacıyla üretilmiş olması muhtemel olan bir rivayette Hz. Peygamber'in: "*Ömer mümin öldürmez diye düşünürdüm.*" dediği nakledilir. Suyutî, 124.
221 Suyutî, 124.

Esasen burada bir muvafakat örneği gözükmemektedir. Çünkü Hz. Ömer'in bir talebi olmamış sadece durumu anlatmış ve işlediğini zannettiği bir günahtan pişmanlığını dile getirmiştir. Çünkü Medine'de Müslümanlar bir yasak olmadığı halde Yahudilerin adetine uyarak böyle bir kuralı işletiyorlardı.[222] Ayetler inerek onların durumunu rahatlattı. Ancak ayetin nazil olmasına Hz. Ömer'in sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Cennetlik Olanlar

Hz. Ömer, Vakıa suresinin 13-14. "*(Onların) çoğu önceki ümmetlerden, birazı da sonrakilerdendir.*" ayetlerinin inmesinden sonra, Hz. Peygamber'in yanına gelerek: "*Ey Allah'ın elçisi! Biz sana inandık ve seni tasdik ettik. Hâl böyle iken bizden kurtuluşa erenler az olacak öyle mi?*" diye sormuştur. Derken, "*[Cennetliklerin] birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerdendir*" (*sülletün mine'l-evvelîn ve sülletün mine'l-âhirîn*) mealindeki Vâkıa 39-40. ayetler nâzil olmuştur. Bunun ardından Hz. Peygamber Hz. Ömer'i çağırtıp: "*Ey Ömer! Allah senin sözünü ettiğin hususta vahiy gönderdi ve cennetliklerden birçoğunun evvelki, birçoğunun da sonraki ümmetlerden olduğunu bildirdi*". demiş; Hz. Ömer de bu söze: "Biz rabbimizden ve nebimizi tasdik etmekten memnunuz." diye karşılık vermiştir.[223]

Bu olay da bir muvafakat örneği sayılamaz. Hz. Ömer'in ne itirazı ne de teklifi vardır. O sadece bu duruma üzülmüştür. Sonuçta bu ayetler onun üzüntüsünü gidermiştir. Ayrıca bu sure bir defada inmiştir. Bu ayetlerin ayrı ayrı indiği nakledilmemektedir. Kaldı ki ayet medeni de değildir.

Cebrail'e Düşmanlık Beslemek

Hz. Ömer, Yahudilerin Cebrail hakkında ileri geri konuşmalarını Hz. Peygamber'e ulaştırmak üzere gelir ve o gel-

222 Bazı bilginler, daha önce böyle bir yasak yoktu. Bu bir Hıristiyan geleneği idi veya Müslümanların kendilerinin ürettiği bir yasak idi, şeklinde naklederler. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Bakara 187. Ayetin tefsiri; *Kur'an Yolu*, Bakara 187. Ayetin tefsiri.

223 Suyutî, 124; Muhibbüddîn et-Taberî, II, 297.

meden önce: "*Her kim Allah'a, O'nun meleklerine, Cebrail ve Mikâil de dahil O'nun elçilerine düşmanlık besliyorsa, [bilsin ki] Allah da hakikati inkar eden herkese düşmanlık beslemektedir.*" mealindeki ayet nazil olur.[224]

Esasen burada da bir muvafakat gözükmüyor. Hz. Ömer, Yahudilerin toplantısında duyduklarını Hz. Peygamber'e aktarmak istemiştir ve Allah da elbette toplumun sıkıntıları ile ilgili olacak nitelikte ayet indirmiştir.

224 Taberî, Bakara, 98. Ayetin tefsiri; Suyutî, 124; İbn Kesir, Bakara, 98. Ayetin tefsiri.

III. BÖLÜM
FETİHLER

IRAK CEPHESİ

Hz. Ömer zamanı, İslam fetih tarihinde en yoğun savaşların yapıldığı bir dönemdir. Onun hilafete geldiği sırada, Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetihlerde önemli başarılar elde edilmişti. Müslümanların bu bölgelerdeki güçleri, düşman kuvvetleriyle karşılaştırılamayacak kadar azdı. Hz. Ömer bu şartlar altında Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetih hareketlerini büyük bir hızla devam ettirdi ve özellikle Sâsânîleri bölgedeki Arap unsurunu kullanarak yenmeyi düşünüyordu ve bunu başardı.[1]

Gerçekten rakiplerine nazaran "bir avuç Arap" diyebileceğimiz sayıdaki Müslüman orduları, kendilerinden kat kat büyük ordulara ve çağın görkemli devletlerine meydan okudu.[2] Sonuçta Hz. Ömer'in orduları, Bizans ve Sâsânîlerle yapılan savaş ve mücadelelerde bu devletleri mağlup etti ve bu ülkelerdeki servetler İslam medeniyetinin temelini kurma adına Araplara geçti.[3] Dünyaya damgasını vuracak medeniyetin ilk temellerini bu savaşların sonuçları oluşturur dersek yanlış söylemiş olmayız.

İslam'ın dünya sahnesine çıktığı yıllarda İran-Sâsânî İmparatorluğu dünyada zamanının en büyük gücü durumunda idi. Sâsânîler, o yıllar kendisine rakip olan Doğu Roma İmparatorluğunu yani Bizans'ı her cephede mağlup etmişti. Bizans'ın elinden birçok bölgeleri almıştı. Suriye ve Mısır'dan sonra Anadolu'yu da ele geçirmiş ve Bizans ordularını bütün

1 İbnü'l-Esir, II, 449.

2 Filipeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, edisyon: Cem Zorlu, İstanbul, 2005, 309.

3 Filipeli, bunu şu sözlerle ifade eder: 3-4 milyon Müslüman, 150 milyonluk kitleye hakim oldu, 31 1.

cephelerde yenip, Kadıköy'e kadar dayanmış,[4] Bizans'ı İstanbul surları içine sıkıştırmışken, Bizanslılar, Heraklius ile birlikte atağa geçerek topraklarını geri aldıkları gibi, Sâsânîleri geri çekilmek zorunda bırakmışlar, hatta Sâsânîlerin en kutsal yerleri olan ateşgedelerini bile ele geçirmişlerdi.

Sâsânîler, Bizans'a mağlup olmanın verdiği acıyla, Müslümanlara karşı bilinçsiz bir şekilde saldırıya geçtiler ve arka arkaya sayıları yüz binleri bulan ordular gönderdiler. Fakat her seferinde mağlup oldular. Sâsânîlere bu mağlubiyetler adeta yeni gücün (Müslümanların) önemini algılama yeteneklerini kaybettirdiğinden olsa gerek, durumun vehametini kavrayamadan ve bu yeni gücü fazla irdeleyemeden bilinçsizce sürekli saldırılarda bulundular.

İşte bu dönemde Bizans'ın Heraklius ile başlattığı karşı saldırılar sonucu ateşperestliğin zayıflayıp, İranlıların Hıristiyanlıkla yüz yüze kaldığı ve belki de Nasraniliğe tabi olup tarihin seyrinin değişebileceği bir sırada, üçüncü bir güç olan Müslümanlar devreye girdiler. İranlılar bu noktada yüzyıllardır savaştıkları Hıristiyanlık yerine, bu üçüncü gücü benimseyerek İslam'ı Hıristiyanlığa tercih ettiler ve onu kabullendiler.

Hz. Ömer'in hilafet döneminin İslam fetihleri açısından en yoğun ve en başarılı dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde özellikle İran bölgesinde yapılan fetihler çok ilgi çekicidir. Bu fetihlerle birkaç yıl içerisinde yüzyıllardır bu bölgede hakimiyet kurmuş olan Sâsânîler tarihe karışmış ve bölge bir daha da yüzyıllar boyunca Fars kökenli bir yönetim tarzına kavuşamamıştır. Bu bölgenin hızlı bir şekilde fethedilmesine sebep biraz da Sâsânîlerin Müslümanlara karşı bilinçsizce saldırmaları olmuştur.

Hz. Ömer dönemindeki özellikle Kadisiyye Savaşı'nda Sâsânîler herşeylerini ortaya koymuşlardı. Savaş öncesi yapılan görüşmeler sırasında İran kralı Yezdcerd, İslam elçilerini

4 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1991, 78.

aşağılayan konuşmalar yapıyor, bunun yanı sıra Sâsânîlerin ünlü komutanı Rüstem, Müslüman elçilere: "*Eskiden beri Arapları yönettiklerini, beslediklerini kavgalarını ayırdıklarını, onları buralara sürükleyen şeyin açlık olduğunu,*[5] *dönüp gitmeleri halinde onları açlıktan koruyacaklarını ve sevdikleri şeyleri onlara vereceklerini*" söylüyordu.[6]

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, Arap-İran ilişkileri eskiden beri İranlıların kendilerini Araplardan üstün görme esası üzerine kurulmuştu. Arapları aşağılıyorlar, onları yönetilmesi gereken bedeviler olarak tahkir ediyorlardı. Yukarıda aktardığımız Sâsânîlerin ünlü komutanı Rüstem'in, Kadisiyye Savaşı öncesi, yapılan görüşmeler sırasında Müslüman elçilere karşı Arapları kastederek sarf ettiği tahkir edici sözleri, İranlıların Araplara karşı nasıl bir zihni durum içerisinde olduklarını, onlardaki İslam öncesinden gelen bakış açısını göstermesi açısından çok önem arz etmektedir.[7]

Bütün bunlar gösteriyor ki kendilerinde gördükleri ihtişam ile büyük bir gurura kapılan İranlılar, o dönemde güçlü devletleri olmayan ve dağınık halde yaşayan Arapları hiç önemsemiyorlar, küçük ve hakir görüp, kendilerinin bir alt sınıfı ve halk tabakası olarak vasıflandırıyorlardı.

Sâsânîlerin Kadisiyye'deki orduları, bütün kalabalıklığına, teçhizatına, fillerle desteklenmesine, İranlıların en önemli komutanı Rüstem'in yönetmesine rağmen sonuçta mağlup oldu ve Rüstem öldürüldü.[8] Bunun arkasından başkentleri Medain'de de tutunamadılar.[9] Daha sonra Celula'da karşı koymaya çalıştılar.[10] En büyük darbeyi ise *fethu'l-fütuh* (fetihler fethi) denilen Nihavend Savaşı'nda aldılar.[11] Hazineleri Müslümanların eline geçti. Son Sâsânî kralı Yezdcerd ise dağ bayır demeden Hindistan'a doğru kaçıyordu.

5 Belazuri, 255.
6 İbn Kesir, VII, 40.
7 Bkz. İbnü'l-Esir, II, 465.
8 Belazuri, 257.
9 İbn Kesir, VII, 43.
10 Belazuri, 265.
11 İbnü'l-Esir, III, 5.

Küçük gördükleri Arapların, gözlerinde büyüttükleri kendi imparatorluklarını birkaç yılda yerle bir edip İran'ın önemli şehir merkezlerini ele geçirmeleri ve sonunda Yezdcerd'in İslam orduları önünden çekilip şehirden şehire kaçarken[12] bir dağ başında bir değirmenci tarafından öldürülmesi[13] ve imparatorluklarının bir anda yıkılması İranlılarda büyük bir şok meydana getirmişti. Bu mağlubiyeti hazmedememişlerdi. Çok büyük bir şaşkınlığa düşmüşlerdi. Araplara efendi ve yönetici iken, bir anda raiyye, yönetilen olmuşlardı.

Yezdcerd'in arka arkaya gönderdiği birçok ordunun savaşlarda mağlubiyeti sonucu Sâsânî Devleti'nin tarihe karışması ve bu hızlı fetihlerle Araplar tarafından ülkelerinin istila edilmesi sonucu, İranlılar Arap fetihlerini kin ve nefretle karşıladılar. Savaş meydanında yenilen İranlılar zamanla İslam'ı benimseseler de bu yeni güce (Müslümanlara) karşı tepkilerini değişik boyutlarda sürdürmeye devam ettiler. Müslüman orduları, İran'a girdikten sonra fetihlerine doğu ve kuzey yönünde iki ana koldan devam ettiler.

Hz. Ömer, tespit edebildiğimiz kadarıyla kendi dönemindeki savaşlarda, genelde barışa önem vererek savaşmama ilkesini ön plana çıkarsa da, onun dönemi özellikle İran bölgesinde en yoğun fütuhatın olduğu dönemdir. Bu çelişkinin sebebi de Müslüman ordularından aldıkları mağlubiyeti bir türlü kabullenmeyip, arka arkaya yoğun bir şekilde ordular gönderen Sâsânîlerdir diyebiliriz.[14] Eğer Sâsânîler savaş konusunda ısrar etmeyip Müslümanların üzerlerine bir dizi ordu göndermeselerdi, büyük ihtimalle Hz. Ömer tarafından İran içlerine ordular gönderilmeyecek, bu kadar yoğun bir şekilde fütuhat gerçekleşmeyecekti. Dolayısıyla bu bölgedeki sürekli savaşlar, Müslüman fatihlerin saldırısından değil, mağlubiyetin intikamını almak için arka arkaya ordular gönderen Sâsânîlerden kaynaklanıyordu. Değilse bazı müellifle-

rin değindiği gibi "delail-i nübüvvet" gereği Hz. Peygamber'in müjdesinin gerçekleşmesinden kaynaklanmıyordu.[15]

Hz. Ömer, İran bölgesindeki orduların hızlı hareket etmemelerini istiyordu. Özellikle ileri gitmemeleri için uğraş veriyordu. Bu sürekli savaşların bölgedeki Müslüman fatihlerin zımmilere yönelik muhtemel baskısından ileri geldiğinden endişeli idi. Bu sebeple komutanlarına bu konuyu soruyor ve Müslümanlar tarafından yerli halka baskı yapılmadığı cevabını alınca, bu devam eden saldırılara şaşırıyor, anlam veremiyordu.[16] Hz. Ömer, muhtemelen dünyanın o dönemdeki en ihtişamlı milleti olduğu kabul edilen bir toplumu bir anda mağlup etmenin insan tabiatına aykırı olacağını düşünüyordu. Fakat Sâsânilerin bitmek bilmeyen amansız saldırıları sonucu, yukarıda aktardığımız gibi Hz. Ömer de çaresiz bir şekilde komutanlarının görüşlerine katılmak ve ordular göndermek zorunda kalmıştı.

İkinci halife, İran bölgesindeki savaşların sürekliliğinden rahatsızlığını: "*Bizimle onlar arasında bir set olsaydı, ne biz onlara ne onlar bize ulaşsaydı.*" sözleriyle ortaya koyuyordu.[17] Ancak onun komutanları kendisiyle aynı görüşte değildi. İran bölgesi komutanlarından Ahnef b. Kays, hızlı devam etmesi gereken fethe engel olduğu için Hz. Ömer'le tartışıyordu. Ahnef, "*İranlıların devletini yıkıncaya kadar savaşılması gerektiğini, değilse İranlıların zimmileri kışkırtacakları ve sürekli kuvvet toplayıp saldıran Sâsânilere karşı bu savaşların süreceğini, onlara başarıdan ümitlerini kesinceye kadar baskı yapmak gerektiğini*" belirtiyordu.[18] Hz. Ömer, bu izahların doğruluğu kanaatine varınca her yıl süren savaşları sona erdirebilmek ve İran halkının Yezdcerd'den ümidini kesmek adına Müs-

15 Bu tür müjdeler tarihin geriye yönelik okunması açısından önemli örneklik teşkil ederler, Sa'dık Eraslan, *Hz. Ömer Dönemi Fetihleri* (AÜSBE), Ankara, 1997, 17.

16 Taberî, II, 125.

17 Taberî, II, 470; başka bir rivayette, "*keşke aramıza set veya ateş dağı olsaydı. Sevat bize yeter. (Ben Müslümanın selametini tercih ederim)*" diyordu, Taberî, II, 498.

18 Taberî, II, 503.

lüman ordularının Sâsânîleri yıkıncaya kadar[19] İran içlerine girmelerine izin verdi.[20]

Hz. Ömer, hedefsiz, bilinçsiz, insana yönelik olmayan, daha çok toprak gasp etmeye benzeyen bir fütuhat hareketine karşı çıkıyor, komutanlarının kendisinden izin almaksızın rastgele fütuhat yapmalarını istemiyordu. Onun bu siyaseti hızlı büyümenin getireceği sorunlarla başa çıkamama endişesiydi ve onun haklılığı Hz. Osman dönemi olaylarında kendini gösterdi.

Hz. Ömer, kanaatimizce diğer toplumların bir anda, İslam'ı iyice tanımadan, İslami uygulamaları bilmeden, görmeden topraklarının ele geçirilip, toplumlarında Müslüman fatihlerin arkasından ikinci sınıf bir insan durumuna düşürülmesinin, ileriki yıllarda çok büyük sorunlar meydana getireceğini düşünüyordu. Bundan dolayı fethedilen yerlerdeki arazileri de bütün sahabeyi karşına alma pahasına Müslüman fatihlere dağıtmamıştı. O, bu bölgelerde Kur'an'daki ganimet ayetinin hükmünü uygulamadı ve Haşr Suresi 10. ayeti baz alıp, buralardaki arazilerin yöre halkında kalacağına karar vererek, yöredeki insanların içlerindeki muhalefet duygusunu hafifletmeye çalıştı. Bu konuda sahabilerin: "*Allah'ın emrini niye uygulamıyorsun?*" şeklindeki yoğun itiraz ve baskıları altında kalmış, ancak o, bu işin İslam'ın ruhuna uymadığını, eğer böyle devam ederse bütün fethedilen arazilerin hep fatihlerin elinde kalacağını, bunun da yerli halkı devamlı ikinci sınıf vatandaşlar durumuna düşüreceğini, ileriki yıllarda tepkilere sebep olacağını, en önemlisi bu uygulamanın hiç de insani olmadığını, Haşr Suresi 10. ayetten de destek alarak reddetmişti.[21]

Hz. Ömer'in fetih politikalarının isabetli olduğu, daha hayatında ortaya çıkmış ve bir kaç yıl zarfında Sâsânî imparatorluğunun fethedilmesi sonucu, İran bölgesi insanları bu fütuhata karşı ilk tepkilerini Hz. Ömer'e karşı bir suikast

19 İbnü'l-Esir, III, 43.
20 Taberî, II, 531.
21 Belazuri, 267.

düzenleyerek göstermişlerdir. Sâsânîleri ortadan kaldıran orduların sahibi Hz. Ömer, Medine'deki İran asıllı bir köle tarafından kurulan bir planla katledilmiştir.[22]

İranlı unsurların, ülkelerini fetheden Hz. Ömer'e karşı öfkeleri onun ölümünden sonra da devam etti. Bu tepkilerini her şekilde ortaya koydular.[23] Sonraki yıllarda merkezi idareye karşı girişilen ayaklanmaların ağırlıklı olarak bu bölgeden çıkması tesadüfî bir olay değildir. Mesela, gerek Emevi, gerek Abbasi dönemindeki muhalefet hareketlerinin hemen hemen hepsi, bu bölgeden yüksek oranda destek gördü. Bir de Emevilerin Arap milliyetçiliği yapmaları bu tepkiyi güçlendirmiştir. Hurremiyye'nin ve onun devamı olan Babekiyye'nin, İranlılar tarafından hararetle desteklenmesinin önemli bir sebebi, eski Sâsânî dönemini geri getireceğine dair düşüncedir.[24]

Bu hızlı fütuhat süreci sonucu bölge insanları, merkezi hükümetin aleyhine çalıştılar. Eğer İran halkı, İslam tarihi boyunca genelde muhalefet hareketlerini desteklemiş ise, bunda bu bölgenin hızlı fetih anlayışının payının büyük olduğu söylenebilir. Emeviler döneminde bölge halkı dönemin muhalefet hareketi olan Abbasilere destek olup Emevilerin yıkılışına katkıda bulunurken, Abbasi döneminde Hurremiyye'ye destek veren İranlılar sonraki dönemlerde İsmaili hareketlere ve nihayet Osmanlılara karşı Safevilere destek oldular. Onların içlerindeki muhalefet duygusu hiçbir zaman sönmedi. Günümüzde dünyadaki Müslüman nüfusu ağırlıklı bir şekilde Sünni iken, onlar en güçlü muhalif söylem olan Şia'yı benimsediler.

İran'daki hızlı fetihlerin sonucu, özgür ve dünyaya hükmetmekte olan bir halk, bir anda devletlerini, ihtişamlarını kaybetmiş ve yönetilen (raiye) durumuna düşmüşlerdi. Hz. Ömer'in orduları, beraberlerinde İslam'ı da getirerek Sâsânî

22 İbnü'l-Esir, III, 49.

23 Bölgede Hz. Ömer'in ismi çocuklara verilmediği gibi Hz. Ömer'i öldüren Ebu Lülü'nün türbesinin ziyaret edilmesi de bunun bir örneği olmalıdır. Sallabî, 691.

24 Hüseyin Kasım el-Aziz, *el-Babekiyye,* Dımeşk, 2000, 59.

İmparatorluğu'nu yıktıkları zaman, İran'da Zerdüştî kültür uzun bir zamandan beri artık katı biçimsel öğelerden ibaret törensel bir din haline dönüşmüş ve İslam gibi yeni, dinamik, dinsel ve düşünsel akımlara karşı koyamayacak bir duruma düşmüş, içsel diriliş umudu İslam fethiyle kökünden sarsılmış bulunuyordu.

İranlılar, kendi tarihsel gelişme çizgilerini bırakıp kendilerini yabancı bir ahlakın, yabancı bir kültürün yeni değerlerine uyarlamak zorunda kalmışlardı. Buna rağmen bu mağrur millet, kendi ulusal varlıklarının tarihi sürekliliğini, dünle bugün arasındaki, bu bıçak keser gibi aniden koparılan organik bağı unutamazlardı. İki kültür arasındaki bu ani geçiş, İranlıların derinlere kök salmış kavmi asabiyetlerini İslam'ın kavimler üstü kavramlarıyla yatıştıramayacak kadar sert ve çetindi. Bunun için görünüşte yeni dini hızlı ve gönüllüce kabul etmelerine rağmen, İslami düşüncenin zaferini bilinçaltında İran'ın ulusal yenilgisi ile özdeşleştiriyorlardı. Bu yenilmiş ve tamiri imkansız bir biçimde kendi kültürel mirasından koparılmış olma duygusu, tüm belirsizliğine ve gizliliğine rağmen ulusal bilinç altında kuvvetle yer ederek yüzyılları aşmış ve günümüze kadar İran halkının kendine olan güvenini kemiren bir problem olarak gelmişti. İhtida olgusunun son derece pozitif bir ivme sağladığı başka ulusların tersine, İran halkının İslam'a karşı ilk ve bir bakıma oldukça uzun süren tepkisinin derin bir küçümseme ve bastırılmış bir içerleme olduğu söylenebilir.[25]

> ...İran'da egemen sınıfların İslam'a karşı körüklediği kırgınlık ve içerleme, bilinçaltının karanlık katmanları arasına itilecek ve orada gizli tutulacaktı şüphesiz. Çünkü İslam İran halkının kendi dini olmuştu artık. Fakat İslam fethini bir Arap istilası olarak görmeye devam eden kafalar, kırgınlıklarını taşkın ödeme dedikleri bir yolla sürdürdüler.
>
> Onlara göre mademki peygamberin meşru varisi ve halifesi Ali idi, o zaman önceki üç halifenin -ve onların içinde de özellikle

25 Bkz. Muhammed Esed, *Mekke'ye Giden Yol*, çev. Cahit Koytak, İstanbul, 1998, 313-315.

Ömer'in (ki İran'ı fetheden de Ömer'di)- açıkça gasıp olmaları gerekirdi. Böylece İranlı yüksek sınıfların kalbinde Sâsânî İmparatorluğu'nun fatihine yönelen karşıt duygular ulusal bir kin halinde şimdi dinsel bir konteks içinde İran halkının benimsediği bu yeni dinin terimleri çerçevesinde kolayca dile getirilebiliyordu. Ömer, Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'i ilahi bir takdir eseri olan halifelik hakkından yoksun bırakmış ve böylece Allah'ın iradesine karşı gelmişti. Öyleyse Allah'ın iradesine itaat etmiş olmak için Ali'den yana çıkılması gerekirdi. Ulusal bir husumetin dinsel bir doktrine dönüşmesi demekti bu.

Şia doktrininin İran'da revaç bulmasında İran'ın Araplar tarafından fethedilmesine karşı sessiz bir protesto tavrı sezmişimdir hep. Bu kanaatimi İranlıların Ömeri diğer iki gasıptan Ebu Bekir ve Osman'dan daha derin bir kinle anmaları da desteklemektedir. Doktriner açıdan Ebu Bekr'in baş mütecaviz olarak görülmesi gerekirken, ikinci halife Ömer'in böylesine şiddetli bir kine hedef olması onun İran fatihi olmasından ileri geliyor olmalı herhalde.

Hz. Ali soyunun İran'da öylesine büyük bir saygı ve tazimle anılmasının sebebi de buydu sanırım. Ali taraftarlığı adeta Müslüman Araplara karşı İranlıların sembolik intikam harekâtını temsil ediyordu. Gerçekte Şia doktrini İran'da doğmamıştı ve öteki Müslüman beldelerde de Şii gruplar vardı. Fakat bu doktrin hiçbir yerde halkın duygu ve düşünceleri üzerinde İran'daki kadar derin ve kuşatıcı bir etki bırakmamıştı. İranlılar Ali, Hasan ve Hüseyin'in ölümü için duydukları acıyı vurunup, dövünerek açığa vurdukları zaman sadece Ehl-i Beyt'in uğradığı yıkım için ağlamıyorlar. Fakat aynı zamanda kendileri için ve kaybolan o eski İran ihtişamı için de ağlıyorlardı adeta...[26]

Irak'a Sefer

Hz. Ebu Bekir, vasiyetinde Irak ve İran seferlerine bölgeyi tanıyan ve İslam'a girmelerine vesile olduğu kabilesini[27] Müslümanların emrine veren Müsenna b. Harise ile devamı edilmesini istemişti. Hz. Ömer ise bu vasiyete uymadı. O dönemde önemli iki cephedeki iki komutanı da görevden alarak fetihlere devam etme arzusundaydı. Bunlar Irak cephesinde

26 Esed, 315.
27 Belazuri, 344.

başarılı fetihler yapan Müsenna ile Şam cephesinde başarıdan başarıya koşturan Halid b. Velid idi.

Hz. Ömer'in bu kararı almasında yöneticiliğini perçinlemek olabilir. Halid'in azli ile ilgili detayları ileride vereceğiz. Ancak Müsenna'nın azledilmesi daha doğrusu bir alt kademeye indirilmesi esasen Müslümanlara pahalıya mal olmuştur. Çok tecrübesiz, bölgeyi ve Sâsânî ordusunu tanımayan ve samimiyeti dışında Müsenna'ya göre artısı olmayan Ebu Ubeyd'in komutanlığa atanması, Cisr Savaşı dediğimiz ilk fetihlerin en acı ve tek yenilgisine sebep olmuştur. Bu noktada Medinelilerin Müsenna'nın emrine girmek istememelerinin sebebi, Müsenna'nın Müslümanlığının çok derin olmayıp daha çok sınır komşusu olduğu Sâsânîlere karşı bir intikam zemininde hareket etmesi olabilir. Hz. Ebu Bekir bu konuya çok önem vermese de Hz. Ömer'in önem verdiğini söyleyebiliriz. Ancak yerine atadığı Ebu Ubeyd'in de İslam'da kıdemi ve Müsenna'ya göre önceliği çok eski değildi.

Hz. Ömer, İran'a yönelik orduyu hazırlarken, asker tedariki için ilan yaptı. Yeni halifenin çağrısına 3 gün boyunca yeterince cevap verilmedi. Sahabe arasından hiç kimse savaşmak üzere müracaat etmedi. Herkes İranlılardan korkuyordu.[28] Bunun üzerine Müsenna:

> Ey insanlar! Bu İranlıları gözünüzde büyütmeyin. Biz Fars diyarının kırsal kesimlerini fethettik, Sevâd bölgesinin en iyi olan yarısını onları yenerek elimize geçirdik. Onlardan çokça şeyler aldık ve onlara karşı cesaretle ilerledik. Bundan sonrası da Allah'ın izniyle bizimdir.

şeklinde konuşma yapınca, Ebu Ubeyd es-Sakafî çıktı ve Hz. Ömer komutanlığı ona verdi. Hz. Ömer'in yaptığı cihat çağrısına sahabenin icabet etmemesine rağmen kurulan orduya lider olmak istemeleri üzerine Hz. Ömer:

> Hayır! Ben cihada çağırıyorum siz (sahabiler) kaçıyorsunuz, siz ancak bu gibi (cihat) işleri yaparsanız diğer insanlara (sahabe olmayanlar) karşı faziletli olabilirsiniz, bu gibi işlerden kaçarsanız diğer insanlar (sahabe olmayanlar) sizden daha faziletli olur.[29]

28 İbnü'l-Esir, II, 432.
29 Taberi, II, 362.

diyerek İslam'da öncelik, fazilet, eşitlik ve sahabe gibi kavramların gerçek yerini göstermiştir. Komutan Ebu Ubeyd, birkaç savaş yaptı ve Irak'ta kisranın hurmalığını ele geçirdi.[30]

Köprü (Cisr) Savaşı (13/634)

Bu sıralarda İran'da iktidara gelen Kraliçe Azer Mithat, Müslümanlara karşı gönderdiği orduya başkomutan olarak Ermeni kökenli[31] ünlü komutan Rüstem'i atadı. Rüstem'in Müslümanlara karşı gönderdiği bir ordu yenilmiş; bundan sonra Behmen Cazuye'yi komutan olarak göndermişti. Ordular, Fırat nehrinin iki yakasında karargâhlarını kurdular. Ebu Ubeyd'in yanındaki komutanlar, nehri geçmek yerine beklemenin daha isabetli olacağı görüşündeydiler. Ancak Ebu Ubeyd, kör bir cesaretle ve tedbirsizce[32] Fırat'ı geçerek düşman ordusuna saldırdı. Genelde anlatılan rivayetlere göre, İran ordusunda bulunduğu belirtilen 30 filin harekete geçmesi, o zamana kadar Müslümanların bilemedikleri bir savaş tekniğiyle karşı karşıya kalmalarına neden oldu. Fillerle karşılaşan Müslüman ordusundaki atlar ürktü.[33] Bunun üzerine Ebu Ubeyd, askerlerine atlarından inerek savaşa devam etmelerini emretti.[34] Çatışmalar sırasında komutan Ebu Ubeyd, şehid oldu. İslam birliklerinde bozulma baş gösterdi. Geri dönüş imkânı yeterli olmadığından ve bazı rivayetlere göre Abdullah b. Yezid köprüyü yıkıp: "Dininiz için savaşın!" dese de kaçan Müslümanlar nehre daldı ve birçoğu boğuldu.[35] Yaklaşık 10 bin kişilik Müslüman ordusundan 4 bin şehit verildi.[36]

30 Taberî, II, 364.
31 Şibli, IV, 249.
32 Ahmet Ağırakça, *Hz. Ömer*, İstanbul, 1994, 29.
33 İbnü'l-Esir, II, 438.
34 İbn Kesir, IX, 594.
35 Bu kadar Müslümanın suda boğulması, biraz ileride anlatacağımız bir keramet olarak suların yükselmesi ve Müslümanların boğulmadan nehri geçmelerinde olduğu gibi bu savaşta da neden Müslümanlar için nehir yükselip onları kurtarmıyor? Sorusunu akla getirmektedir, Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, Beyrut, trz., 126; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev. Abdülhalık Bakır, Ankara, 2001, 153.
36 İbnü'l-Esir, II, 438.

Ancak Belazuri bu anlatılagelen nakillerden farklı olarak düşman sayısını 4 bin vererek esasen düşmanın Müslümanlardan sayıca az olduğunu aktarır. Dahası anlatıldığı şekilde düşman saflarındaki fillerden Müslümanların bindiği atların ürkmesinden dolayı mağlubiyetin geldiği şeklindeki anlatımları da nakzeder. Buna göre düşman ordusunda 30 değil sadece 1 veya birkaç fil vardır.[37]

Bu durumda fillerden ürken atlar yüzünden mağlubiyetin geldiği şeklindeki bir anlatımı kabul etmek pek makul gelmiyor. Bu anlatım tarzı müelliflerin mağlubiyetin gerekçesi olarak ileri sürdükleri bir anlatım tarzı olmalıdır. Doğrusu bu savaşta Müslümanlar çok tedbirsizce ve muhtemelen İranlıların eskiden beri üstün bir topluluk olduğu korkusu altında savaşa girmiş olmalılar. Bu durumda tam techizatlı ve Araplara karşı gayet güvenle savaşan az sayıdaki İran ordusu savaşı kazanmıştır.

Müsenna'nın akıllıca tedbirleri sayesinde birliklerin bir kısmının kurtarılması mümkün oldu. Medineliler korku ve utançla geri döndüler. Savaştan kaçma ile ilgili ayeti okurlar ve ağlarlardı. Ancak Hz. Ömer, onlara moral vererek, "*Ben sığınağınızım.*" derdi.[38] Bu savaş, İranlılarla mücadelede alınan en büyük yenilgi olmasına rağmen, İranlılar bunu lehlerine çeviremediler. Çünkü bu sıralarda İran'da taht kavgası vardı. Baran iktidara geçmişti. Bundan dolayı İran kuvvetleri, cepheyi terk ederek Medâin'e geri döndüler.[39]

Bu savaş için Hz. Ömer'in komutanlık tercihi yanlıştı. Tecrübe sahibi olmayan, bölgeyi bilmeyen, belki de ömründe fil görmemiş ve Sâsânî ordusunun yapısını tanımayan birisi doğru tercih olmamalı idi.[40] Ebu Ubeyd'in samimi bir Müslüman olması zafer için yeterli değildi. Ebu Ubeyd, Orta Arabistan'ın şehirlerinden biri olan Taifli idi. Halbuki Müsenna kisranın

37 Belazuri, 360; Halife b. Hayyat da tek bir beyaz filden bahseder, 153; Taberî fil sayısından bahsetmez, bkz. Taberî, II, 366.
38 Taberî, II, 369.
39 İbnü'l-Esir, II, 434.
40 Balcı, 256.

ülkesine yakın bir yerde yaşıyor ve Sâsânîleri iyi tanıyordu. Bölgeyi ve İranlıları tanıyan ve yıllardır onlarla mücadele eden Müsenna komutanlık için daha uygun olmalıydı. Bu yanlış atama olmasaydı, muhtemelen bu kadar kişi ölmezdi.[41]

İbn Asem, bu savaşın neticesi için net bir şekilde zaferin kazanıldığını, Farsların hezimete uğradığını nakleder.[42] Doğrusu bütün İslam tarihçilerinin apaçık yenilgi olarak naklettikleri bir savaşı, zafer diye aktarmaya çalışmak beyhudedir. Bu gayret, Hz. Peygamber dönemindeki Uhud ve Mute gibi mağlubiyetleri zafer gibi nakletmeye çalışan müelliflerimizin gayretine benzemektedir.[43]

Büveyb Savaşı (14/635)

Hz. Ömer, bu mağlubiyetten sonra bir yıl boyunca İran'ı ağzına almadı. Halk korkudan savaşa gitmek istemiyordu.[44] Asker kıtlığı çeken Hz. Ömer, mürtet olup Müslümanlara karşı savaşanları savaşa çağırmak zorunda kaldı.[45] Ancak bunları komutanlık ve memuriyette kullanmadı.[46] Ayrıca ganimeti alma şartı koşan bazı kabileri de orduya kattı. Dahası Müslüman olmayıp sırf ırkçılık saikiyle toplanan bazı insanları savaşta kullandı.[47] İran cephesini hazırlama işine başladığı sırada Arap asabiyetini kullanmayı da düşünerek: "*Arap aşiret liderleriyle Sâsânîleri çökerteceğim.*"[48] dediğini görüyoruz.[49] Bu sebeple Müslüman olmayıp Arapçılık zemininde[50] Müslüman orduya katılanları orduya aldı. Orduya katılım için Müslümanlık şartı yoktu. Bunlardan Enes b. Hilal, Nemr Hıris-

41 Hz. Ömer'in yaptığı icraatlarda genelde Allah'ın yeryüzüne yerleştirdiği savaş yasalarına uygun davrandığını biliyoruz. O, bu savaşta bu anlayışını belki tam olarak ortaya koyamamış ise de hiçbir zaman tedbiri elden bırakmazdı. O hiçbir zaman kuru bir cebriyecilik anlayışı içerisinde, "*Allah var keder yok!*" demiyor tedbirini alıyordu. Sallabi, 580.
42 İbn A'sem, *el-Futûh*, Beyrut, 1987, I, 135.
43 Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 385.
44 Belazuri, 361.
45 Taberî, II, 369.
46 Taberî, II, 385.
47 İbnü'l-Esir, II, 404.
48 İbn Kesir, IX, 616.
49 İbnü'l-Esir, II, 449.
50 İbnü'l-Esir, II, 405.

tiyanlarından çok büyük bir kalabalıkla birlikte gelmişti.[51] Bunlar: "*Biz Farslar yerine Arapların yanında savaşacağız!*" diyordu.[52] Tağlib Hıristiyanları da Büveyb Savaşı'na katılmış, Sâsânî ordu komutanı olan Mihrân'ı Tağliblilerden Hıristiyan bir genç öldürmüş ve onun atına binmişti.[53] Bu noktada bu savaş sanki Zu-Kar Savaşı'nın devamı niteliğinde adeta bir Arap-Fars mücadelesine dönüşmüştü.[54] Hz. Ömer de akın akın gelen insanları Müsenna'ya gönderiyordu.[55]

Hz. Ömer'in gönderdiği takviye kuvvetleri bölgeye ulaştıktan sonra Mihran komutasındaki İran ordusu ile karşılaştılar. Bu karşılaşmada Müslümanlar nehri geçmeyip bulundukları mevkide beklemeyi tercih ettiler. Bunun üzerine İran ordusu nehri geçti. İki ordu savaş düzeni aldıktan sonra çarpışmalar başladı. Müslümanların sayısı az olduğu halde kısa sürede düşmana üstünlük sağlayarak onlardan binlerce kişiyi öldürdüler. Sanki bir intikam savaşı gerçekleşiyordu. Savaş sonrası cesetler meydanda yığıldı kaldı ve kemikler yıllarca kaldırılamadı.[56]

Hz. Ömer'in orduyu İslami hassasiyeti yüksek olmayanlardan oluşturması, kendini savaş sonrası gösterdi. Büveyb Savaşı sonrası Müslüman ordusundan bazı kimseler, Cahiliye döneminde kendilerinden bazı kimseleri ateşte yakanları, intikam maksatlı olarak suya atıp boğarak öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer failleri sorguladı.[57]

Müsenna, savaş sonrası Bağdat[58] ve Hanafis pazarlarını basıp yağmaladı.[59] Süratle hareket edip önüne geleni

51 Yine Cisr Vaka'sında Hıristiyan Ebu Zubeyd savaşmıştı, İbnü'l-Esir, II, 402.
52 İbnü'l-Esir, II, 442.
53 İbnü'l-Esir, II, 404.
54 Bu savaş esnasındaki: "*Ey Araplar! Saldırın! Çünkü İranlılarda sizden önce hiçbir Arab'a nasip olmamış ganimet bulunmaktadır.*" şeklindeki çağrıda İslamî bir söylem göremiyoruz, Bkz. Dineveri, 115.
55 Taberî, II, 371.
56 Taberî, II, 375; Şibli, IV, 245.
57 Taberî, II, 378; İbnü'l-Esir, II, 409.
58 Bağdat'ı Abbasiler kurmuş olsa da daha önce burası köydü ve bu bölgede bu adla panayırlar kuruluyordu. Bkz. Abdülaziz ed-Duri, "Bağdat", *DİA*.
59 Taberî, II, 377; İbnü'l-Esir, II, 407.

katlediyordu.[60] Müsenna'nın tavrı tam bir bedevi yağmacılığını göstermektedir. Onun bu tavırları yıllarca Sâsânî sömürüsü altında yaşayan bir ezilmişlik psikolojisiyle de irtibatlandırılabilir. Baharat yolunun bir bölümünü oluşturan bu bölgenin ticaretini sekteye uğratmak şeklinde gelişen bu tavırlar çok sürmemiştir.[61] Fetihler açısından da bir istisna teşkil ettiğini söylersek yanlış söylemiş olmayız. Bu rivayetlerin sağlam olmadığını belirterek reddetmenin gerekçesi bulunmamaktadır.[62] Yeni Müslüman olmuş ve başlarında yetkin sahabiler bulunmayan bu küçük birliklerin bu tür hareketleri bir bedevi refleksi olarak normaldir. Nitekim İranlıların kisraya gönderdikleri mektupta Müslümanların kalelerdeki insanlar dışında insan bırakmadıkları hepsini katlettikleri aktarılmaktadır.[63] Esasen bu durum bölgenin ekonomisini sömüren büyük devlete karşı yapılmış bir tavır olmakla beraber, günümüz tabiriyle yeni oluşturulan bir yağma ekonomisini de beraberinde getirmektedir.

Kadisiyye Savaşı (14/635)

Buveyb yenilgisinden sonra toparlanarak Müslümanlara karşı yeni bir saldırının hazırlıklarını yapan İranlıların faaliyetleri, Müsenna tarafından Hz. Ömer'e bildirildi. Kisra'nın soyundan olan Yezdcerd'in bulunup başa geçirilmesi ve İranlıların onun etrafında kenetlenmesi, Müslümanların eline geçirdiği birçok kalenin tekrar ele geçirilmesini ve İran toplumunda bir iştiyakın meydana gelmesini sağladı. Bu da zorlu bir sürecin başlangıcı olacaktır.[64]

Bunun üzerine Hz. Ömer, ashabın ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak İranlılara karşı koyabilecek bir komutanın seçilmesini kararlaştırdı. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ömer, bizzat cepheye gidip orduya komuta etmeyi düşün-

60 İbnü'l-Esir, II, 407.
61 Tartışmalar için bkz. İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumlar Tarihi*, Ankara, 1980, 97.
62 Doğrul, IV, 251.
63 Taberî, II, 563.
64 Şibli, IV, 246.

müş[65] ancak ashabın, bu görüşe karşı çıkması üzerine komutan olarak Resûlullah'ın arkadaşlarından Sa'd b. Ebi Vakkas komutan olarak görevlendirilmiştir.[66]

Hz. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas'a hitaben şöyle demiştir:

"Sakın ha! Rasûlullahın sahâbisidîr." diye söylenen sözler seni aldanışa düşürmesin. Allah ile hiçbir kimse arasında ona itaat etmenin dışında hiçbir bağlantı yoktur. İnsanların tümü Allah'ın huzurunda eşittirler. Allah, onların Rabbidir, onlar da onun kullarıdır. Fakat afiyette olmakla birbirinden üstündürler, Allah'ın yanındakini ise ancak itaatle elde edebilirler. Sen, Rasûlullah (sav)ı ne yapar gördüysen onu yap.[67]

Hz. Ömer'in Kerameti(!)

Ordu hazırlıkları sırasında teftiş için gelen Hz. Ömer'in, Husayn b. Numeyr ve Muâviye b. Hudeyc ile birlikte iri yarı Sekûnlu bir takım gençlerin yanından geçerken yüzünü onlardan çevirmesi üzerine kendisine: "*Bunlarla senin aranda bir şey mi var?*" diye sorulunca: "*Araplardan şimdiye kadar bunlardan daha çok hoşlanmadığım kimseye rast gelmiş değilim.*" diye cevap vermişti. Daha sonra da bunlardan hep tiksinti ile söz ederdi. Bu kimseler arasında Sûdân b. Humrân, Hz. Osman'ı (ra), İbn Mülcem Hz. Ali'yi öldürmüş; Muâviye b. Hudeyc, Hz. Osman'ın intikamını almak istiyor süsünü vererek Müslümanlara kılıcını çekmiş, Husayn b. Numeyr ise Hz. Ali ile savaşmak konusunda en aşırıya gitmiş olan kimselerden oldu.[68]

Bu aktarımlarda Hz. Ömer'in ne kadar ileri görüşlü olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ancak bununla beraber Hz. Osman ve Hz. Ali'yi öldüreceklerini bildiği halde karışmadığı da ortaya konmuş olmaktadır. Bu tür rivayetler Hz. Ömer'i övme adına uydurulsa da esasen Şia'nın Hz. Ömer hakkındaki iftiralarına katkı sağlamaktan öte bir şey sağlamayacaktır.

65 Hz. Ali ve halifenin ikisinin birbirine Kadisiye Savaşı'na gitmeyi tavsiye ettikleri, ancak ikisinin de savaşa gitmekten vazgeçtikleri nakledilir. Belazuri, 365.
66 İbnü'l-Esir, II, 451.
67 İbnü'l-Esir, II, 413.
68 Taberi, II, 384; İbnü'l-Esir, II, 413.

Yola Çıkış

Sa'd b. Ebi Vakkas, her 10 kişiye bir komutan tayini[69] ile hazırlanan yeni kuvvetlerle beraber yola çıktı ve bölgeye ulaştıktan kısa bir süre sonra Müsenna daha önce aldığı bir yaradan dolayı vefat etti. Sa'd, Müsenna'nın vefatından önce kendisiyle görüşerek ondan düşman hakkında önemli bilgiler aldı. Sa'd, Hz. Ömer'le çok sıkı bir diyalog içinde bölgede ilerliyordu. Hz. Ömer, bu arada Kadisiyye'nin bir haritasını istemiş ve bu harita üzerinden orduya gerekli emirleri veriyordu.[70] Halife, her gün gönderilen mektuplarla[71] sağlanan bilgi akışıyla İslam ordusunu sürekli takip edebiliyor, zaman zaman da onlara taktikler veriyordu.[72] Her gün Medine dışında elçileri merakla bekliyordu. Bir seferinde gelen elçi onu tanımamış atıyla halifeye mektubu ulaştırmaya çalışırken, halife de ona sürekli savaş hakkında bilgiler sormaktaydı. Nihayet Medine içine ulaşınca insanların hitabından onun halife olduğunu anlayabilmişti.[73]

Müslümanlarla İranlılar arasında meydana gelen bu en önemli savaş öncesi Müslümanlar, karargâhlarını Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine Kadisiyye'de kurdular. İran ordusunun başında İran'ın önemli kahramanlarından Rüstem başkomutan olarak görev yapıyordu. Kadisiyye'ye gönderilen ordunun kesin sayısı belli değildir.[74] İran birliklerinin sayısı konusunda ise değişik rakamlar verilse de[75] daha çok 120.000[76] veya 100 bin askerden[77] meydana geldiği nakledilmektedir.[78]

69 Taberî II, 385; İbnü'l-Esir, II, 414.
70 Şibli, IV, 249.
71 Taberî II, 389.
72 Detaylı bilgi için bkz. Sifil, 35.
73 Taberî, II, 435, bu arada Kufeliler üzerine Huzeyfe, Basralılar üzerine ise Mucaşir komutanolarak gönderilmişti şeklinde bilgi olsa da (Taberî II, 390) bu bilgide problem olmalıdır. Kufe ve Basra'nın kuruluşları H. 17'dir. Kadisiyye Savaşı ise H. 14'te gerçekleşmiştir. Muhtemelen Hz. Ömer'in Nihavend için verdiği emir, sehven Kadisiyye öncesi olarak nakledilmiş olmalıdır. Bkz. Taberî, II, 520.
74 Taberî, 384.
75 İbn Hayyat, 162.
76 İbn Kesir, IX, 619.
77 İbnü'l-Esir, II, 420; sayıyı 200 bine kadar çıkartanlar bulunmaktadır, bkz. Apak, 129.
78 Taberî, II, 397.

Bir Keramet(!)

Sa'd, ordusu bir ay kadar[79] Kadisiyye'de kaldığı için Asım isimli komutanını erzak aramak için göndermişti. Bu komutan erzak ararken, koruluğun yanında bir adama rastlayıp koyun ve sığırların nerede olduğunu sormuş adam da: "Bilmiyorum!" demiş, ancak koruluktan bir öküz dile gelerek: "*Ey Allah'ın düşmanı yalan söylüyorsun biz buradayız.*" demiş. Böylece Sâsânîlere yem olmaktansa Müslümanlara yem olmayı tercih etmiş oluyor(!)[80]

Tarih boyunca açlıkla mücadele eden ve hatta günümüzde açlıktan dolayı ölen insanlara ve Müslümanlara bu tür hayvanların dile gelip kendilerini sunmamasını burada düşünmek gerekir. Açlıkla pençeleşmeyen Kadisiyye ordusuna bu ikram veriliyorsa herhalde açlıkla mücadele eden dünyanın dört bir tarafındaki insanlara da verilmesi ilahi adaletin gereği olmalıydı.

Bu tür hikayeler maalesef son dinin inanç anlayışına en büyük darbeyi de vurmaktadır. Ancak bunları üretenler ise garip bir şekilde bunları Allah için, imanı kuvvetlendirmek adına uydurmuşlardır. Doğrusu Müslümanlar erzak ararken İranlılar da hayvanlarını gizlemektedirler. Koruluğun içinden gelen bir böğürtü sesi sonradan konuşma sesine dönüştürülmüş ve bunun ilahi bir yardım olduğu aktarımları inşa edilmiş olmalıdır.

Müneccim Rüstem'in Rüyası(!)

Sâsânîlerin ünlü komutanı Rüstem, Müslümanlara kesin son darbeyi vurmak üzere görevlendirilmişti. Aktarıldığına göre, Rüstem savaş öncesi Necef'te gördüğü rüyasında,[81] sanki gökten Hz. Peygamber ve Hz. Ömer ile birlikte bir melek iniyor, bu melek Fars halkının silâhını alarak mühürledikten sonra onu Hz. Peygamber'e teslim ediyor, Hz. Peygamber de

79 İbnü'l-Esir, II, 454.

80 Taberî, II, 388; rivayetin doğruluğunu perçinlemek için Haccac'ın da olayı kabullendiği nakledilir, İbnü'l-Esir, II, 455.

81 Taberî, II, 396.

bunu alıp Hz. Ömer'e veriyor. Bunun üzerine Rüstem oldukça üzgün bir şekilde sabahı ediyor.[82] Ayrıca astrolojiyi de iyi bilen Rüstem, yıldızlara bakmış ve etrafındakilere: "Kaybedeceğiz!" demiş.[83] Yine Rüstem'in Müslüman olmayı düşündüğü,[84] dahası ordusunun yenileceğini anladığı için savaş yapmama konusunda Yezdcerd'i zorladığı[85] gibi anlatımlar müelliflerin temennileri olmalıdır. Anlatımlar o kadar çelişkilidir ki: "*Kaybedeceğiz!*" diyen Rüstem: "*Yarın hepinizi yok edeceğim!*" de diyebilmektedir.[86] Ayrıca Rüstem'in duyduğu ezan sesini Medine'deki Hz. Ömer'in sesi zannedip korktuğu(!) şeklindeki aktarımları da yorum yapmaksızın sadece not edelim.[87]

Rüstem'in başarı için ne kadar mücadele ettiğini ve ne kadar kibirli olduğunu bir kenara bırakalım, bu tür rivayetleri kabul ettiğimizde İslam'ın yıldızlarla uğraşmayı şirk görmesine rağmen bu tür aktarımlardan medet umularak bir tarih inşa edildiğini de belirtmiş olalım. Sonuçta yıldızdan haber alınabildiği iddiası -İslamiyetin bu konuyu şirk olarak vasfetmesine rağmen- doğrulanmış olmaktadır(!)

Müelliflerimiz bununla da kalmamışlar, Müslüman elçiye hakaret olsun diye verilen: "*Toprak mı istiyorsunuz alın!*" sözleriyle verilen bir torba topraktan bile zaferin geleceğini çıkarmışlardır. Elçileri toprağı götürmeleri sonucu müneccim olan Rüstem'in: "*Allah'a yemin ederim ki onlar memleketimizin anahtarlarını götürdüler, onlar bu toprakları alacaklar.*" dediği nakledilir.[88] Dahası Rüstem, astrolojiden anlayan bir adam olarak peşlerinden bir adam göndermiş ve "*Eğer toprak yüküne kavuşursan onu al ki, elden kaçırdığımız şeyleri telafi edelim. Şayet o toprak yükünü komutanlarına ulaştırmışlarsa demek ki, onlar diyarımızda bize galip olacaklardır.*"[89] demiştir.

82 İbnü'l-Esir, II, 422.
83 Taberî, II, 394.
84 Geniş anlatımlar için bkz. İbn Kesir, IX, 622; Balcı, 280.
85 İbn Kesir, IX, 620.
86 İbn Kesir, IX, 624.
87 Detaylı aktarımlar için bkz. Sallabî, 509 vd.
88 İbnü'l-Esir, II, 458.
89 İbn Kesir, IX, 629.

Bu tür anlatımlar galip gelen bir ordunun mensuplarınca inşa edilmiş aslı olmayan hikayeler olup, daha çok müelliflerin temennilerini yansıtmaktadır. İşin kötüsü bu savaşı kazanma uğruna bu kadar mücadele eden, can veren, yaralanan Müslümanların çabası, gayreti sanki hiç önemli olmamaktadır.

Elçiler

Ordular karşı karşıya geldikten sonra da taraflar arasında elçiler gidip geldiği, Hz. Ömer'in elçileri, İran hükümdarı Yezdcerd ile görüşerek kendisine Müslüman olmayı ya da cizye ödemeyi teklif ettiler, aksi takdirde taraflar arasındaki problemi kılıcın yani savaşın çözeceğini bildirdikleri, ancak görüşmelerden sonuç alınamadığı nakledilir.[90]

Bu anlatım tarzında bazı problemler görülmektedir. O günkü dünyanın en büyük devleti olan Bizans'ın bile isteyemediği cizye talebinin[91] Sâsânîlerden istenmesi kadar tuhaf bir istek olmamalıdır. Bu gururlu milletin durduk yere böyle bir şeyi hazmetmesinin mümkün olmadığını daha önce geniş bir şekilde aktardığımız gibi Hz. Ömer'in de bildiği apaçık bir gerçektir. Bu durumda İranlılarla savaştan devamlı bir şekilde kaçınma isteğinde bulunan bir halifenin hemen her gün görüştüğü ordusunun elçilerine böyle bir taleple Sâsânîlere gitmelerine izin verebilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Doğrusu böyle bir talep olduysa bu talep tam bir diplomasi hatası olmalıdır.

Yezdcerd gibi elçilerin rahat tavırlarına sinirlenip: "*Elçi olmasaydınız sizi öldürtürdüm.*" diyerek hakaret için yüzlerine toprak serperek ve sırtlarına toprak dolu birer torba bağlayarak onları geri gönderen bir kralın bunu kabul etmeyeceğinin net olarak ortada olduğunu gayet iyi biliyoruz.[92] Diğer garip bir durum ise yukarıda zikrettiğimiz gibi sırtlarına toprak yüklenen elçilerin bu bir çuval topraktan zafer işareti

90 İbnü'l-Esir, II, 457.
91 İbn Kesir, IX, 628.
92 Taberî, II, 432.

çıkarmalarıdır.[93] Eğer bu rivayet gerçekse bu elçilerin Müslümanlıktan nasiplerinin ne olduğunu iyi düşünmek gerekir. Hz. Peygamber'in hiçbir öğretisi, taştan, topraktan, yıldızdan, vs... zafer işareti umulmayacağını, zaferin ancak çalışma ve tedbir ile olacağını bize net olarak anlatmaktadır.

Bu noktada elçilerin tavır ve istekleri ile ilgili bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz. Müslüman elçilerin tavırları genel olarak müellifler tarafından yapılması gereken izzetli bir tavır olarak yansıtılır. Bu anlatımlarda oldukça abartılı, şüpheli ve gizemli sunumlar bulunmaktadır. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse, rivayetlere yansıtılan gururlu elçi tavırları, o dönem Müslümanların uyguladığı diplomasiye de uygun düşmemektedir. Muğire b. Şube'nin Rüstem'in tahtına oturması, bu yüzden dayak yemesi, onlara akılsızlar demesi,[94] Ribi b. Amr'ın yastıkları mızrağıyla parçalaması gibi olaylar bunun örneğidir.[95]

Hz. Ömer, elçilere nazik ve sade olmalarını öğütlemişken, anlatılan tavırlardaki elçiler hem Yezdcerd'e, hem Rüstem'e karşı kaba tavır içinde sunulmaktadır.[96] Ancak bu tavırlar Hz. Ömer dönemi diplomasi uygulamalarına uymamaktadır. 15 kişilik elçi heyetinin İranlılara korku salmak için 1000 kişi kadar gözükmesi gibi gizemli ve abartılı hikayelerle bezenmiş[97] anlatımların bir kısmının hayal ürünü olduğu anlaşılmakta ve bu anlatımların gerçeği yansıtmadığı ve sonradan kurgulandığı hissini vermektedir. Nitekim kisraya hitaben yapılan konuşmanın stili, vurguları, tarzı Cafer b. Ebi Tayyar'ın Habeş Necaşi'sine yaptığı konuşmaya oldukça benzemesi bu konuşmanın müelliflerimizce yapılan yeniden bir kurgu olabileceği şüphesini artırmaktadır.[98] Kadisiyye'den çok sonraki Nihavend Savaşı öncesi yapılan görüşmeler karıştırılmış ve

sanki Kadisiyye öncesi gibi sunulmuştur.[99] Ayrıca İran elçilerinin İslam ordusuna niye gelmedikleri de soru işaretidir. Bütün elçilerin gerek kisraya gerek Rüstem'e adeta aynı nakaratı tekrar etmesi, bunların üretilmiş olduğunu destekleyen verilerdendir. Kanaatimizce bu tür hikayeler, sonraki yıllarda Arapların İranlılara üstünlüğüne vurgu yapma adına uydurulmuş hikayemsi anlatımlar olmalıdır. İranlıların gözünde büyük önemi olan son kral Yezdcerd ve İran milli kahramanı Rüstem'in gözden düşürülmesine yönelik aktarımlar olmalıdır.

Neticede elçilerin görüşmesinin sonuç vermeyeceği ortada idi. Bu kadar büyük ve kalabalık kuvvetlerin cepheye yığılması bunun göstergesi idi. Beklenen oldu ve taraflar arasında çatışmalar başladı. Ancak İran ordusu bütün ihtişamına rağmen zulüm içerisinde yola koyulmuş ve bölgede kendi halkını katletmiş, kadınlara tecavüz etmiş, esirler almıştı ve askerler içki içiyorlardı.[100] Bu sebeple bölge halkından çok da yardım alamamıştı.

Kadisiyye Savaşı

İlk gün Sâsânî ordusunda bulunan 70 filin[101] yardımıyla İranlılar üstünlük sağladılar. Müslümanlar, filleri etkisiz hale getirmek amacıyla, fillerin üzerindeki sürücüleri öldürerek başıboş kalmalarını sağlamaya çalıştılarsa da epey yaralı verdiler. Özellikle gözlerini kör ettikleri filler, deli mayın gibi kime çarpacağı belli olmaksızın savaş meydanında dolaşıyor ve insanları eziyordu.[102]

İkinci gün, daha önce Halid komutasında Suriye cephesine sevk edilen birlikler, Hâşim b. Utbe komutasında savaş alanına geldiler. Bunların gelişleri Müslümanlar için moral kaynağı oldu ve ikinci gün Müslümanlar üstünlük sağladılar. Develere elbise giydirip İran ordusunun atlarını ürküttüler.[103]

99 Taberî, II, 520.
100 İbnü'l-Esir, II, 460.
101 İbn Hayyat, 163.
102 İbnü'l-Esir, II, 479.
103 Detaylı aktarımlar için bkz. Ağırakça, 34.

Üçüncü gün, Müslüman nişancıların, filleri gözlerinden vurarak etkisiz hale getirme girişimleri başarılı oldu. Böylece İranlıların durumu bozulmaya yüz tuttu. Savaş gün boyunca devam ettiği gibi gece de devam etti. Nihayet Müslümanlar İran ordusunu yarmayı başardılar. Müslüman askerler Rüstem'in karargâhına giderek onu öldürdüler.[104] Ayrıca İran ordusunun ileri gelenlerinden Türk et-Taberî öldürüldü.[105] Rüstem'in öldürüldüğünün duyulması, İran ordusundaki bozgunu hızlandırdı.

Savaşın gönderilen ilahi rüzgar ile kazanıldığı anlatımları ise abartıdır. Mayısın sonu ve Haziranın ilk günlerine rastlayan son derece sıcak çöl rüzgarlarının kaldırdığı toz bulutlarının havayı kararttığı bir ortamda Yermuk Savaşı'nın kazanıldığı gün gibi bir günde savaş kazanıldı.[106] Müslümanların bu savaşta kayıpları 6000[107] veya 8.000 şehit, İranlıların ise 30.000 ölüydü.[108] Ganimetlerin 1/5'i, 900 deve ile Medine'ye gönderildi.[109] Asker başına 3 çiftçi düşüyordu.[110] Bu savaş sonunda iyice sindirilen İranlılar, bir sürü psikolojisi içerisinde hareket ediyor, Müslümanlar ne emrederse onu yapıyorlardı.[111]

Kadisiyye'de Müslümanlar tarafından ele geçirilen, 100 bin çiftçi konusunda Sa'd, Hz. Ömer'e danıştı. Hz. Ömer de ona şöyle cevap vermiştir: "*Size karşı her hangi bir düşmana yardım etmeyip elinize geçirdiğiniz ve yanınıza getirmiş olduğunuz bütün çiftçilerin emânı onların düşmanınıza yardım etmemiş olmalarıdır. Kaçıp da yakaladığınız kimselere ise istediğiniz gibi davranabilirsiniz.*" Bu cevap üzerine 100 bin köylü serbest bırakıldı.[112]

104 Uydurma anlatımlarda Rüstem öldürülünce etrafa misk kokusunun yayıldığı nakledilir. İbnü'l-Esir, II, 481.
105 İbnü'l-Esir, II, 481.
106 Hitti, 236.
107 İbnü'l-Esir, II, 482.
108 İbn Kesir, IX, 637.
109 Algül, II, 283.
110 Belazuri, 380.
111 İbnü'l-Esir, II, 443.
112 Taberî, II, 458; İbnü'l-Esir, II, 467.

Savaşla ilgili abartılı aktarımlar bol miktarda mevcuttur. Bu aktarımlara göre, İranlıların okları sadece Müslümanların elbisesine değerken, Müslümanların okları kat kat zırhları deliyordu.[113] Abartılı aktarımlarda Müslümanlardan Amr b. Madikerb'in fillere saldırdığı, İranlıların ise onun elinden filleri kurtarmaya çalıştığı nakledilir.[114] Yine savaşın sonucunun Medine'ye cinler vasıtasıyla ulaştırıldığı nakledilir.[115]

Sa'd'ın Kerameti(!)

Komutan Sa'd b. Ebi Vakkas hasta olduğu için orduyu yattığı yerden yönetiyordu. Aktarıldığına göre, bir şair Sa'd'ı tenkit mahiyetinde: "*Sa'd kadınlarla beraberken biz savaşıyoruz.*" anlamında beyitler okumuştu. Bunun üzerine Sa'd'ın bu şaire: "*Allah'ım bunun dilini kes!*" şeklinde beddua ettiği, o gün adamın diline bir ok saplandığı ve ölünceye kadar konuşamadığı aktarılır. Ancak bu rivayeti aktaran İbnü'l-Esir ileriki sayfalarda Sa'd'a bizzat karısının benzer tenkitleri yaptığını bunun üzerine Sa'd'ın karısını dövdüğünü hatta aynı konuda Sa'd aleyhine şiir söylemeyen ve diline dolamayan hiç bir şairin kalmadığını da nakleder.[116] Bu durumda bu kadar şairin diline keramet gereği neden ok saplanmadığını sormak gerekir. Bazı aktarımlarda ise bu şahsın diline Sıffin Savaşı sırasında ok saplandığı nakledilir.[117] Cezanın bu kadar yıl bekletilmesi de ayrı garabettir. Dahası bu olay gerçekse Sa'd b. Ebi Vakkas kendisini tenkit eden bir Müslüman'ın da sıkıntı içinde yaşamasına vesile olmuş oluyor. Sonuçta övgü maksatlı bir yanlışın getireceği nokta burasıdır.

Denizde Yürümek(!)

Kadisiyye sonrası Sa'd'ın kuvvetleri başkent Medain'i fethe doğru giderken önlerine çıkan nehri yürüyerek geçtikleri ve

bu şekilde bir keramet gösterdikleri nakledilir.[118] Buna göre, Sa'd ve Selman suyun üstünde sohbet ederek gidiyorlar ve suya batmıyorlardı.[119] Olayın devamını İbn Kesir şu şekilde nakleder:

> Nehri geçmekte olan askerlerden birinin atı yorulduğu zaman Cenâb-ı Allah, o zat için bir tümsek meydana getirir, at da o tümseğe çıkıp dinlenmeye başlardı. Hatta atlardan bazısı sudan geçmekteyken su onun yularına dahi ulaşmıyordu. Bu büyük bir gün ve dehşetli bir hadiseydi. Muciz ve harika bir olaydı. Cenâb-ı Allah'ın sahabiler için yaratmış olduğu Rasûlü'nün mucizesiydi ki böyle bir mucize o beldelerde o güne dek görülmemişti.[120]

Dahası özel olarak Sa'd'a verilen bu keramet sonrası Sa'd: "Allah denizi size boyun eğdirdi." demişti.[121]

Taberî, olayı naklederken verdiği detaylarda olayı güzel izah etmektedir. Buna göre, "Bu nehirden geçme gününe Cerasim günü deniliyordu. Yani nehrin içindeki ağaç diplerinde toplanmış toprak yığınları günü."[122] Anlaşılan şu ki Müslüman askerleri oldukça zor geçilebilecek bu nehre atlarıyla girip ilerlerken yoruldukları zaman ağaç diplerinde kümelenmiş toprak yığınları üzerinde dinleniyorlardı. Taberî'nin ayrıca temas ettiği şekilde bazen de nehrin içindeki kara parçalarında veya yüksek toprak parçalarında dinleniyorlar ve kendilerini toplayınca yollarına devam ediyorlardı. Sonuçta bu şekilde toplu ve tedbirli geçiş sonrası hiçbir zayiat verilmemişti.[123] Bu da gerçekten acaip ve ilginç bir hadise idi.[124] Olayı izleyen Farslar da Müslümanlardaki bu azm ve kararlılığa şaşırmış ve "Biz herhalde insanlarla değil cinlerle savaşıyoruz." demek zorunda kalmışlardı.[125]

118 İbn Kesir, X, 8.
119 İbnü'l-Esir, II, 514; Belazuri, bu bağlamda suda yürümekten bahsetmeyip sadece Müslümanların sudan geçiş cesaretine Farsların hayran kaldığını belirtir, Belazuri, 376.
120 Belazuri, 376.
121 Dineveri, 126.
122 Taberî, II, 463.
123 Bazı kaynaklarda bir kişinin boğulduğu nakledilir, İbn Hayyat, 165.
124 Bu arada "*en iyi Farslı okçuların bile Müslümanları vuramadığı gibi*" abartılar da ihmal edilmemektedir, Taberî, II, 463.
125 Taberî, II, 460-463.

Tabii ki her anlatımdan harikuladelikler üretmede becerikli ravilerimiz, bu olayı da bazı ilave ve katkılarla mucizeye dönüştürüvermişler ve adını da mucize olarak koyuvermişlerdir.[126] Ortada bir peygamber de yok iken mucize inşa edilivermiştir. Olay Taberî'den naklettiğimiz gibi gayet insani ve beşeri şartlar dahilinde gerçekleşmiştir. Eğer bu tür mucizeler veriliyorsa yine Hz. Ömer döneminde meydana gelen Cisr vakasında binlerce Müslüman'ın nehirde boğularak ölmesini ve Hz. Ömer'in üzüntülere gark olmasını nasıl izah edeceğiz.[127]

Sonuç olarak Müslüman askerlerin Medain'e giderken Dicle'yi köprüsüz geçmeleri olayı alabildiğine süslemelerle abartılmıştır.[128] Dahası onların bu tehlikeli nehre girişlerindeki ilginçliği abartmak için Cebriyyeci bir mantıkla: "*Hiçbir kimse, Allah'ın izni olmadan ölmez. O, belli bir vakte bağlanmıştır.*"[129] ayeti kullanılarak bu ayeti okuyan Müslümanların atlarını nehre sürdükleri de nakledilir.

Esasen insanların en az ilgilendikleri mucizeler, hayatın gerçekleri ve dünyanın aldatıcı oluşudur. Kadisiyye sonrası bölgeye görevlendirilen Utbe b. Gazvân , askerlerine gerçek mucizeyi anlatan şu altın öğüdü veriyordu:

> Yemin olsun bir zamanlar Peygamber (sav) ile birlikte bulunan yedi kişiden biri idim. Bizler uzun süre samur ağacının yaprağından başka yiyecek bir şey bulamıyorduk. Sonunda ağızlarımızın içi yaralarla dolmuştu. Bir gün elime bir elbise geçirmiştim, bunu alıp Sa'd ile birlikte paylaşmıştık. Şimdi ise o yedi kişiden her birimiz mutlaka bir bölgenin emiriyiz. Bizden sonra da insanları deneyeceklerdir.[130]

Medâin'in Fethi (16/637)

İran kuvvetleri kendi bölgelerinde tutunamıyorlardı. Bunun birçok sebepleri yanında bizzat ordunun halkın desteğini yitir-

126 İbn Kesir, X, 10.
127 İbnü'l-Esir, II, 438.
128 Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986, 65.
129 Âl-i İmrân, 145.
130 İbnü'l-Esir, II, 486.

mesi olduğunu da söyleyebiliriz. İranlı komutan ve askerlerin kendi halkının kadınlarına tecavüzlerde bulunması bu desteğin yitirilmesinde önemli bir etkendi.[131] Kâdısiyye Savaşı'ndan sonra Müslümanlar, bölgedeki faaliyetlerine devam ederek hâkimiyetlerini güçlendirmeye devam ettiler. İranlıların ise toparlanma teşebbüsleri sonuçsuz kalmış, dahası tedirgin İran askerleri başkent Medâin'i büyük ölçüde boşaltmıştı.[132]

Sonuçta Müslümanlar, Medâin'i fethetmeye karar verdiklerinde fazla bir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirdiler. Boşaltılmış şehre giren Sa'd b. Ebi Vakkas bir zamanlar ihtişamlı Sâsânî Devleti'nin bakımlı ve müreffeh başkentinin bırakılıp terk edilmesi ve sarayların boşaltılması karşısında şu ayetleri okumak zorunda kaldı:

> *Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, eğlenip durdukları nimetler bırakmışlardı. Bu böyledir, onları başka bir millete miras bıraktık. Gök ve yer, onlar için gözyaşı dökmedi, onlara mühlet de verilmedi.*[133]

Müslümanlar şehre girince, sarayda ve bazı yerlerde dikilmiş heykellere dokunmadılar.[134] Sarayda cemaatle namaz kıldılar.[135] Bu arada müthiş ganimet elde ettiler. Heraklius'un ve Hind-Türk hakanının kılıçları, kral taçları ele geçirildi.[136] Kisranın eşyaları adamları tarafından kaçırılırken yakalandı.[137]

Suraka Mucizesi(!)

Ganimetlerin dağıtımı esnasında Hz. Peygamber'in bir mucizesinin gerçekleştiği şeklinde aktarımlar bulunmaktadır. Buna göre Suraka hicrette Hz. Peygamber'i yakalaya-

131 Şibli, IV, 251.

132 Meleklerin Araplar kılığında gelerek İranlılarla konuştukları ve Araplar adına onlarla antlaşma yaparak şehri boşalttırdıkları gibi hikayeler kaynaklara yansımıştır, Bkz. Taberî, II, 459; dahası bazı Müslümanları Allah'ın konuşturduğu, bir robot gibi konuşarak ne konuştuğunu bilmediği gibi ilahi yardımla ilgili hikayemsi anlatımlar mevcuttur. İbnü'l-Esir, II, 510.

133 Duhan, 25-29.

134 Taberî, II, 464; Şibli, IV, 262.

135 Taberî, II, 463.

136 Taberî, II, 465.

137 Taberî, II, 431.

mayınca Hz. Peygamber, Suraka'ya gelecekle ilgili müjdeler sadedinde,[138] "*Kisra'nın bileziklerini koluna takacağı*" müjdesini verir.[139] Müslümanlığı kabul etmeyen bu insana bu şekilde müjdeler verilmesi pek makul gözükmemektedir. Bu yüzden bu rivayet muhtemelen sonradan kurgulanmıştır.[140] Ancak bazı müellifler, bu müjdenin gerçekleştiğini gösterme adına bilgiler aktarmaktan da geri durmazlar.[141]

Esasen kaynaklarda Hz. Ömer'in Medine'de ganimetleri dağıtırken Suraka'ya da ganimetten pay verdiğini, Suraka'nın da "*Kisranın mallarını benim gibi bedeviye veren Allah'a hamdolsun!*" dediği nakledilir.[142] Ancak anlaşılan müelliflerimiz ilavelerle olayı gizemli hale getirmeye çalışmışlardır.

Şehirlerin Kurulma Nedenleri

Hz. Ömer döneminde, iskân gereksiniminin karşılanması hususunda bölgeden bölgeye farklı uygulamalar ortaya konmuştur. Sözgelimi Şam bölgesi, bu dönemde fethedilen en önemli bölgelerden biri olmasına rağmen burada, Müslümanlar eski şehirlerde ikamet etmeye devam etmişlerdir. Çünkü Şam bölgesinde yaşayan insanların önemli bir kısmı Arap idi. Bundan dolayı Müslümanlarla bazı ortak değer ve kültüre sahiplerdi. Diğer önemli bir sebep de burada Hıristiyanlık hâkimdi. Orijin olarak İslamiyete daha yakın görülüyordu. Oysa Irak bölgesinde İranlılar yaşıyordu. İranlılarla Arapların yaşam tarzları büyük farklılık gösteriyordu. Üstelik dinî anlayışları da çok farklıydı. Dolayısıyla Müslümanların burada Mecusilerle beraber yaşamalarının getireceği birtakım riskler vardı.

Ayrıca Hz. Ömer, Müslümanların diğer milletlerle karışmalarını engelleyerek cihat ülküsünü yitirmelerini önlemek

138 İbnü'l-Esir, II, 105.
139 Suheylî, IV, 141.
140 Süleyman Nedvî, Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili söylediği birçok rivayeti kitabına alıp incelemesine rağmen bu rivayeti gaybla ilgi haberler bölümüne almamıştır, Nedvî, III, 126 vd.
141 İbn Kesir, X, 18; Sarıcık, 359, 381; Sallabî, 153.
142 İbn Kesir, X, 18.

amacıyla ayrı şehirlerde ikamet etmelerini istemiş olabilir. Nitekim Müslümanların ayrı şehirler kurmayıp diğer halklarla beraber oturdukları şehirlerde de kendilerine ayrılmış mahallelerde oturdukları, böylece bir arada olma imkânından mahrum olmadıkları görülmektedir. Yine kurulan şehirlerle merkez arasında ihtiyaç anında ulaşıma engel olmaması için nehir olmamasına gayret sarf edilmiştir. Diğer bir sebep ise cihata devam eden askerin çöle dönmemesini sağlamak olmalıdır.[143]

Basra'nın Kuruluşu (16/637)

Hz. Ömer döneminin önemli icraatlarından birisi de garnizon şehirlerin kurulması olmuştur. Bu şehirlerden biri olan Basra, stratejik konumu nedeniyle askerî bir üs olarak Fars Körfezi, İran ve Güney Mezopotamya bölgesini kontrol altında tutabilmek, bedevîlerin tedricen iskânını kolaylaştırıcı kamplar kurmak ve diğer şehirlerinin önemini azaltmak gibi bazı düşüncelerle kurulmuştur.

Şehrin kurulacağı yer, Hz. Ömer tarafından tayin edildikten sonra Utbe b. Gazvân , oraya gitti. Şehrin temelini attı ve her kabileyi ayrı bir mahalleye yerleştirdi.[144] Meydana gelen göçlerle şehir sakinleri kısa zamanda arttı.[145] Halbuki ilk kurulduğunda kesilen bir deve insanlara yetmişti.[146]

Basra şehri, kısa bir süre sonra İslam dünyasının önemli ticaret merkezlerinden biri oldu. Şehir, pek çok akademik konunun tartışıldığı, Arapça dil çalışmalarının yapıldığı en önemli kültür merkezlerinden biri olma hüviyetini uzun süre korudu. Basra'da konuşlandırılan esirlerden önemli simalar yetişti. Hasan Basri bunlardandır.[147]

Şehri kuran sahabi Utbe b. Gazvân: "*Bir gün elime bir elbise geçirmiştim, bunu alıp Sa'd ile birlikte bölüşmüş idik. Şimdi*

143 Robert Mantranı, *İslam'ın Yayılışı Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, 94.
144 Taberî, II, 440.
145 Bu konuda detaylı bilgiler için bkz. Abdulhalik Bakır, "Basra" *DİA*.
146 İbnü'l-Esir, II, 486.
147 İbn Hayyat, 156.

ise o yedi kişiden her birimiz mutlaka bir bölgenin amiriyiz. Bizden sonra da başka emirler deneyeceksiniz." dedi ve görevini bıraktığını halifeye bildirdi. "*Kendi gözümde büyük, insanlar gözünde küçük olmak istemem.*" diyordu. Hasan Basri: "*Basra'ya emir olarak Utbe gibisi gelmedi.*" derdi.[148] Medine'ye dönünce halife, Utbe'ye: "*Basra'ya kimi âmir olarak tayin ettin?*" diye sordu. Utbe: "*Mucâşi b. Mesûd!*" diye cevap verince, Hz. Ömer: "*Sen, göçebe birisini, şehirlilerin başına âmir mi yaparsın?*" diye çıkışarak görevinin başına dönmesini emretti. Ancak Utbe'nin hacc ibadetini yerine getirdikten sonra geri dönerken, Mekke yakınlarındaki Batn-ı Nahle'de vefat etmesi üzerine Muğire b. Şube, Basra valiliğine tayin edildi.[149]

Bu dönemde ele geçirilen Ubulle, Basra'ya yakın, gayet stratejik bir liman kenti idi. Buranın fethi ile ilgili teşvik maksatlı uydurulduğu anlaşılan bir uydurma rivayet, Hz. Peygamber'den şu şekilde nakledilir: "*Ubulle'de el-Aşşar Mescidi'nde Bedir şehitleri ile haşr olacak şehitler var. Bunlardan başkası haşr olmayacak.*"[150]

İslam'da Recm

İslam tarihi kaynakları, bu dönemde Basra'da meydana geldiği belirtilen bir zina olayını detaylıca aktarırlar. Olayı aynen aktarıp konuya ilişkin düşünceleri izah etmeye çalışacağız:

> Hz. Ömer, Muğire b. Şube'yi Basra valiliğinden almış ve onun yerine Ebu Mûsâ'yı tayin etmiş ve ona Muğire b. Şube'yi kendisine göndermesi için emir vermişti. Onun görevden alınmasının sebebi, Ebu Bekre ile Muğîre b. Şû'be arasındaki anlaşmazlık olmuştur, ikisi de komşu olup aralarında bir yol bulunmaktaydı. Her ikisinin de bir odası ve karşılıklı pencereleri vardı. Bir gün Ebu Bekre'nin yanına bir kaç arkadaşı gelmiş, oturmuş konuşuyorlardı. Bu arada bir rüzgâr esmiş ve pencerenin kanadını açmıştı. Ebu Bekre pencereyi kapatmak üzere kalktığında Muğire'nin de aynı şekilde penceresinin kanadının açık olduğunu ve Muğîre'nin

148 Dineveri, 118.
149 İbnü'l-Esir, II, 486.
150 İbn Hayyat, 158.

bir kadının bacakları arasında oturmakta olduğunu gördü. Ebu Bekre çevresinde bulunanlara: "Kalkın ve olanı görün!" deyince onlar da ayağa kalkarak bakmaya başladılar. Bunlar Ebu Bekre, Nâfi b. Kelede, Ebu Bekre'nin anne bir kardeşi Ziyâd b. Ebîh ile Mâbed el-Becelî idi. Ebu Bekre kendilerine: "Şahit olun!" deyince onlar: "Bu kadın kim oluyor?" diye sordular. Ebu Bekre şöyle cevap verdi: "Bu Umm Cemil b. el-Efkam'dır." Umm Cemil, Âmir b. Sa'sa' kabilesinden olup Muğîre ve diğer komutanların yanına gidip gelirdi. Onun zamanında diğer bazı kadınlar da aynı şekilde davranırdı. Kadın ayağa kalkınca iyice gördüler. Muğîre, namaz kıldırmak için dışarı çıkınca Ebu Bekre ona engel olmuş ve Hz. Ömer'e yazılı olarak durumu bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Mûsâ'yı Basra'ya vali olarak tayin etmişti. Ebu Mûsâ kendisinin emir olarak tayin edildiğini belirten mektubu Muğîre'ye teslim etti. Bu mektup son derece özlü ve beliğ ifadeler taşıyordu: "Bana çok büyük bir haber ulaştığından Ebu Mûsâ'yı emir olarak gönderiyorum. Sen elinde ne varsa ona teslim et ve alelacele yanıma gel!"

Muğîre, Ebu Bekre ve diğer şahitler birlikte yola koyuldular ve Hz. Ömer'in yanına geldiler. Muğîre Hz. Ömer'e: "Şu kullara bir soruver, beni nasıl gördüler? Benim yüzüm onlara mı dönüktü, yoksa arkam mı dönüktü? Kadını nasıl gördüler ve onu tanıdılar? Eğer onlar beni önümden gördülerse ben nasıl oldu da örtünmedim? Beni arkamdan gördülerse kendi evimde ve hanımımın üzerinde iken bana bakmayı nasıl kendileri için helâl kabul ettiler? Allah'a yemin ederim, ben hanımımdan başkasına varmış değilim." Onun hanımı Umm Cemil b. el-Efkam'a oldukça benziyordu.

Ebû Bekre ise Muğire'yi Umm Cemil üzerinde ipliğin iğnede olduğu gibi gördüğünü söyleyerek onları arkalarını dönmüş olarak gördüğünü belirtti. Şibl ve Nâfi' de aynı şekilde şahitlik yaptılar. Ziyâd ise şöyle dedi: "Ben onu bir kadının bacakları arasında oturmuş gördüm. Kınalanmış ve çırpınan iki kadın ayağı ile üstleri açık iki kalça gördüm. Şiddetli bir itişme sesi işittim." Hz. Ömer: "İpliğin iğnede olduğu gibi gördün mü?" diye sorunca o: "Hayır!" diye cevap verdi. Bu sefer Hz. Ömer: "Peki kadını teşhis edebilir misin?" diye sorunca Ziyâd: "Hayır, ama hayal meyal hatırlıyorum." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Sen kenarda dur!" dedikten sonra diğer üç kişiye iftira cezası uygulan-

masını emretti. Bunun üzerine Muğire: "Bu kulların bana yaptıklarına karşılık sen de benim yüreğimi soğut!" dediyse de, Hz. Ömer kendisine: "Sus, Allah sesini kıssın. Allah'a yemin ederim, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni kendi taşlarınla taşlamış olacaktım. Sen kalbi boş bir şehvetperestsin!" diye payladı.[151]

Özellikle son yıllarda Recm olayının, İslam hukukunda bulunup bulunmadığı Müslüman bilginler ve aydınlar tarafından tartışılmaya devam edilen bir konudur. Bu konuda bilginler genel olarak üç kısma ayrılmaktadır.

1- Klasik ulemanın geneli, recmin İslam'ın hükmü olduğunu, Hz. Peygamber'in de evlilere bunu uyguladığını meşhur Maiz rivayetleri ile açıklarlar. Kur'an'daki zina cezasının bekarlar için geçerli olduğunu, evliler içinse Hz. Peygamber'in uygulaması olan recm cezasının gerekliliğini belirtirler.[152] Ancak bu görüş sahiplerinin içinden çıkamadıkları konuların başında, zina eden evli cariyenin Nisa 25. ayet gereği[153] durumunun ne olacağı sorusudur.[154] Uygulamalarda da evli zani köle ve cariyelere hür bekarlara verilen cezanın -50 değnek- uygulanması[155] izaha muhtaç bir soru olarak kalmaktadır.[156]

2- Bir kısım bilginler ise Kur'an merkezli düşünerek, Kur'an'da zina eden için sadece celde (sopa) cezasının bulunduğunu, recm ile ilgili rivayetlerin uydurma olduğunu belirtirler. Bu görüş sahipleri daha çok İslami bir gayretle, recm cezasının İslam'a ve Müslümanlara yakışmadığı şeklindeki bir yaklaşımla ve Kur'an'ın yeterli olduğu yaklaşımıyla bunu izah

151 Bkz. Taberî, II, 493; İbnü'l-Esir, II, 540-541.

152 Ebu Ubeyd, 516.

153 *"Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır".*

154 Bkz. Diyanet, *Tefsir*, Nisa 25. ayetin tefsiri.

155 Ayetin ifadesine rağmen zani cariyelere 50 değnek vurdurtulması ile ilgili bkz, Ebu Yusuf, 262.

156 Sifil, 67; recm cezasını savunanların çok çelişkili içtihatları bulunmaktadır. Örnek verecek olursak: Müslüman olmayan kadınların muhsan (evli) sayılmayacağından gayrimüslim kadınla evli iken zina eden Müslümana recm uygulanmayacağı belirtilir, Ebu Yusuf, 259; bu anlayışa göre, zina denilen eylem, evli Müslüman kadınla olunca zina oluyor, evli gayrimüslim kadınla olunca tam zina sayılmıyor ve çünkü bekar addedildiği için deynek cezası veriliyor(!)

etmeye çalışırlar. Ancak İslam tarihinde ve Hz. Peygamber dönemindeki bu konuyla ilgili birçok rivayeti ve uygulamaları bir önyargı ile reddetmek çok da doğru olmasa gerektir.[157]

Bu tür bir algılama, Kur'an'da detayı verilmeyen namaz gibi birçok emrin de uygulanmaması gibi bir mantığa sürükleme ihtimali olan ve savunmacı bir üslupla geliştirilen bir kaçış türü olmalıdır.[158] Bu durumda Hz. Ömer devrinde kölesiyle beraber olan hür bir kadının, Müminun, 5-6. ayetine vurgu yapıp: "*Erkeğe cariyesi helal ise bana da kölem helaldir!*" dediği ve Hz. Ömer'in bile bu kadına bir ceza veremediğini göz önüne alırsak, bu durumun sadece Kur'an merkezli nasıl çözüleceğinin izahı da yapılamamaktadır.[159]

3- Bir kısım bilginlerse bu iki görüşü birleştirme gayreti ve iyimser bir yorumla Hz. Peygamber'in recm cezasını Ehl-i Kitap'tan görerek ilk zamanlar uyguladığını, daha sonra ise gelen ayetle kaldırıldığını savunurlar.[160]

> İslam alimleri arasında recim cezasının değişmez bir ceza olmadığını veya Yahudi şeriatına ait olan bu cezayı İslam'ın kaldırdığını ve şeriat adına uygulamanın mümkün ve caiz olmadığını savunan önemli isimler vardır. Bu sebeple günümüzde İslam aleyhine kullanılan ve insanları İslam'dan korkutmaya yarayan bir cezayı sahiplenmek ve savunmak uygun değildir.[161]

İlk iki görüş hakkındaki kanaatimizi belirttiğimiz için son görüş sahipleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz. Son dönemde oldukça popüler olan bu gö-

157 Bkz. Ebu Davud, Hudud, 17.

158 Sifil, 97.

159 Abdurrezzak, VII, 209; aynı babta, Hz. Ömer'in bu kadına recm uygulamadığı, fakat kızgınlıkla -belki de ceza veremediği için- kadına altına kaçırıncaya kadar dayak attığı nakledilir. Yine Ömer b. Abdülaziz dönemindeki benzer bir olayda, bir kadının âşık olduğu Rum kölesiyle evlilik isteği üzerine halifenin köleyi başka beldelere sattırdığı aktarılır. Doğrusu bu tavırları anlamak mümkün değildir. Ancak bunda Arap kadınlarının aşağıladıkları bir ırktan birisiyle evlenmesini engellemek gibi bir tavır ve bir kıskançlık da sezilmiyor değil.

160 Abdülaziz Bayındır, *Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, İstanbul, 2007, 294; Mustafa İslamoğlu, *Yahudileşme Temayülü*. İstanbul, 1995, 147.

161 http://www.yenisafak.com.tr/Yazarlar/defaultaspx?i=23761&y=HayrettinKaraman.

rüşün de çelişkiler barındırdığını düşünüyoruz. Çünkü eğer gelen ayetle recm cezası kaldırıldı ise, Hz. Ömer döneminde bu kadar sahabinin önünde uygulanan bu soruşturmaya[162] ne diyebiliriz? Hz. Ömer döneminde uygulanmaya çalışılan[163] recm cezası son görüş sahiplerinin gayretlerini boşa çıkarmaktadır.[164] Yine Hz. Ali döneminde recm cezasını halife uygulamıştır.[165] Ayrıca Hz. Peygamber döneminde uygulanan recm cezalarının Nur suresi indikten sonra uygulandığı da büyük bir ihtimaldir.[166] Kaldı ki Hz. Peygamber'in dünyadan ayrılmadan önce Veda Hutbesi'nde bu konuyu tekrarlayıp "zina edenin recmedileceğini" belirtmesi de bir kenara not edilmelidir.[167]

Bu nedenle ayet gelince bu uygulamanın kalktığına dair hiçbir rivayet olmadığı gibi, tam tersine kalkmadığına dair bu tür örneklerin yanında[168] Hz. Ömer dönemi uygulaması apaçık karşımızda durmaktadır.[169] Tersinden düşünürsek

162 Belazuri, 496.

163 Yine Hz. Ömer, zorla tecavüz edilen bir kadına recm uygulamak isteyenleri bundan men ederek, bu kadının bu işi isteyerek ve günah bilerek yapmadığını bu sebeple recm uygulanmaması gerektiğini bildirmiştir. Ebu Yusuf, 245.

164 Başka bir örnek verecek olursak, Hz. Ebu Bekir döneminde meydana gelen Ecnadeyn Savaşı öncesi bir Rum casus Müslümanları anlatırken şöyle der: "*Onlar geceleyin rahip, gündüzün süvaridirler. Hırsızlık yapan krallarının oğlu olsa bile ellerini keserler. Zina ederse, recmedilir ve bu, aralarında hakkı ayakta tutmak için yapılır.*" İbnü'l-Esir, II, 417.

165 Ebu Yusuf, 257; İbn Hanbel, I, 94.

166 Recm ile ilgili sonraki yıllarda sahabenin uygulaması ile ilgili başka örnekler de verilebilir. Örneğin Kufe valisi Numan b. Beşir ile ilgili böyle bir olay aktarılır: "Bir delikanlı karısının cariyesi ile cima yapmıştı. Numân şöyle demişti: "*Andolsun ki onun hakkında kurtarıcı bir hüküm vereceğim: Eğer karısı cariyesini ona helâl kılmış idiyse, ona yüz sopa vururum, helâl kılmamış idiyse onu recmederim!*" Bunun üzerine delikanlının karısına: "Kocan (cariyenle cima hususunda izinli midir?)" denilmiş, o da: "*Ben hakikaten onu ona helâl kılmıştım!*" demişti. Numan da ona yüz sopa vurmuştu." Darimi, Hudud, 20. Bu tür örnekler, bu konudaki hükmün netliğinin tartışılır olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

167 Bu hutbe ile ilgili en detaylı araştırmalardan biri için bkz. Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, çev. Vecdi Akyüz, byy, trz, 382.

168 Hz. Osman döneminde sahabenin uyguladığı recm cezası örnekleri bulunmaktadır. Bkz. İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medinetu'l-Münevvera*, byy, trz, 977,

169 Abdullah b. Zübeyr, emirliği döneminde yaptığı ilanda "kim mut'a yaparsa recm edeceğini" belirtmişti. Bu da örfi uygulamanın dinîleşme boyutu-

ne Kur'an'da ne Hz. Peygamber'in hadislerinde bu cezanın uygulanmamasına dair bir emir de yoktur. Sadece Hz. Peygamber'in recm edilirken kaçan biri için, acıma hissiyle: "Bıraksaydınız!" dediğini biliyoruz.[170] Değilse bu cezanın bir daha uygulanmayacağını ve yasaklandığını bildiren bir kayıt bulunmamaktadır.

Bu olayda zina ettiği iddia edilen Muğire b. Şube, olayın hakemi Hz. Ömer, şahitler ve de soruşturmayı izleyenlerin çoğu sahabidir. Bu durumda kaldırılan bir recm hükmünü uygulayabilmek için neden uğraş vermek istemektedirler. Eğer hükmü kaldırıldı ise neden hiçbir sahabi bunu dile getirmemektedir? Bir önyargı ile, aktarılan bu tür rivayetleri reddederek olayı çözmek, doğruyu bulmaya yardım etmeyecek, sadece zihnimizde oluşturduğumuz önyargıyı doğrulatmaya yönelik bir çaba olacaktır. Bu sebeple doğruyu bulacaksak bütün verileri önümüze alarak bir karara varmak gerekmektedir.

Bütün bu görüşlerden sonra bir kanaate varmak gerekirse, Hz. Ömer, muamelat kategorisinde zikredilen cezaları İslam'ın aslına tealluk eden hükümler olarak değil, dönemsel uygulamalar olarak görüyordu. Nitekim daha önce zikrettiğimiz gibi ayetle sabit Zevi'l-Erham'a (Hz. Peygamber'in yakınları) ganimetten pay ayrılması uygulamasını bu zümrenin artık diğer insanlar gibi düşünülmesi gerektiği düşünülerek Hz. Ali'nin izniyle veya teklifiyle iptal etmesi,[171] yine ayetle sabit olan Müellefe-i Kulub'a zekat verilmesi emrini kaldırması bunun en çarpıcı örneklerinden sayılabilir.[172]

nu ve Hz. Peygamber döneminde kaldırılmadığını gösteren delillerdendir. Müslim, Nikah. 27. Abdullah b. Zübeyr'in İbn Abbas'ın bazı zaruretlerde mut'a'yı caiz görmesi üzerine onun körlüğüne vurgu yaparak, "*Allah bir takım insanların gözlerini kör ettiği gibi, kalplerini de kör etmiştir.*" şeklinde ta'rizde bulunduğu nakledilir ki İbni Abbâs'ın âhir ömründe gözleri görmez olmuştu. Müslim, Nikah, 28.

170 Ebu Yusuf, 258; Tirmizi, Hudud, 5.

171 Hz. Ali kendi döneminde bu uygulamayı devam ettirmiştir, Ebu Yusuf, 19-21; detay için bkz. Mustafa Fayda, "Hz. Ömer", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, II, 121

172 Bkz. Kitabımızın "Dini Feraseti" başlığındaki bölümü.

Hz. Ömer, recm uygulamasını dinî gereklilik olarak değil, dönemsel gereklilik olarak görüyor ve uyguluyordu. Dönemin toplumsal, siyasal ihtiyacının gerekliliğini düşünüyordu ve hangi hüküm uygunsa onu uyguluyordu. Burada da Hz. Peygamber döneminde de bazen uygulanmış olan bu cezayı örfî bir ceza olarak algılamış ve kendi dönemi şartları içinde uygulamaya çalışmıştır. O, bunu dinen değil, örfen gerekli görmüştür. Onun bu uygulaması bu hükmün İslami olduğunu göstermez, tersine örfî olduğunu gösterir. Yani o örfî hukuku uygulamıştır. Bunun İslami bir uygulama olduğunu da kimse savunmamalıdır. Hz. Peygamber'in de uyguladığı ve aynı zamanda itici bulduğu bu cezayı, İslam'ın emri saymak uygun değildir. Zaten bu ceza, olayı net olarak gören üç kişiye iftira cezası uygulanması gibi hiç de İslami ve adil olmayan çelişkileri barındırmaktadır. Hz. Ömer ise İslam'ın emri olmayan bu uygulamasından dolayı ayıplanamaz. Çünkü bu cezanın uygulanmaması konusunda bir emir yoktur.[173]

Bu uygulama, Hz. Ömer'in, çağının adamı olduğunu gösterir ve onun çağının şartları içerisinde en iyisini yapmaya çalıştığını anlıyoruz. Bazı yazarların onu vasfettikleri şekilde çağlar üstü bir devlet başkanı konumuna getiren bu tür uygulamaları değil, onun uygulama metotları olmalıdır. Çünkü dönemsel gereklilikleri çok iyi algılayıp kendi döneminde uygulaması önemli bir göstergedir. Aslında bu metotsal yaklaşımları onun çağlar üstü noktada algılanmasına vesile olmalıdır.[174]

173 Kur'an ve Hz. Peygamber, İslam öncesi uygulanan cezaların uygun olanlarını devam ettirmişlerdir. Örnek verecek olursak İslam'dan önce de el kesme cezası var idi. Nitekim cahiliyye döneminde Kâbe'den eşya çalan birisini elini Mekkeliler kesmişlerdi, İbn İshak, 103; yine eskiden bir insan diyeti 10 deve iken, Hz. Peygamber'in babasının kurban edilmesi meselesinde bir insan diyeti 100 deveye çıkartılmış, Hz. Peygamber de bunu onaylayıp devam ettirmişti. İbn Sa'd, I, 89; Ebu Yusuf, 246.

174 Çağlar üstü gibi vasıflar, insan fıtratını aşan bir sıfatla yapılan bir övgüdür ve daha çok sloganik bir tarz içermekte, günümüzdeki kimi liderlere yapılan yakıştırmalara tepki amaçlı söylenmektedir. Hiç kimse çağının ötesine göre hükümler vazedemez. Bu insan tabiatına aykırıdır. Zaten kimse de gelecekteki gaybı bilemez. Ancak bazı ufku açık liderlerin ileride çıkacak sıkıntılara yönelik yaptıkları tahmini tedbirler olabilir.

Muğire b. Şube

Bu noktada olayın zanlısı Muğire b. Şube'den kısaca bahsetmek istiyoruz. Hz. Peygamber döneminde kavmi içinde yaptığı bir ihanet sonucu[175] Hz. Peygamber'e sığınan Muğire'nin çok zeki ve uyanık biri olduğu aktarılır. Nitekim kendini yüceltmek ve ön plana alabilmek için Hz. Peygamber'e en son dokunan kimse olduğu şeklindeki sözünün yalan olduğunu Hz. Ali açıkça bildirmektedir.[176]

Hz. Ömer, yukarıda aktardığımız olayda Muğire'nin zina yaptığına kanîdir.[177] Ancak kendi örfi uygulaması içinde 4 şahidin bulunmaması üzerine onu affetmiş, diğerlerine iftira cezası vermiştir. Bu görüşünü destekler nitelikte daha sonraları Muğire'yi Kûfe'ye vali olarak atayacağı zaman: "*Seni Kûfe'ye göndersem yine zina yapar mısın?*" şeklinde sormuştur.[178] Esasen Hz. Ömer, bu zina olayına inandığını, Muğire'ye hitaben: "*Sen kalbi boş ve şehvetperestsin!*"[179] sözleriyle ifade etmektedir. Nitekim Belazuri, Muğire'nin o kadına aşık olduğunu nakleder.[180] Ancak halife hukukun gereği olarak sabit olmayan bir suça ceza uygulamamıştır. Muğire muhtemelen açıklarının ortaya çıkmaması için yeni vali Ebu Mûsâ'ya Akile adında güzel ve cazibeli küçük bir cariye hediye etmeyi de ihmal etmemiştir.[181] Ayrıca kendisinin Kûfe'ye atanabilmek için Hz. Ömer'in atadığı vali olan Cübeyr b. Mutim'e kurduğu tuzak sonucu yeni valiyi azlettirip kendisinin Kûfe'ye atanmasını sağlaması olayı tarih kayıtlarına girmiştir.[182]

Hz. Ömer, muhtemelen kadro darlığının verdiği sıkıntı içinde onu Kûfe'ye tayin etmiş ancak vefatı öncesi onu teftiş için Sa'd'ı Kûfe'ye göndermek istese de bu icraatını yapama-

175 Vakıdî, 596.
176 İbn Hişâm, VII, 599.
177 Bazı tarihçiler savunmacı bir üslupla Muğire'ye iftira edildiğini belirtirler, Dineveri, 118.
178 Belazuri, 400.
179 Taberî, II, 493.
180 Belazuri, 494.
181 Taberî, II, 492.
182 Taberî, II, 534.

dan katledilmişti.[183] Bu durumda, ömrünün sonlarına kadar valilikte kalabilmek için her şeyi göze alan[184] Muğire'nin bu suikastta parmağı olup olmadığını bilemeyiz. Ancak Hz. Ömer'i öldürenin Muğire'nin mükateb kölesi Ebu Lü'lü' olduğunu da nakletmiş olalım.[185] Esasen aristokrat Kureyşliler ve fetihlerle gelen zenginliğin farkında olan yeni nesil kendilerini dizginleyen Hz. Ömer'den usanmışlardı.[186] Muhtemelen kendilerini bolluk merkezlerine göndermeyen Hz. Ömer'in katledilmesinden de memnun olmuşlardır kanaatindeyiz.

Kûfe'nin Kuruluşu (17/638)

Kadisiyye Savaşı'ndan sonra Müslümanların peş peşe başarılar elde etmeleri ve bölgedeki faaliyetleri, onların iskân ihtiyaçlarını da gündeme getirdi. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan Müslümanların yaşamalarına elverişli bir bölgeye yerleştirilmelerini, bu işle ilgili olarak Selmân el-Fârisî ile Huzeyfe b. el-Yemân'ın görevlendirilmesini ve kurulacak yerleşim yeri ile hilafet merkezi arasında güvenlik açısından bir nehir bulunmamasına özen gösterilmesini de istedi.[187]

Kûfe'nin yeri tespit edildikten sonra kamıştan evler yapıldı. Daha sonra çıkan bir yangında bu evlerin yanması üzerine, evlerin kerpiçten inşa edilmesine karar verildi. Kûfe şehrinin inşası sırasında bir plan çerçevesinde sokaklar ve caddeler belirlendi; ayrıca her kabilenin evlerini kuracağı yerler önceden tespit edildi. Halife en fazla üç odalı ev yapılmasına izin verdi. Hz. Ömer'in kendisinin de bir ara Kûfe'ye gittiği nakledilir.[188] Sa'd b. Ebi Vakkas, valinin ikameti için inşa ettirdiği köşkte kullanılmak üzere, Kisra'nın Medâin'de bulunan köşkünün kapısını söktürerek Kûfe'ye getirtti. Hz. Ömer,

183 Taberî, II, 545.

184 Muaviye döneminde Kufe valiliğinde kalabilmek için Muaviye'ye oğlu Yezit'i veliaht olarak ataması gerektiği teklifini de Muğire sunmuştu. Detaylı bilgi için bkz. Azimli, *Halifelik*, 138.

185 Belazuri, 552.

186 Bu biraz da Amerikalıların Kennedy'ye yaptırdıkları suikasta da benziyor denilebilir. Nitekim ondan bıkan Kureyşliler kendilerinin önünü açacak olan Hz. Osman'ın seçilmesini de sağlamışlardı, Cabiri, 360.

187 Belazuri, 395.

188 İbnü'l-Esir, III, 32.

bunu öğrenince Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye göndererek kapının yakılmasını emretti.[189]

Kûfe, İslam tarihinde problemler yumağı bir şehir olarak bilinir.[190] Valileri olan Sa'd'dan şikayetleri üzerine Sa'd görevden alınmış, yerine Ammar tayin edilmiştir. Bunun üzerine Sa'd'ın kendisini halifeye şikayet edenlere beddua ettiği nakledilir.[191]

Ammar b. Yasir de Kûfe'de başarılı olamadı. Dürüst bir Müslüman olmasına rağmen siyasetten anlamadığı ortaya çıktı. Dahası halifenin huzurunda kendisini şikayet eden Kûfelilerle yaptığı tartışma sırasında Hz. Ömer, Ammar'a hitaben: "*Sen yalancıların en büyüğüsün!*" demek zorunda kaldı. Kûfelilerin şikayetleri yerinde idi. Ammar toplum siyasetinden anlamıyordu. Ammar daha tayin edildiği şehri bile bilmiyordu.[192] Hz. Ömer'in defalarca: "*Nereye tayin edildin?*" sorusuna değişik yerlerin isimlerini sayıyordu. Nitekim Hz. Ömer ona: "*Ben senin bu işi yapamayacağını biliyordum. Ancak Kasas 5. ayetin*[193] *tezahürünü göstermek istedim.*" şeklinde bir söz söylemek zorunda kalmıştı.[194]

Kûfeliler kendi istedikleri Ebu Mûsâ'dan da şikayete başladılar. Hz. Ömer, buna çok şaşırdı ve 100 bin kişilik bu şehir, onu vali ataması konusunda çaresiz bıraktı. Doğrusu tayin ettiklerinin hepsi problemli idi. Sa'd iyi askerdi, Ammar Müslümanların önde geleni ve iyi bir zahitti. Ancak bunlar yönetim konusunda başarısızdı. Ebu Mûsâ da çok yetenekli değildi. Hz. Ömer'in çaresizliğini kullanıp onun yeni atadığı Cübeyr b. Mutim'i bir hile ile azlettirerek kendisini Kûfe'ye vali olarak tayin ettiren Mugire ise yukarıda aktardığımız gibi

189 Taberî, II, 480.
190 Taberî, II, 487.
191 Taberî, II, 522.
192 Taberî, II, 544.
193 "*Biz ise, yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (öncekilerin yerlerine) vâris kılmak istiyorduk*", Kasas, 5.
194 Taberî, II, 544.

Basra'da iken zina şüphesi ile azledilen birisiydi.[195] Sonuçta Hz. Ömer'in yönetmekten aciz kaldığı bu şehir, kuruluşundan itibaren iyi bir planlama ile yönetilemedi. Bu düzensiz başlangıç sonrasına da etki etti. Kûfe sürekli problemlerin ve karışıklıkların merkezi olmaya devam etti. Bir rivayette ise Hz. Ömer gönderdiği valiyi taşlayan Kûfelilere karşı kızgın bir şekilde namaz kıldıktan sonra yaptığı duada: "*Allah'ım Taifli genci (daha doğmamış Haccac'ı kastediyormuş) bunlara göndermekte acele et. Böylece bunlar arasında cahiliye hükümlerini uygulasın. İyilerine acımasın kötülerini de affetmesin.*"[196] Buna göre, Hz. Ömer, bu tarihten yaklaşık 20 yıl sonra doğacak ve Kûfelilere çok zulmedecek olan Haccac-ı Zalim'in müjdesini vermiş oluyor(!)

Sevad Arazisi

Hz. Ömer döneminde birçok bölge Müslümanların eline geçince hazine gelirlerinde büyük bir artış oldu. Eskiden olduğu gibi elde edilen taşınabilen ganimetler askerlere dağıtıldı. Gayr-ı menkul ganimetler ise şimdiye kadar uygulananın aksine eski sahiplerinin elinde bırakıldı ve buna karşılık bunlardan yıllık vergi alınmaya başladı. Bu farklı uygulama bazı sahabilerin ciddi muhalefeti ile karşılaşsa da Hz. Ömer, yeni uygulamasını kararlılıkla uyguladı. Buna göre Gayr-ı Müslim tebaanın elindeki topraklardan vergi alınacaktı ve buna *harac* dendi.

Esasen Hz. Ömer'in yaptığı akıl dolu bu uygulama sonraki yıllarda çıkacak birçok problemin de önüne geçmiş oldu. Öncelikle bu araziler Müslümanlara dağıtılmış olsaydı, bu askerler toprağa bağlanacaklar ve savaş için asker bulunamayacaktı. Asker bulunsa bile bu askerler için gereken para tedarik edilemeyecekti.[197] Ayrıca Arabistan'dan çıkıp gelen Araplar, Sevad arazileri dediğimiz dünyanın en verimli arazileri olan Mezopotamya topraklarının nasıl işleneceğini

195 Taberî, II, 545.
196 Suyuti, 128
197 Ebu Yusuf, 59.

bilmiyorlardı.[198] Tarımdan anlamayan bu insanların toprağı işletmesi verimin düşmesine neden olacak, kıtlıkların yaşanmasına neden olabilecekti. Bu konuya çok önem veren Hz. Ömer'in üretimin artması için kanallar açılmasına çalıştığı ve toprağın ıslahı için uğraştığını biliyoruz.[199]

Yine yerli ahalinin elindeki araziler Müslümanlara dağıtılsaydı, arazilerin eski sahipleri ya eskiden sahip oldukları bu kendi topraklarında hizmetli veya işçi statüsünde çalışacak ki bu da büyük problemleri doğuracaktı veya büyük bir ihtimalle geçimlerini temin edebilecekleri başka yerlere göç edeceklerdi. Bu durum, büyük göç hareketlerine neden olacaktı.[200]

Hz. Ömer'in Suriye bölge valisi Ebu Ubeyde b. Cerrah'a gönderdiği talimatın son kısmı bu bakımdan dikkat çekicidir. Talimatta Hz. Ömer, Muaz b. Cebel'in tavsiyesine uyarak şunları söyler:[201]

> Allah'a yemin ederim ki eğer bu araziler, sahipleriyle birlikte Müslümanlara paylaştırılırsa geriden gelecek Müslümanlar ve zîmmîler konuşacak bir insan dahi bulamayacakları gibi emeklerinin ürünü iş ve kazançlardan da faydalanmayacaklar. Arazileriyle birlikte taksim edilen insanlar ise Müslümanlar sağ kaldığı sürece sömürülürler. Sonuçta bizden sonra da çocuklarımız onların çocuklarını sömürmeye ve köle olarak kullanmaya devam eder. Böylece bu insanlar İslam dini hüküm sürdükçe Müslümanların kölesi kalırlar. Ben buna asla razı değilim.[202]

Mısır'da da benzer bir olay yaşanmış, sahabilerden Zübeyr b. Avvam'ın toprakların dağıtılması konusundaki ısrarına rağmen Hz. Ömer, "*hamile kadınların karınlarındaki çocukların düşünülerek*" bu toprakların dağıtılmayacağını bildirmiştir.[203]

Hz. Ömer, bu gidişle fethedilen bütün arazilerin az sayıdaki fatihlerin (Arapların) elinde kalacağını, bunun ise ekonomik ve

198 Rana, 34.
199 Belazuri, 514.
200 Madelung, 371.
201 Belazuri, 216.
202 Ebu Yusuf, 227.
203 Belazuri, 306, 384.

sosyal açıdan bazı dengesizlikler meydana getirebileceğini, yerli halkın gelecek nesillerine bir şey kalmayacağını belirtiyordu. Bundan sonraki nesillerin doğuştan işçi (yerli halkın çocukları) veya doğuştan mülk sahibi (fatihlerin çocukları) olarak doğması İslam'ın da benimsemediği bir durumdu. Bu karar önceki feodal yapıyı da ilerde Müslüman fatihler eliyle oluşacak feodal yapıyı da kırmıştır.[204] Bu dağıtım sonucu ortaya feodal bir sistemin çıkmasından ve toprakların birkaç Arap fatihin elinde toplanmasından korkuyordu. Çünkü o tebaasını iyi tanıyordu. Onlara nasıl liderlik yapacağını da iyi biliyordu.[205] Bu şekilde arazilerin dağıtımını daha öncekinden farklı yorumlayan Hz. Ömer, kabileleri belli merkezlerde tutarak onların ülkenin her tarafına yayılmasına engel oldu ve onlar üzerinde daha etkili denetim sağlamış oldu.[206] O, bütün devlet işlerinde gücünü hissettiren bir halife olarak şöyle diyordu: "*Araplar yularlı deve gibidir. Liderine tabîdir. Onları doğru yola ileteceğim.*"[207]

Bu uygulama ile Hz. Ömer, devletin arazilerden düzenli olarak gelir elde etmesini de sağlamış oldu. Daha önceki uygulamalarda ganimet dağıtılıyor ve gelir gelmiyordu. Şimdi ise devletin hazinesine yıllık gelir geliyordu. Bu önemli bir değişiklikti. Hz. Ömer, esasen yağma ekonomisi veya rant ekonomisi[208] diyebileceğimiz bir noktadan üretim ekonomisine geçmeyi arzuluyordu. Gerçekleştirdiği bu uygulama da buna yönelik bir tedbirdi. Ancak eskiden beri ganimete alışmış yağma ekonomisi ile geçinen Araplar bu işe razı değillerdi. Bu konuda sahabeden özellikle Bilal Habeşî'den çok tenkit alsa da[209] sahabeyi Haşr 10. ayeti aktararak ikna etti.[210]

Sonuç olarak Hz. Ömer, ileride büyük toprak sahibi zenginlerin oluşmasını engellemek istedi. Arapların yerli halk

204 Rana, 26.
205 Hitti, I, 263.
206 Şahin Uçar, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, İstanbul, 1996, 35.
207 İbnü'l-Esir, II, 277.
208 Cabiri Muhammed Âbid, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1997, 357.
209 Geniş Bilgi için bkz. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İstanbul, 1992, VI, 214 vd.
210 Ebu Yusuf, 25.

üzerinde hegemonya kurmasını önlemeye çalıştı. Bir nevi toprak ağalığı düzenine karşı çıkmış oldu. Onun kurduğu bu sistemle güçlü bölge zenginleri yerine güçlü merkezi idare oluştu. Nitekim bu vergilendirme sistemini gümrük için de uygulayarak gümrük vergisi anlamına gelen uşur vergisini uyguladı.[211] Bu bölgelerdeki Samirilerden casusluk ve rehberlik yapma şartıyla vergi alınmadı.[212]

Hicri Takvim

Hz. Ömer dönemi birçok açıdan kurumsallaşmanın yaşandığı bir dönemdir. Yeni fetihlerin getirdiği zorunluluklar, bazı idari ve siyasi kurumların ihdas edilmesini gerekli kıldı. Bu gelişmelerden birisi resmi bir takvimin kabul edilmesidir. Arapların yaygınlaşmış ortak bir tarih başlangıcı yoktu. Genellikle meşhur bir olay takvim başlangıcı olarak kullanılır, ancak bu durum birtakım karışıklıkları beraberinde getirirdi.

Kûfe valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta, aldıkları mektupların tarihinin bulunmadığından yakınmıştı.[213] Bunun üzerine Hz. Ömer hicreti tarihin başlangıcı olarak kabul etti.[214] Bu kararda Hz. Peygamber'in doğum tarihinin şüpheli olmasının da etkisi olmalıdır.[215]

Celula Savaşı (16/637)

Kadisiyye'den sonra Zağros Dağı eteklerine çekilen İran kuvvetleri tekrar saldırsalar da başarısız oldular.[216] Hezimeti duyan Yezdcerd, komutanlarına: *"İstediğiniz kadar vergi topla-*

211 Bizans'taki uygulamalar örnek alınarak uygulandı, Kayaoğlu, 112; bu konuda detaylı bilgiler için bkz. Ömer Lütfi Balkan, "Öşür", *İA*; ayrıca bkz. Sallabî, 330; yine İslam tarihinde ilk öşür uygulamasını koyduğu nakledilen Hz. Ömer'in bu uygulamasının cahiliye döneminden kalma bir uygulama olduğu belirtilir, Bkz. Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, çev. Cemalettin Saylık, İstanbul, 1981, 503, 508; Hamidullah, 98; yine Cul Vergisi adı altında savaşa gelmeyenlerin verdiği vergi cahiliyye döneminde de vardı ve Bedir Savaşı sırasında uygulanmıştı, bkz., Rana, 82.

212 Belazuri, 226.

213 Sifil, 26, 32.

214 Taberî, II, 475.

215 Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emevîler", *İslam Kültür ve Medeniyeti*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, 1988, I, 80.

216 Bkz. Azimli, 60.

yın ve savaşın, galip gelirsek ödersiniz." diyerek Hulvan'a kaçtı. Onun bu tavrı devletin de bir anlamda bitişini göstermektedir.[217] Düşmanı takiple görevli olan Ka'ka` b. Amr, düşman kuvvetlerini Hulvan'a kadar takip ederek burayı fethetti.

Sâsânî ordusu, Celula şehrini tahkim ederek etrafına hendekler kazdı. Hâşim b. Utbe, 12.000 kişilik kuvvetiyle Celula'yı kuşatma altına aldı. Şehrin müstahkem olmasından dolayı fethedilmesi güçtü. Türklerin bu savaş sırasında Sâsânî ordusundan ayrıldıkları ve artık Sâsânîler adına savaşmayacaklarını açıklamaları, İranlılar için bir yıkım oldu. Kuşatma sırasında hendeklerin ilahi bir yardımla fırtına ile dolduğu şeklindeki abartılı anlatımları bir kenara bırakırsak, Müslümanlar üstün gayretleri ile siperleri ele geçirmeyi başardılar ve rivayetlere göre 100 bin kişi öldürdüler.[218] Bu fetihten sonra gerçekleşen savaşlarda Farslardan büyük oranda ölümler gerçekleşti.[219]

Bu savaşta Kisra'nın kızlarının esir alındığı ve bunların sahabenin çocuklarına dağıtıldığı şeklinde anlatımlar mevcuttur.[220] Buna göre Kisra'nın kızı Şehrubani veya Şahbanu'nun esir edildiği, Medine pazarında satılırken Hz. Ali'nin buna gönlünün razı olmadığı ve bunu satın alarak oğlu ve Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ile evlendirdiği aktarılır. Bazı müellifler bunun doğru olmadığını zikrederler.[221] Konunun ilk kaynaklarda geçmemesi, o sırada Yezdcerd ve ailesinin Hulvan'da olması bu itirazı doğrular niteliktedir. Ancak bu hikaye, bölge insanı arasında şuyu bulmuş olmalıdır. Çünkü bölge insanının Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'in arkasında durmasının en büyük sebeplerinden biri de, onlar için kutsal olan Kisra ailesinden bir fert ile yeni dinleri olan İslam peygamberinin torununun evliliği önem arz etmektedir. Sonuçta İranlılar bu nesle adeta krallarının halefi ve varisi nazarı ile bakmışlardır.[222]

217 Dineveri, 126.
218 Taberî, II, 469.
219 Taberî, II, 498.
220 Sivasî, 103.
221 Şibli, IV, 429.
222 T.W. Arnold, *İntişarı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Ankara, 1982, 212.

Bu savaş sonucu Celula'da pek çok cariye ele geçirildi ve gazilere dağıtıldı.[223] Ancak Hz. Ömer, yaklaşan problemi fark etmeye başlamıştı. Bu şekilde devam edecek olursa, bu cariyelerin çocuklarının birer muhalif olarak yetişeceğinden endişe ediyordu. Bunu: "*Bu cariyelerin çocuklarından Allah'a sığınırım!*" sözleriyle ifade etmişti.[224] Onun bu öngörüsü, muhtemelen ileride çıkacak olan mevali problemini önceden sezmesinden dolayı idi. Bu bölgelerdeki bazı yanlış uygulamaların ileriki yıllarda doğacak olan mevali probleminin ilk işaretleri olabileceğini göstermektedir. Burada Müslüman olduğu halde ganimetten aynı pay verilmeyen kimileri haklı olarak "eğer eşit pay verilmezse savaşlarda iyi bir şekilde savaşmayacaklarını" ifade etmişlerdir.[225] Tüster'de yapılan haksız bir uygulamada mürtet olan bir kişi öldürülünce bu uygulama Hz. Ömer'i çok üzmüş ve yapılan yanlıştan dolayı: "*Allah'ım ben emretmedim, haberim olmadı, rıza göstermedim, bundan beriyim.*" demek zorunda kalmıştı.[226]

Bu savaşın ardından Ahvaz fethedildi (17/638). Basra valisi Utbe b. Gazvân, Ahvaz'a ani bir baskın yaptı. Ahvaz'da bulunan Hürmüzan, Utbe'ye barış teklif etmek zorunda kaldı. Ancak kısa süre sonra Hürmüzân, yapılan barış anlaşmasını bozdu.[227] Bunun üzerine Hz. Ömer'in emriyle ikinci bir ordu gönderilerek bölgenin tamamı Müslümanların eline geçti. Buranın fethiyle alakalı olarak su geçidinden girerek şehrin fethedildiğine dair bilgiler bir çok fetih için anlatılan bir hikayedir.[228] Tüster'in fethi sonrası Hürmüzan halife ile görüşme kaydı ile teslim oldu. Medine'ye gittiğinde Hz. Ömer'in mescitte kendi başına uyumasına çok şaşırmıştı.

Hz. Ömer, Tüster bölgesine sahabeden Hurkus b. Zuheyr'i komutan olarak gönderdi. Hurkus, Ahvaz bölgesinde kaldı ve

223 İbnü'l-Esir, II, 520.
224 Dineveri, 129.
225 Taberî, II, 504.
226 Ebu Yusuf, 279; İbn Cevzi, 86.
227 Taberî, II, 499.
228 İbn Kesir, X, 58; Dineveri, 131; aynı hikaye Suriye ve Cezire fetihleri için de nakledilir.

daha sonraki yıllarda Hz. Ali'ye karşı Haricilerin yanında yer aldı.[229] Tarihçiler, Hz. Ömer'in Hurkus'u sevmediğini belirtirler. Ancak onların bu yorumları muhtemelen tarihin geriye doğru okunmasının bir örneği olmalıdır. Çünkü eğer bu şahsı sevmiyorsa böyle bir şahsı komutan olarak görevlendirmesi çok doğru olmasa gerektir.[230]

Ala b. el-Hadramî

Bahreyn valisi Ala b. el-Hadramî, Irak'ta Sa'd'ın başarılarını kıskandığından[231] onunla rekabet etmek amacıyla Hz. Ömer'e haber vermeden Müslümanları sandallarla karşı sahile çıkarmak suretiyle körfezi geçerek İran'a girdi. Ancak İranlılar tarafından ordusu kuşatıldı. Ala'nın böyle bir maceraya giriştiğini öğrenen Hz. Ömer, çok kızdı ve bir ordu göndererek Ala'nın kuvvetlerini kurtardı. Bu arada Ala b. el-Hadramî, görevinden azledilerek Sa'd b. Ebi Vakkas'ın emrine verildi.[232]

Deccal'ın Gelişi ve Sus'un Fethi

Sus şehrini Müslümanlar fethetmişlerdi. Bu bölgedeki savaşlar sırasında Müslüman olan Siyah adlı kişinin tek başına kaleyi ele geçirdiği, düşman askerlerini püskürttüğü gibi abartılı aktarımlar bulunmaktadır.[233] Yine İran bölgesindeki Sus şehri kuşatıldığı sırada kaynakların bildirdiğine göre, şehrin rahip ve papazları Müslümanların karşısına çıkarak onlara: "*Ey Müslüman topluluğu! "Geçmişlerimizin bize anlattıklarına göre, burayı ancak Deccal ya da aralarında Deccal'ın bulunduğu bir millet fethedecektir. Eğer aranızda Deccal var ise siz burayı fethedeceksiniz. Değilse kuşatma işinde kendinizi boşa yormayın.*" dediler."[234] Müslümanların ordu komutanı Ebu Mûsâ el-Eş'arî 'nin askerleri arasında Safi b. Sayyad da bulunuyordu.[235] Sahabiler arasında Deccal olarak algıla-

229 İbnü'l-Esir, II, 545.
230 Taberî, II, 497; tarihin geriye doğru okunmasının güzel bir örneği.
231 İbnü'l-Esir, II, 492.
232 İbnü'l-Esir, II, 538.
233 İbnü'l-Esir, II, 552.
234 Taberî, II, 504.
235 İbn Kesir, X, 65.

nan[236] Safi geldi, ayağını kapıya vurdu, kapının zincirleri aniden parçalandı ve kapı açıldı.[237]

Eğer bu rivayetler doğruysa Deccal gelmiş ve kıyametle ilgili anlatılan rivayetler gereği kıyametin çoktan kopması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmemesi bile bu tür rivayetlerde aktarılan bilgilerin uydurma olduğunun göstergesidir. Ancak Ehl-i Kitab'ın anlata geldiği kıyamet alametleri senaryolarının İslam rivayet kültürünü çok etkilediği ortadadır. Bunun ilk işaretleri Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'e bu şahıs konusunda aktarılan bilgiler de Hz. Peygamber'i etkilemiş bu konuda bir karara varamamış ve "*Bu deccal değildir.*" diye reddetmemekle beraber, onun öldürülmesine de izin vermemiştir.[238] Anlaşılan şu ki sahabiler de bu İsrailî aktarımlardan etkilendiklerinden dolayı bu tür senaryolara inanmak zorunda kalmışlardır. Nitekim Hz. Ömer, Safi b. Sayyad'ı görünce: "*Ateşten sığınırım, bu adamı rezil edene hamdolsun. Ey Müslümanlar! Bu dine yapışın. Peygamberin yolundan ayrılmayın. Dünya sizi obur yapmasın. Dünya aldatmaktan ibarettir.*"[239] şeklinde müthiş bir tavsiye de bulunmuştur.

Danyal Peygamber

Sus'da gerçekleşen bir olay da Danyal peygamberin cesediyle ilgili vakıadır. Buna göre, sahabiler, o bölgede çürümemiş bir cesede rastlamışlardı. Bu cesedin Danyal peygamberin cesedi olduğu söyleniyordu. Yöre halkı, onun cesedi vesilesi ile yağmur duasına çıkıyorlardı. Ebu Mûsâ, konuyu halifeye danışınca, Hz. Ömer muhtemelen ziyaretgah olmasını engellemek için cesedin defnedilmesini emretti ve ceset defnedildi.[240]

236 Hz. Peygamber de duyumlara ses çıkarmamıştı, Buhari, Cenaiz, 79.
237 Taberî, II, 504.
238 Buhari, İtisam, 23.
239 Taberî, II, 502.
240 Taberî, II, 505; anlatılan hikaye şudur: "Danyal, Buhtu'n-Nassar'dan sonra Fars diyarında kalmıştı. Ölümü yaklaştığı sırada İslam dini üzere kimseyi görmediğinden ve davetini kabul etmeyenlerin eline Allah'ın kitabının düşmesini İstemediğinden kendi oğluna: 'Deniz kıyısına git ve bu kitabı denize at!' demişti. Oğlu onun elinden kitabı alarak bir süre kaybolduktan sonra geri dönmüş ve babasına: 'Dediğini yaptım!' demişti.

Doğrusu yeryüzünde Allah'ın koyduğu yasaya göre bir cesedin açıkta çürümeden kalması mümkün değildir.[241] Burada aktarılan olayda tabii ki abartılar söz konusudur.[242]

Bu iki olay karşısında çaresiz kalan sahabenin ne kadar hazırlıksız ve donanımsız olduğu anlaşılıyor. Ancak onların en önemli avantajları bitmek bilmeyen kararlılıkları ve yanlarında getirdikleri son kitap olan Kur'an olmalıdır.

Nihavend Savaşı (21/642)

Hz. Ömer, bölgenin komutanı Sa'd hakkında bazı dedikodular çıkınca[243] Sa'd'ı görevden almış, bunun üzerine İranlıların saldırı için hazırlık yaptıkları haberleri gelmişti.[244] Hz. Ömer, çok kalabalık olacağı anlaşılan İran ordusuna karşı bütün cephelerdeki askerleri toplayıp bizzat gitmeyi düşününce, Hz. Ali: "*Şam'daki askerler İran cephesine gitse, Bizans Şam cephesine saldırır, Yemendekiler gitse Habeşliler saldırır, sen gitsen devletin düzeni bozulur. Çokluk önemli değildir.*"[245] şeklinde görüş bildirdi. Hz. Ömer bu görüşe tabi olup Nu'man b. Mukarrin'i Basralılardan ve Kûfelilerden meydana gelen 30.000 kişilik bir ordu ile bölgeye gönderdi.[246]

Danyâl ona: 'Peki deniz ne yaptı?' diye sorunca oğlu: 'Bir şey yapmadı!' diye cevap vermiş. Bunun üzerine Danyal kızarak: 'Yemin ederim, sana emrettiğim şeyi yapmadın.' demişti. Bu sefer çocuk onun yanından ayrılmış ve önceki gibi yapıp geri dönmüştü. Danyâl yine 'Deniz ne yaptı, ne gördün?' diye sorunca oğlu: 'Coştu, dalgalandıkça dalgalandı.' diye cevap verdi. Bu kez Danyâl birincisinden daha çok kızdı ve: 'Yemin ederim, sana verdiğim emri yerine getirmedin.' dedi. Bunun üzerine çocuk bir daha denizin kıyısına giderek kitabı denize attı. Bu sefer deniz çekilerek ortadan tandırı andıran bir şekilde yer yükseldi, kitap yerin içerisine girdi, daha sonra yer onun üzerine kapanarak tekrar su eski haline geldi. Oğlu yanına dönüp gördüklerini anlatınca Danyâl: 'Şimdi doğru söyledin!' diyerek Sus denilen şehirde vefat etti." İbnü'l-Esir, II, 553

241 Belki hiç oksijen almayan, dolayısıyla cesedin çürümeden kalabildiği bir toprakta bulunmuş olabilir.

242 Ülkemizde Elazığ-Harput'ta Arap Baba türbesinde bu tür bir ceset bulunmaktadır. Muhtemelen havasız bir ortamda kaldığı için çürümeyen ceset, çıkarıldığı günden bu yana çürümüştür ve şu andaki hali çıkarıldığı gibi değildir. Tabiata Allah'ın koyduğu yasaya karşı hiç bir şey direnemez.

243 Balcı, 295.

244 Eraslan, 166.

245 Taberî, II, 523

246 İbnü'l-Esir, III, 10.

Yezdcerd, ise Hemedan'ın güneyinde dağlık bir bölge olan Nihavend'de büyük bir ordu hazırladı. Başkomutan Firuzan komutasında toplanan İranlıların sayısı 150.000 kişiydi. Meydana gelen savaşta Nu'man b. Mukarrin şehid oldu. Nu'man'ın vefat ettiği askerlerden gizlenerek sancağı Huzeyfe b. el-Yeman aldı.[247] Akşam üzeri İranlılar büyük bir yenilgiye uğratıldı. Dağılan İranlı askerler kaçışmaya başladılar. Ka'ka', onları Hemedan'a kadar takip ederek orayı kısa sürede ele geçirdi. Bu savaşta İran birliklerinin kaybı büyüktü.

Nihavend Savaşı, "Fetihler Fethi" olarak adlandırıldı ve bir anlamda İranlılarla yapılan son büyük savaş oldu. Bu savaştan sonra İranlılar, Müslümanlara karşı koyabilecek gücü bir daha bulamadılar.[248] Savaş sonrası yüz binden fazla savaş esiri alındı.[249] Ele geçirilen çok miktarda mal Medine'ye gönderildi. Gece malların başında Abdurrahman b. Avf beklemiş,[250] bu malları gören Hz. Ömer bu kadar çok zenginliğin insanları bozacağını düşünerek ağlamıştı.[251] Nitekim onu teyit eden durumu bir İranlı şöyle ifade etmişti: "*Memleketimize geldiğinizde insanların en iyileri idiniz. 4 huy sizde oluştu. Bunlar; cimrilik, hile, hiyanet ve darlık.*"[252]

Bu savaş sonrası tek cepheden savaş bırakılmış ve Hz. Ömer'in de ikna edilmesiyle İran içlerine doğru 9 ayrı komutan ile harekete geçilmiş,[253] durmadan ordular çıkaran Yezdcerd'in yakalanması hedef alınmıştır. Nihavend zaferinden sonra Müslüman orduların bir kısmı kuzeye doğru yöneldi. Halife, askerin ilerleyeceği yön konusunda İran'dan esir edilen Hürmüzan ile istişare etmiş, Hürmüzan'ın: "*Isfahan baş, Azerbaycan ve Fars kanattır.*"[254] sözü üzerine askeri Is-

247 Numan'ın Nihavent Savaşı'nda şehit olduğu nettir. Ancak onun Isfahan'ın fethinde de bulunduğu nakledilirse de bu doğru değildir. İbnü'l-Esir, III, 25.
248 Taberî, II, 519.
249 Taberî, II, 523.
250 Taberî, II, 529.
251 İbnü'l-Esir, III, 522.
252 Taberî, II, 529.
253 Eraslan, 169.
254 Taberî, II, 533.

fahan üzerine yönlendirmiştir. Artık Müslüman orduları ile başa çıkılamayacağı anlaşılınca yerli halk ile anlaşma yollu fetihler başlamıştır.[255]

DİĞER FETİHLER

İran fetihleri bağlamında Rey ve Curcan civarı fethedildi.[256] Burada yerli halk ile yapılan anlaşmalara göre ateşgedelere dokunulmayacaktı.[257] Yine aslen Arap kökenli olan Deylemliler bölgesi ele geçirildi.[258] Cündüşapur ise Müslüman ordusundaki bir kölenin halka verdiği eman üzerine bu eman geçerli sayılarak sulhen ele geçirildi.[259] Bazı araştırmacılar bu tür bir olayın birçok fethin gerekçesi olarak aktarıldığını belirterek şüphelerini dile getirirler.[260]

Bab bölgesinde bir grup, cizyenin aşağılayıcı bir şey olduğunu, bu sebeple cizye yerine Müslüman ordulara asker vermek istediklerini belirttiler ve bu teklif kabul edildi.[261] Türklerle ilk savaşlar burada yapıldı.[262] Azerbaycan bölgesinde fetihler yapan Abdurrahman b. Rebia,[263] bölgede oldukça iyi savaşlar çıkaran Türklere karşı cesaretli ataklar yapınca bölge insanlarının: "*Bunlar melekler tarafından destekleniyor.*" şeklinde korktukları,[264] Türklerin Müslümanların ölümsüz olduklarını zannettikleri, ölümsüz olmadıklarını anladıktan sonra şiddetli bir çarpışmaya giriştikleri, Müslümanlara gaipten: "*Ey Abdurrahman taraftarları! Sabredin. Size*

255 Balcı, 313.
256 Reylilerle yapılan anlaşma şartları çok ağır ve o dönem anlaşma şartlarına uygun gözükmemektedir. Buna göre: "*Müslüman bir kimseye söven Reyli işkence edilecek, alay eden veya döven ise öldürülecektir.*" Bir kast yapılanmasını andıran bu maddeleri Müslümanlık adına kabul etmek mümkün değildir. Taberî, II, 537.
257 Bkz., Balcı, 309.
258 Taberî, II, 537.
259 İbnü'l-Esir, III, 506.
260 Balcı, 305.
261 Taberî, II, 540.
262 İbn Kesir, X, 156.
263 Abdurrahman'ın kabrinden bölge halkının dua ve yağmur istedikleri nakledilir. Taberî, II, 541.
264 Taberî, II, 541.

Cennet vardır" diye ses duydukları şeklinde tuhaf anlatımlar mevcuttur.[265] Müelliflerimiz yine bu bölgenin fetihleri bağlamında kıyamet alametlerinden olduğuna vurgu yaptıkları Zülkarneyn Seddi ve Yecüc-Mecüc[266] ile ilgili uydurma haber ve hikayeleri naklederler.[267] Yine bu bölgelerde karşılaşılan Türklerle ilgili olarak: "*Geniş yüzlü, iri burunlu, kırmızı yüzlü, yüzleri deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi kalın etli bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.*"[268] şeklinde Hz. Peygamber'den uydurma nakiller de yok değildir. Bu dönemde orduların Tiflis'e kadar ilerlediklerini görüyoruz.[269] Bu dağlık Kafkasya bölgesindeki fetihler sonucu, Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan fethedildi.[270]

Müslüman ordunun diğer bir kolu ise doğuya doğru ilerlemiş ve Ceyhun'a kadar ulaşmıştır. Artık buralar Türklerin yaşadığı topraklardır.[271] Bu ilerleyiş, Çin hakanını da endişelendirecektir. Ondan yardım isteyen Yezdcerd'e gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

> Sana tâ Merv'den Çin'e uzayıp gidecek ordular gönderebilirim ve bu da bazı bilgileri elde etmemiş olsaydım gerçekleşirdi. Ancak elçinin anlattığı bu kavim, şayet bu halleriyle dağlar üzerine hücum etseler, dağları devirir ve onları hiç kimse durduramaz. Onlar senin elçinin anlattığı şekilde iseler, eğer bana doğru gelecek olurlarsa beni de yok ederler. Onun için sen onlarla barış yap, kendi ülkende kal ve onlar seni heyecana geçirmedikçe sen kesinlikle onları kışkırtmayasın.[272]

Bu arada Yezdcerd, doğuya doğru kaçarken hazinesi yağmalanmış ve Müslümanlara teslim edilmiş kendisi de Türk hakanına sığınmak istiyordu.[273] Onun rüyasında Allah ile Hz. Peygamber'in Müslümanların İran'daki hakimiyetlerinin ne

265 Taberî, II, 542
266 Kesr 208
267 Zehebi, 132.
268 Kesr 204
269 Taberî, II, 541.
270 Sarıçam, 101.
271 Taberî, II, 548.
272 Taberî, II, 549; İbnü'l-Esir, III, 43.
273 İbnü'l-Esir, III, 39.

kadar olacağı konusundaki konuşmalarını gördüğü şeklindeki tuhaf anlatımlar kaynaklara girmiştir.[274]

Yezdcerd'in hazinesinin ele geçirilmesi ve kendisinin de başka bir devlete sığınması, İran topraklarının tamamının fethedilmesi ve bitirilmesi haberi Hz. Ömer'e gelince mescitte halka şöyle hitap etmişti:

> Haberiniz olsun ki Mecûsî Devleti kökünden yıkılmış ve mahvolmuştur. Artık onlar kendi ülkelerinde Müslümanlara zarar verebilecek şekilde bir tek karış toprağa bile sahip olamayacaklardır. Haberiniz olsun ki Allah onların mülklerini, arazilerini, şehirlerini, mallarını ve halkını sizin emrinize vermiştir. Bunları bildikten sonra Cenâb-ı Hakk nasıl davrandığınızı imtihan edecektir. Ben, bu ümmet (İranlılar) hakkında kolay kolay korkmam, ancak sizin tarafınızdan gelecek kötülüklerden korkarım.[275]

Yezdcerd'i İranlılar unutamadılar, hâlâ Hindistan bölgesine sığınan ve orada yaşayan Mecusiler (Parsiler) onun tahta çıkışını takvim başlangıcı olarak kabul ettikleri bir takvim kullanmaktadırlar.[276] Böylece bir anlamda Zu-kar Savaşı ile başlayan İranlılarla Araplar arası mücadele safhası tamamlanmış sayılmaktadır. Bu fetihler 7 yıl gibi kısa bir sürede sona ermiştir.

274 Hikaye şöyledir: "*Yezdcerd, kaçarken hizmetlileri onu uyandırmak istediler ki geçide vardıklarında, mahfesine su sızınca rahatsız olmasın. Adamları onu uyandırdırdıkları zaman orılara şiddetle öfkelendi ve sövmeye başlayıp şöyle dedi: Şu adamların (Müslümanların) şu beldelerde ve diğer yerlerde kaç sene müddetle kalacaklarını öğrenmeme engel oldunuz. Çünkü rüyamda kendimi ve Muhammed'i Allah katında gördüm. Allah, onu: Sizin hakimiyetiniz 100 sene sürecektir, deyince Muhammed: Bu süreyi biraz daha arttır, dedi. Allah da: Haydi 110 sene olsun, deyince Muhammed: Biraz daha uzat. dedi. Allah da: Haydi 120 sene olsun, deyince Muhammed: Bu süreyi biraz daha uzat, dedi. Allah da: Haydi buralar senin olsun, dedi. O esnada siz beni uykudan uyandırdınız. Eğer beni uykuda bırakacak olsaydınız Muhammed ümmetinin buralardaki hakimiyetlerinin ne kadar süreceğini öğrenirdim.*" İbn Kesir, X, 164.

275 İbnü'l-Esir, III, 43.

276 Vaglieri, I, 76; Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, Ankara, 1993, 342; Dineveri, Parsilerin Yezdcerd'in ölümünü takvim başlangıcı yaptıklarını belirtir, Dineveri, 139.

Kürtlerle Savaş

Bu dönemde İran topraklarında yaşayan Kürtlerle savaşlar yapılmıştı.[277] Ancak bu savaşların sonuçlarına dair günümüzde ideolojik yorumlar eksik değildir. Bunu bir alıntı ile göstermek istiyoruz:

> Araplar kesin zaferi sağlayınca, Kürtlere karşı oldukça insafsızca hareket ettiler. Kürtlerin Zerdüşt olmaları, Araplara iyi bir gerekçe olmuştu. Kürtlerin mal, can ve ırzı Araplar için helal sayılıyordu. Halk katledildi, şehirler, kasabalar, köyler yakıldı, mallar yağma edildi. Kadınlar, kızlar, çocuklar da binek ve kasaplık hayvanlar gibi talan edildi. Bu tüyler ürpertici ve insan beynini alt üst eden olay, İslam'ın büyük halifesi Ömer İbn Hattab'ın emriyle gerçekleştirildi. Kürdistan'ı istila eden Müslüman Arap ordularının zulmü yüzyıllar sürdü. Katliamdan kurtulanlar, İslamiyeti kabul etmelerine rağmen, yüzyıldan fazla süre; Kürtçe, Farsça ve diğer diller ile konuşulması yasaklandı. Arapçadan başka bir dille konuşanların dillerinin ucu makasla kesildi.[278]

277 Kürtlerin o dönemde yoğun olarak yaşadığı bölge, ağırlıklı olarak günümüzde Türkiye coğrafyasında yaşadıkları yerler değildir. Sonraki yıllarda Büyük Selçuklular Devleti'nin son hükümdarı Sencer'in İran-Irak sınırında tarihte ilk defa oluşturduğu "Kürdistan Eyaleti" denilen bölgedir. Bu yargıya, bu günkü Türkiye, Suriye ve Irak coğrafyasındaki şehirlerin ilk fetihleri esnasında, Süryanilerden, Araplardan ve Ermenilerden bahsedilirken Kürtlerden bahsedilmemesinden ulaşıyoruz. Mervaniler dönemine kadarki dönemde İslam tarihi kaynakları (Belazuri, İbn Hayyat, Vakıdî, Taberî vs.) ve diğer kaynaklar, bu bölgedeki şehirlerden bahsederken demografik olarak Kürt nüfusundan bahsetmezler. Bölgede X. Asra kadar Arami ağırlıklı bir nüfusun yanında Ermeniler ve Arapların yaşadığı kaynaklara yansımıştır. Rum nüfusu da genellikle sadece garnizon şehirlerde bulunmaktadır.
Kırsalın durumunu bilmek ise mümkün değildir ve bunun üzerine bir tarih de inşa edilemez. Çünkü kırsalın tarihi hiçbir zaman yazılmaz. Tarih, şehirlerdeki insanların hayatının bir yansımasıdır. Ancak sonraki yıllarda Mervaniler, Eyyubiler ve özellikle de Yavuz döneminde Diyar-ı Bekir bölgesinden İran'a sürülen (İran'da üç asır hüküm sürmüş Kaçarlar Hanedanı gibi) Şii-Safevi Türkmenleri yerine Sünni Kürtlerden faydalanılma adına yapılan teşviklerle özellikle Anadolu coğrafyasına Kürdistan'dan yoğun göçler yapılmış ve iskanlar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan özellikle sonuncusu yani Osmanlıların Kürt nüfusunu bölgeye yerleşime teşvik etmesi siyasi iskandır. Temel hedefi ise Şii Türkmen Safevilere karşı Sünni bloğu güçlendirmektir.

278 Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, İstanbul 1998, 99-105.

Bu iddiaların tarih kitaplarında zayıf da olsa kaynağı ve hiçbir belgesi yoktur. Bunlar tamamen uydurma ve iftiraya dayalı beyanlar olup, İslam fetihlerini karalamak ve İslamiyeti kötülemek amacıyla ortaya atılmış maksatlı uydurmalardır.[279] Bu iddiaların doğru olmadığı ile ilgili bir alıntı yapmak istiyoruz. Kürtlerin yaşadığı bölgeye sefer öncesi[280] ilim ve fıkıh erbabı birisi olan Seleme b. Kays el-Eş'ârî'yi komutan olarak görevlendiren Hz. Ömer, ona şu nasihatlerde bulunmuştu:

> Allah'ın adıyla ve besmele çekerek yola çık. Allah yolunda Allah'a savaş açmış kimselerle çarpış, onları İslam'a davet et. Eğer sizin bu davetinize icabet edip de evlerinde otururlarsa zekât al, fakat onlara ganimetten pay ayırma. Ancak sizinle birlikte onlar da Müslüman olarak savaş ve gazaya çıkarlarsa onlara size isabet eden ganimetlerden pay ayır. Sizin lehinize olan onların da lehine, aleyhinize olan da onların aleyhine olsun. Şayet düşmanlarınız sizin onları İslam'a davetinize icabet etmezlerse onları cizye vermeye davet edin. Eğer cizye vermeyi kabul ederlerse onlardan cizyelerini al. Fakat Müslüman olmayı ve cizye vermeyi de ret ederlerse o zaman onlarla savaşınız. Eğer düşmanınız bir kaleye sığınıp da size Allah'ın ve Resulünün hükmü üzerine teslim olmayı teklif ederlerse onların bu tekliflerini kabul etmeyiniz. Sizin Allah'ın ve Resulünün hükmü ve arzuları üzerine davranıp davranmayacağınızı o anda bilemezsiniz. Onlarla savaşırken zulmederek insanları öldürmeyiniz. Aynı şekilde çocukları öldürmeyiniz ve kulak, burun gibi organları kesmeyiniz.[281]

Sadece bu aktarım bile yukarıdaki iddiaları yalanlamaya yetmektedir.[282] Savaş öncesini anlatan askerler şunu açıkça belirtiyorlar: "*Müşrik Kürtlerle karşılaştık, İslam'a davet et-*

279 Bkz. Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Konya 2010, 30.

280 Bu seferin sebepleri anlatılırken, İran bölgesindeki halkların Kürtlerin zulmünden şikayet ettikleri, Kürtlerin burada eşkiyalık yapıp Müslümanların yollarını kesip mallarını yağmaladıkları, Sivasî, 92; ayrıca Müslümanlara karşı İranlılarla birleşip büyük bir ordu topladıkları nakledilir, İbnü'l-Esir, III, 46; İbn Kesir, X, 178.

281 İbnü'l-Esir, III, 53.

282 Ayrıca İran'daki Erdebil bölgesindeki Kürtlere dokunulmayacağı gibi maddelerin anlaşma metinlerine girmesi dikkat çekicidir, Detay için bkz. Balcı, 319.

tik. Reddettiler.[283] *Bu durumda vatandaşlık vergisi olan haraç vermelerini teklif ettik. Reddettiler. Bunun üzerine savaştık ve onları mağlup ettik.*"[284] Nitekim Kürtlerle yapılan bu savaş sonucunda sadece savaşçılarının öldürüldüğü kaynaklarda net olarak aktarılmaktadır.[285]

Doğrusu Müslüman orduları sadece Kürtlerle değil, birçok toplulukla savaşmış ve burada aktarıldığı gibi bir davranışta bulunmamış, kimseye bu tür insafsızca hareket etmemiştir. Herhangi bir millete de özel bir düşmanlık da yapmamışlardır.[286] Her gruba teklif ettikleri üç esası burada da uygulamışlardır.

Tarih, Müslümanlara kucak açan, onları istekle bekleyen, onların emri altında yaşamak isteyen milletlerle doludur. Ayrıca Müslümanlar, Zerdüştleri tıpkı Ehl-i Kitap gibi değerlendirerek onları zimmî statüsünde vatandaş olarak kabul etmiştir. On beş asırdır Müslümanların hakim olduğu yerlerde Zerdüşt, Hıristiyan, Süryani, Musevilerin yaşaması bunun en basit kanıtıdır. Zimmî statüsündeki bu halkların malları canları, ırzları koruma altına alınmış ve yüzyıllar boyu bu topraklarda yaşamaları sağlanmıştır. Bırakın bir kimsenin konuşmasından dolayı dillerinin kesilmesini, halifeliğin İran'daki divanları Farsça, Suriye'deki divanlar Rumca; Mısır'dakiler ise Kıptice tutulmuştur. Bu durum Emevi halifesi Abdülmelik dönemindeki resmi yazıların karışması endişesiyle Arapçaya dönüştürülmesine kadar devam etmiştir.[287] Bu kısacık cevabımızın bile bu iftiralar için yeterli olduğunu düşünüyoruz.

283 Yaygın olan yanlış bir anlayış da: "*diğer milletler savaşarak İslam'a girmişken sadece Kürtlerin gönüllüce ve savaşmaksızın İslam'ı benimsediği*" şeklindedir. Ancak İslam fetihleri sırasında gerçekleşen bu savaş bile bu yargının yanlışlığını ortaya koymaktadır, İbnü'l-Esir, III, 46.

284 İbn Hubeyş, *Ğazavat*, Beyrut, 1992, II, 779.

285 İbn Kesir, X, 178.

286 Gerek Azerbaycan gerek Orta Asya'da o dönemde Müslüman orduları, Türklerle de savaşmış ancak bu durumun bir "*Türk düşmanlığı*" şeklinde yorumlanması mümkün değildir. Sıcak savaş ortamının gerektirdiği şeyler elbette her bölgede gerçekleşmiştir.

287 Belazuri, 430.

HAREMLİK-SELAMLIK

Kürtlerle yapılan savaşla ilgili olarak kaynaklarımızda aktarılan ilginç bir bilgiyi burada nakletmek istiyoruz. Buna göre Kürtlerle yapılan savaş sonucu ele geçirilen mücevherleri getiren elçi Medine'ye geldiği zaman Hz. Ömer, bu elçiye hiçbir soru sormadan öncelikle yemek yemesi gerektiğini düşünerek evine götürür ve hanımına yemek hazırlatır.[288]

Yemek konulunca Hz. Ömer, eşi ve aynı zamanda Hz. Ali'nin kızı olan Ümmü Gülsüm'e gelip kendileriyle birlikte sofraya oturmasını teklif eder. Ümmü Gülsüm de misafirin yanına çıkacak güzel bir elbisesinin olmadığını, Talha gibi sahabilerin hanımlarına aldıkları elbiselerden Hz. Ömer'in kendisine almadığını belirtir. Hz. Ömer de: "*Ali'nin kızı ve halifenin hanımı olman sana yetmiyor mu?*" diyerek karşılık verir ve misafire: "*Sen yemeğini ye, o aç olsaydı gelirdi.*" der.[289]

Bu olay bize bazı çevrelerde hakim olan haremlik-selamlık uygulamasının doğru olmadığını göstermektedir. Hz. Ömer yabancı bir adamla beraber aynı sofrada yemekte bulunmak üzere eşini çağırıyor, eşi ise uygun elbisesi olmadığı için gelmek istemiyor. İkisi de bu şekilde birlikte oturmanın mahzurlu olduğundan bahsetmiyor. Dolayısıyla sahabi uygulamasının Kur'an'da verilen: *"Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir sakınca yoktur."*[290] ayeti ile mutabakat içinde olduğunu anlıyoruz.

Ümmü Gülsüm bt. Ali b. Ebi Talib

Kadınlar, Hz. Ömer'in kaba ve sertliğinden dolayı onunla evlenmekten kaçınmaktadırlar.[291] Kaynaklar onun değişik zamanlarda evlendiği toplam 8 eşinden bahsederler.[292] Bun-

288 Bazı araştırmacılar, Hz. Ömer'in tanımadığı bir adamı evine götürüp adamla yemek yemesini pek makul görmezler, Ahmet Önkal, "Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması" *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, 36.

289 Taberî, II, 558.

290 Nur, 61.

291 İbnü'l-Esir, III, 54.

292 İbn Sa'd, III, 265.

lardan biri de Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olma kızı Ümmü Gülsüm'dür. Hz. Ömer, onu babasından istemiş ve babası Hz. Ali'nin de onayı[293] ile henüz çocukken[294] ve baliğa değilken[295] evlenip zifafa girmiştir.[296]

Bu durum, o dönem Arap örfü için gayet normal olan bir vakıadır. Dönem şartları içinde ayıplanan bir şey de değildir.[297] Bu evlilikle ilgili olarak Hz. Ömer'in söylediği nakledilen, bu evliliğin Hz. Peygamber'in ailesiyle akraba olabilmek için gerçekleştirdiği, çünkü Hz. Peygamber'in bir hadislerinde: "*Kıyamet gününde bütün sebep ve nesepler kesilir. Yalnız benim sebep ve nesebim kesilmez.*"[298] dediği nakledilirse de bu söz İslam'ın nesep bağını değil, iman bağını öne alması ilkesine uymamaktadır.

Sariye Olayı

Sariye rivayeti, anlayışa göre kullanılabilen rivayetlerin en güzel örneğini teşkil eder.[299] Özellikle tasavvuf ehlinin, keşf ve keramet iddiasında bulunanların, canla başla sarıldıkları, her tartışmada kerameti inkar edenlere karşı kerametin hak oldu-

293 Bu olayla ilgili olarak aktarılan Hz. Ömer'in Ümmü Gülsüm'ün elbisesini kaldırıp bacağına baktığı ve evlendiği şeklindeki bazı rivayetlerden bahsedilir, bkz. Köktaş, 191, İbn Sad, Hz. Ali'nin elinde bir elbise ile gönderdiği Ümmü Gülsüm'e Hz. Ömer'in bakıp geri gönderdiği, onun da babasına: "*Ne elimdeki elbiseyi açtı ne de gördü. Ancak bana baktı.*" dediği nakledilir. (İbn Sad, X, 431) Esasen olay, Hz. Ali'nin kızının eline bir elbise verip göndermesi, Hz. Ömer'in de Ümmü Gülsüm'ü gördükten sonra geri göndermesinden ibarettir. Ancak muhtemelen Şii tandanslı raviler bu rivayete ilaveler katmış olmalılar. Çünkü aktarılan uygulamanın Arap örfünün hiçbir yerinde örneği yoktur, bu konuda bkz. Köktaş, 191.

294 İbn İshak, 346.

295 İbn Sa'd, VII, 462.

296 Taberî, II, 492; İbnü'l-Esir, III, 537.

297 Günümüzde bile bazı yörelerde bu uygulamalar örfi olarak devam etmektedir. Örneğin 15 Şubat 2012 tarihli verilen haberlerde Romanya'da bir kadının 23 yaşında anneanne olduğu haberi televizyon ekranlarından ve gazetelerden aktarılmaktadır. Bkz. http://haber.ihlassondakika.com/haber/23-Yasinda-anneanne-oldu---4851_454566.html

298 İbn Kesir, X, 47.

299 Bu konudaki Türkiye'de en detaylı çalışmayı Ahmet Önkal yapmıştır. Bkz. Ahmet Önkal, "Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması", *İSTEM*, Sayı: 6, Konya, 2005, 9-49.

ğu bağlamında[300] Hz. Ömer döneminden örnek göstererek:[301] "*İşte örnek!*" diyerek öne sürdükleri bir olaydır.[302] Olayı, tayy-ı zaman ve tayy-ı mekan tabirleri ile izah ederek[303] bunun bir keramet olduğunu,[304] Hz. Peygamber'in miraçtan sonra müşriklere Mescid-i Aksa'yı tarif ettiği gibi, Hz. Ömer'in de savaş yapılan meydanı Medine'deki minberinden gördüğü ve "*Ya Sariye! El-cebele el-cebele!*" deyip orduyu kurtardığını belirtirler.[305]

Sariye[306] rivayeti, adeta ilahi bir ilhamın gerçekliği gibi aktarılır.[307] Oysa ilham zihne gelen bir olaydır. Nitekim Hz. Ömer, fetihlerin süreciyle ilgili olarak zihninde oluşan bazı düşünceleri, komutanlarına bildirmek üzere gönderdiği mektuplarında: "*Bana ilham edildi.*" dediğini görüyoruz.[308] Bu, insanda yeni bir düşüncenin belirmesi demektir ve her insanda olabilecek bir durumdur. Buradaki rivayetlerde ise ilham değil, bir rüya aktarılmaktadır.

Olayın gerçekliğini kabul edip, ancak konuyu tam olarak da izah edemeyenler ise hayvanlar arası iletişim için kullanılan telepati terimi ile meseleyi izaha çalışırlar.[309] Olayın gerçekliği konusunda bazı araştırmacılar bir önsezi olabileceğini

300 Suyutî, 126.
301 Taberî, II, 553.
302 İhsan Süreyya Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul, trz, 91; Ağırakça, 79.
303 Sarıcık, 23.
304 Algül, II, 292.
305 Sarıcık, 21; benzer bir olayda bir aylık mesafeden vefat eden bir gencin sesini duymuştu(!) Sivasî, 96; Muhammet Hudari Bek, "Hulefa-i Raşidin Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, II, 88.
306 Müslümanlığından önce soyguncu bir hırsız olduğu nakledilen Sariye'nin, sahabiliği konusunun şüpheli olduğu nakledilir. Detaylı aktarımlar için bkz. Önkal, 11 vd.
307 Ona atfedilen kerametler bununla sınırlı değildir. Buna göre, Hz. Ömer, adamın birine babasının ve dedesinin isminden hareketle evlerinin yandığını söylüyor ve adamın evi yanıyor. İsimlerden keramet üretme çabası(!) Suyutî, 126.
308 İbnü'l-Esir, II, 539.
309 Mahmut Şakir, *Dört Halife*, çev. Ferit Aydın, İstanbul, 1995, 261; Temmavi, 94.

söylerken,[310] kimileri ise yorumsuz aktarıp geçerler.[311] Bazı bilginlerin ise sesin rüzgar ile taşındığı şeklindeki bir aktarımla olayı izah etmeye çalışması ise oldukça tuhaftır.[312]

Klasik bilginler içerisinde olayın gerçekleşmediğini savunan ise neredeyse sadece İbn Hazm'dır.[313] Son dönem araştırmalar içerisinde en doyurucu ve analitik çalışma Ahmet Önkal'a aittir. Önkal, özetle olayın aktarıldığı gibi olmadığını, bu anlatımın Kur'an'a ters olduğunu ve Hz. Ömer'in rivayetlerde aktarıldığı şekildeki bir bilgiyi bilmesinin mümkün olmadığını net olarak belirtir.[314]

Bu noktada önce aktarıldığı şekilde olayı kısaca özetleyelim: Nakledildiğine göre, Sariye b. Zenim adlı komutan İran bölgesinde savaş esnasında düşmana yenilmek üzere iken, Hz. Ömer'in sesinden: "*Ya Sariye! El-cebele el-cebele!*" şeklinde bir hitap işitir. Bu hitaba uyarak orduyu dağa çeker ve ordu kurtulur.[315] Hz. Ömer ise olayı adeta minberden gözlemiş ve bu sözü söylemiştir.[316] Daha sonra savaş meydanından elçi gelir ve Hz. Ömer'in kerameti(!) ortaya çıkar.[317] Kaynaklarda olay genel olarak özetle bu şekilde aktarılmaktadır.

Olayla ilgili Hz. Ömer'in ta Medine'den İran bölgesine sesini ulaştırmasının imkansızlığı konusunu burada tartışmadan önce olayın kendi içindeki çelişkileri ve rivayetlerin nasıl kategorik olarak inşa edildiğini analiz etmeye çalışacağız.

Bazı bilginler, bütün bu aktarımları hadislerde geçen Hz. Ömer'in "muhaddes" oluşuyla da açıklarlar. Böylece bu rivayetin doğruluğunu teyit etmek isterler.[318] Ancak onun Hudeybiye'deki hatalı davranışlarını, yine halifeliği sırasındaki: "*Ömer yanıldı, kadın doğru söyledi.*" şeklindeki sözlerini

310 Elbani'den naklen bkz. Önkal, 41.
311 Balcı, 297.
312 Detay için bkz. Önkal, 26.
313 İbn Hazm, *Cemheratu Ensabi'l-Arab*, Beyrut, 1983, 184.
314 Önkal, 43.
315 Yakubi, II, 48.
316 İbnü'l-Esir, III, 42.
317 Suyuti, 125.
318 Buhari, Fedail, 6; Suyuti, 117.

hatırlamak gerekir. Bu hadisle ilgili "muvafakat" bölümünde bilgi verdiğimiz için üzerinde durmuyoruz. Ayrıca Hz. Ömer hakkında onun "muhaddes" olduğu şeklindeki aktarımları vahiy alan veya haber verilen değil, sezgisi kuvvetli[319] anlamında yorumlamaya da gerek olmadığını aktarmıştık. Çünkü rivayetler bu şekilde bir yoruma müsait görünmüyor.

Kimi rivayetlerdeki: "*Onun bu sözleri söylediğinden haberi yoktu.*" şeklindeki[320] varyantları ise onun bu kerametinin kendi elinde olmadığına, Allah tarafından yaptırıldığına vurgu için olmalıdır. Bu tür rivayetlerle Hz. Ömer'in gayri iradi hareketler içerisinde adeta sayıklayan bir duruma düşürülmesi de, onun hayat serüveninin hiçbir safhasına uymamaktadır.[321] Hayatının her safhasında ne dediğini iyi bilen bir insana bunları izafe etmek yakışıksızdır.

Öncelikle Hz. Ömer'in bu şekilde bir kabiliyeti varsa, bu kabiliyetini diğer savaşlarda da göstermeliydi. Örneğin Hz. Ömer'in çok üzüldüğü ve İslam tarihinde "Köprü Faciası" olarak geçen ve Müslümanların İranlılar tarafından ağır bir şekilde yenildikleri, katledildikleri ve hatta savaştan kaçarken nehirde boğuldukları bu acı olayda kerametini göstermeliydi. Bu faciaya kendisi de çok üzülmüştü. Ayrıca bu şekilde haber gönderebilme kabiliyeti bulunuyorsa savaşlar boyunca gerçekleşen elçi trafiğine de gerek yoktu. Savaşları Medine'den rahatlıkla görebiliyorsa, rahatlıkla yönetebilirdi de. Yine Allah bu şekilde yardımlar sağlıyorsa, diğer cephelerdeki Müslümanların suçu nedir ki onlara bu şekilde yardım etmiyor da sadece Sariye'ye yardım ediyor? sorusu muallakta kalmaktadır.

Olayın gerçekliğinin nasıl olduğuna gelince, kanaatimiz şudur ki Taberî'nin ve diğer bazı kaynaklarımızın da net bir şekilde belirttiği şekilde, bu olay Hz. Ömer'in bir rüyasıdır.[322] O, ordularının durumu ile zihni sürekli meşgul olan bir halifedir.

319 Önkal, 47.
320 İbn Kesir, X, 173.
321 Suyutî, 126; Önkal, 20-23.
322 Taberî, II, 553; İbnü'l-Esir, III, 42.

Onların savaş sonuçlarını merak eder, o bölgelerde karşılaşılabilecek sıkıntıları devamlı takip eder, Medine'den gönderdiği mektuplarla sorunları çözmeye çalışırdı. Bu sebeple fetih bölgeleri ile irtibatını sağlayan habercileri merak ettiğinden zaman zaman Medine dışına kadar gidip onları beklerdi.[323] Ordusundaki kayıplardan dolayı hüzün ve endişe ile her fert ve varlıktan sorumlu olduğunu devamlı dillendirmekteydi.[324]

Her insanın, zihninin aşırı meşgul olduğu konu ile ilgili rüya görmesi normal olduğu gibi, bu psikoloji içinde günler geçiren Hz. Ömer'in de gönderdiği ordular ile ilgili rüyalar görmesi normaldir. Bu gördüğü rüyaları da minberden halka anlatırdı.[325] Nitekim bir gün mescitte orduları ve onların sıkıntıları ile ilgili bir rüyayı sahabilerle paylaşmak istedi ve rüyasında orduya nasıl seslendiğini anlattı.[326] Bu onun ordu ile ilgisinin kopmadığını sürekli meşgul olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Daha sonra İran bölgesinden gelen elçi savaş sırasında çektikleri sıkıntıları ve içlerinden birinin dağa kaçıp kurtulmaları gerektiğini söylediği ve bu şekilde kurtulduklarını anlattı.[327] Bunun üzerine sahabiler, Hz. Ömer'in hutbesini hatırlamış ve *"O da rüyasında benzer şeyler görmüştü!"* bağlamında sözler söylemiş olmalıdırlar. Tabii ki savaş sırasında ordu içindeki bir sahabinin arkadaşlarını kurtarma amaçlı bağırması, Hz. Ömer'in sesi gibi nakledilmiş olmalıdır. Nitekim Taberî, ordunun Hz. Ömer'in sesini duyduğu şeklindeki bir anlatıma yer vermez. Ordudaki askerlerin kendi aralarında istişare ederek dağa çekildiklerini belirtir.[328] Ayrıca diğer bazı kaynaklarda da bu sesin Hz. Ömer'in sesi olduğu net olarak ifade edil-

323 Taberî, II, 529.
324 İbn Sa'd, III, 305.
325 İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-Meğazi*, Riyad, 1419, 435.
326 Bu o dönemde bir gelenek idi. Hz. Peygamber de zaman zaman gördüğü rüyayı sahabesine anlatırdı. Uhut ve Hudeybiye ile ilgili rüya görüp sahabeye anlatmasını örnek olarak verebiliriz.
327 Önkal, Hz. Ömer'in bu elçiyi dövdürdüğü şeklindeki rivayetlerin çok tutarlı olmadığını belirtir. Ancak Hz. Ömer'in yapılan yanlışlara karşı bazı sahabileri bile dövdüğü de bir gerçektir.
328 Taberî, II, 553.

mez ve "nekre (belirsiz)" olarak bir sesten bahsedilir.[329] Bu da savaş hengamesinde ordunun içinden bir askerin sesi de olabileceğini gösteren bir ipucu olmalıdır. Ancak nedense müelliflerimiz herhangi bir ses duyulduğunu söyleyen rivayet ayrıntılarını görmezden gelerek, bu sesin Hz. Ömer'e ait olduğunu naklediverirler.[330] Şu anekdotu da hemen verelim; savaşın sonucunu bildiren Sariye'nin mektubuna, daha o dönemde uydurma olduğu gerekçesiyle itiraz edilmiştir.[331]

Sonuç olarak olay, özetle, Hz. Ömer'in bir rüyasını minberde anlatması ve rüyasına benzeyen bir olayın sonucunun zafer haberi olarak gelmesidir.[332] Ancak sözlü aktarımın yazılı aktarıma dönüştüğü safhada Sariye rivayeti, birçok katkılar ile yeniden inşa edilip, Hz. Ömer'in gaybı gördüğü veya keramet gösterdiği şeklinde yeniden kurgulanmış olmalıdır ve bir rivayetin inşasının en güzel örneğidir.[333]

Divanlar

Suriye ve Irak'ın fethinden sonra devlet gelirlerinin artması üzerine, bu gelirlerin düzenli olarak dağıtılması ihtiyacından dolayı Hz. Ömer döneminde divanlar kurulmuştur.[334] Hz. Ömer, divanların hazırlanmasına karar verdikten sonra, defterlerin yazılması için kâtipler görevlendirmiş,[335] kâtipler, divanları yazarken kimden başlayacaklarını sorunca, Hz. Ömer insanları, Hâşimoğullarına yakınlık derecesine göre tasnif etmelerini emretmiştir. Kureyşliler yazıldıktan sonra Ensâr'ın yazımına başlanmıştır. Mevali için farklı bir uygulama geti-

329 Suyutî, 126.
330 İbnü'l-Esir, III, 42.
331 Suyutî, 126.
332 Rivayetin aktarımındaki tenakuzların detaylarının bir kısmına sadece değinmek istiyoruz. Bazı rivayetlerdeki olayın ovadan gelen tehlikeye karşı dağa kaçarak mı kurtuldukları yoksa dağdan gelen orduya karşı dikkat çekmek için mi seslenildiği de belli değildir, İbn Kesir, X, 173, Yine bazı rivayetlerde, Müslümanların karşı karşıya kaldıkları olumsuz durum, örtbas edilmeye çalışılmaktadır. Bkz. Önkal, 17.
333 Bkz. Hanefi Palabıyık, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, Şanlıurfa, 2008.
334 İbn Sa'd, III, 296.
335 Yakubi, II, 44.

rilmiş ve isteyen kimseler kendilerini azad eden kişinin kabilesine yazılmış; bunu arzu etmeyenler ise müstakil olarak yazılmıştır.

Ata verilirken Arapla Arap olmayan ayrılmamıştır.[336] Divanlar yazılırken insanların İslam'a hizmetlerinin esas alınarak sıralanması da istenmişti.[337] Böylece divanların düzenlenmesinde kabile sistemine uygun bir sıralama yapılmış olmasına rağmen, atıyyelerin miktarının belirlenmesinde kabileye mensubiyet esas alınmamıştır.[338] Bu sıralama, sadece pratik bazı faydalar sağlamak için yapılmıştı ve farklılıklar bundan ileri geliyordu.[339] Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme, hukuken Hâşimîlerden kabul edildiği için Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tan hem önce yazılmış, hem de daha fazla atıyye almaya hak kazanmıştır.[340] Hz. Ömer'in kabilesi Adiyoğulları buna itiraz etmişlerse de, talepleri, "*idareden şahsi menfaat sağlamak*" şeklinde değerlendirilip halife tarafından reddedilmiştir.[341] Yine mal verdiği bir kadın için itiraz edenlere: "*Onun babası erkek kardeşi bizden öndeydi, biz onların haklarını istedik.*" şeklinde cevap vermiştir.[342] Hz. Ömer, yıllık atıyyeden ayrı olarak fey gelirlerinden Müslümanlara aylık erzak da vermiş, bir kişinin aylık yiyecek miktarını tespit etmek için 60 fakiri toplayarak onlara bir öğün yemek verip, bir kişinin iki öğünlük olan aylık gıda ihtiyacını tespit etmiştir.[343]

Hz. Ebu Bekir, ganimet dağıtımında herkese eşit vermişti.[344] Hz. Ömer ise bunu kabul etmeyerek Hz. Peygamber'i savunan ile onunla savaşanı eşit yapmam diyerek daha sonra hata ol-

336 Belazuri, 664.
337 Apak, 173.
338 İbn Sa'd, III, 301.
339 Dağıtım tablosu için bkz. Yakubi. II, 44; Sifil, 29.
340 Mehmet Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", *İSTEM*, Yıl: 3, s. 6, Konya 2005, 265-280.
341 İbnü'l-Esir, II, 502.
342 Buhari. Megazi, 37.
343 İbnü'l-Esir, II, 503.
344 İbn Sa'd, III, 296.

duğunu kabul ettiği[345] bu uygulamayı önceleri savunmuştu.[346] Ancak İslam'a hizmet konusunda önceliği olmayan ve Bedir'de Müslümanlara karşı savaşa katılan Abbas'a yüksek miktarda pay verilip[347] Bedir gazilerine onun yarısı kadar bile maaş verilmemesi, belki ilk geçiş dönemi olduğu için kabul edilse de, bu uygulama tenkit almıştır. Nitekim bu haksızlığı Hz. Ömer de görmüş olmalı ki yaptığı yanlışı kabul ederek vefat ettiği sene bu uygulamayı kaldıracağını ve herkese eşit ücret vereceğini söylemiş[348] ancak ömrü vefa etmemiştir.[349] Onun divan defterlerini yüklenip Medine yakınlarındaki Kudeyd ve Usfan'a kadar gidip insanlara mal dağıttığını da zikredelim.[350]

Hz. Ömer, kendisine verilecek halifelik maaşı için ise arkadaşlarına danışmış ve "*Ben ticaretle uğraşan bir kişi idim. Allah bu ticaretimle çoluk çocuğumu ihtiyaçtan kurtarıyordu. Şimdi sizler beni kendi işinizle meşgul etmiş bulunuyorsunuz. Görüşünüze göre bu maldan bana ne kadarı helâl olur?*" demişti. Hz. Ali: "*Maruf ölçüler içerisinde senin ve ailenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar. Fazlasına hakkın yok!*" diye belirtmişti. Bunun üzerine orada hazır bulunanlar: "*Söz Ali'nin dediği gibidir.*" diye doğruladılar.[351]

Bu divanlar gelirin adaletli dağıtımı için kurulmuştu. Hz. Ömer, toplanan gelirin adaletli olması için de çok çalışmıştı. Ancak o dönemin şartları içindeki bu yapı, sadece uygulayıcı kişinin iyiliğine bağlı olarak güzel çalışıyordu. Eğer kötü birinin eline geçerse sömürmeye de çok uygundu. Nitekim bazı valilerin halkı çok sömürdükleri yoğun mal toplayışı yüzünden halkı fakirliğe düçar ettikleri aktarılmaktadır. Hatta Hz. Ömer döneminde bazı yerlerde Müslüman olduğu halde

345 Algül, II, 313; bu konuda itiraz edenlere karşı, örnek vererek, Enes b. Nadr'ın oğluna fazla maaş bağlama sebebini: "*Onun babası savaşta canını verirken, bunun babası orda burda koyun güdüyordu.*" demiştir. Ebu Yusuf, 85.
346 Ebu Yusuf, 84.
347 İbn Sa'd, III, 297.
348 Yakubi, II, 45.
349 İbn Sa'd, III, 302,
350 Belazuri, 660; İbn Sa'd, III, 298.
351 İbnü'l-Esir, II, 504.

hala cizye alınmaya devam ettirildiği de nakledilir.[352] Iyaz b. Ganm'ın cizye vermeyen halkı güneşin altında başlarına zeytinyağı dökerek işkence ettirdiğini görünce kızmış ve bu insanları serbest bıraktırmıştı.[353] Yine Medine'deki mağdur bir Yahudi'ye yardım etmiş ve Kur'an'da zekat dağıtım kalemlerinden sayılan (Tevbe-60) fakirler ve miskinlerin gayrimüslimleri de kapsadığını belirtmiştir.[354] Kendisinden fazla cizye alındığını bildiren bir zimmî Mekke'ye kadar gelmiş ve valisi hakkında şikayette bulunmuş ve talebi yerine getirilinceye kadar birkaç gün Mekke'de kalmıştı.[355] Ancak onun bu bireysel çabaları her tarafa yetişemeyecek, dahası sonraki saltanat yıllarında iş iyice çığırından çıkacaktır.

352 Ebu Yusuf, 68.
353 Ebu Yusuf, 204.
354 Ebu Yusuf, 205.
355 Mekke'ye gayrimüslimin giremeyeceği şeklindeki anlayışın yanlışlığını buradaki örnekte de görüyoruz. Bu Hıristiyan şahıs gelmiş ve halifenin sahabenin gözü önünde günlerce Mekke'de kalmış ve ona bir şey denilmemişti. Bkz. Ebu Yusuf, 220.

IV. BÖLÜM
ŞAM CEPHESİ[1]

Hz. Peygamberden sonra Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetihler, Hz. Ömer döneminde daha çok Sâsânîler üze-

1 Suriye fetihlerini anlatmaya başlamadan önce bir kaynak eleştirisi yapmak istiyoruz. Suriye fetihleri üzerinde çalışma yapanların, karşılarına çıkan eserlerin başında Vakıdî'nin *Fütuhu'ş-Şam* adlı eseri gelmektedir. Esasen bölgenin fethi konusunda ilk kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlı iken, H. II. yüzyılda yaşayan Vakıdî'ye nispet edilen *Fütuhu'ş-Şam* adlı eserde Cezire'nin fethi hakkında geniş hikayemsi anlatımlar ve ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bkz. Vakıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyarbekr ve'l- lrâk*, Dımeşk, 1996. 210 (Bu eser Vâkıdî'nin *Fütûhü'ş-Şam* adlı eserinin bir bölümüdür.).
Burada Vakıdî'nin neden bu kadar ayrıntı verip de diğer tarihçilerin vermediğini sorgulamak lazımdır. Vakıdî, eğer bu bilgileri aktarıyorsa örnek verecek olursak ondan dört asır sonra yaşayan İbnu'l-Esir gibi tarihçilerin bu bilgileri eserlerine almaması, Vakıdî'nin bu eseri hakkında şüpheleri artıracak niteliktedir. Bu eserin problemli oluşu hakkında birkaç önemli delil vererek konuyu izah etmek istiyoruz.
Vakıdî, eserinde Erzurum'un ismini vererek fethinden bahseder. Hâlbuki Erzurum'un o dönemdeki adı Kalikale'dir. Erzurum ismi, M. 1042 tarihinde İbrahim Yenal'ın Erzen'i ele geçirmesi sonucu Kalikale'ye göç eden Erzen halkının Erzen-i Rum şeklinde isimlendirmesi sonucu verilmiştir. Vakıdî'nin kendisinden iki asır sonra verilen bir ismi kullanması bu esere bir takım ilavelerin girmiş olabileceği düşüncesini destekler niteliktedir. Yine aynı eserinde Vakıdî, Meyyafarikin'in kuzeyindeki Mervani kalesi olan Hısnu'l-Cedid'den bahsetmektedir. Hâlbuki Mervaniler(990-1085), Vakıdî'den (207/823) yaklaşık iki asır sonradır. Bkz, Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi), 66.
Vakıdî'nin yaşadığı çağdan çok sonraları gerçekleşen olaylardan bahsedilmesi, eserin daha sonraları yazıldığı izlenimini doğurmaktadır, Şibli, IV, 4 180. Muhtemelen eserde, sonraki dönemdeki müstensihlerin birçok ilaveleri bulunmaktadır. Bu iki örnek de göstermektedir ki bölgenin tarihi araştırmalarında bu kitabı esas kabul etmek uygun değildir. Sonuç olarak bu kitap, muhtemelen XII. Asırdan sonra yazılmış olup kabul görmesi için Vakıdî'ye nispet edilmiştir ve verdiği bilgilere itibar edilemez. Kimi araştırmacıları bu kitabın XIII. yy. yaşayan Ebu'l-Hasen el-Bekri gibi kıssacıların uydurması olduğunu belirtmektedirler. Bkz, Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, 30.
Ayrıca bu kitabın esasen o dönemlerde gerçekleşen Haçlı seferlerine karşı Müslüman halkı coşturmak üzere uydurulduğu da belirtilir, Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 1960, 41. Son dönem bölge tarihi konusunda araştırmalarda bulunan kimi yazarlar da yazdıkları eserlerde özellikle bu kitabın bölge ile ilgili bölümünün *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyarbekr ve'l-lrâk* adıyla yayınlanmasından sonra, maalesef esas me'haz kabul etmektedirler. Bkz. Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2004. Doğrusu eserdeki bilgiler ihtiyatlı bir şekilde tetkik edilerek kullanılmalıdır. Bu sebeple Vakıdî'nin bu eserini pek kullanmadık.

rinde yoğunlaştı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Bizans imparatoru Heraklius'un bu yeni gücün (Müslümanların) farkına varması ve Yermûk Savaşı sonrası yavaş yavaş ordularını geriye çekip savunmaya geçmesi olmuştu.

Aslında Heraklius ve Bizans İmparatorluğu o günlerde galip güç idi. Sâsânîleri her cephede yenmişti ve Heraklius o günkü dünya coğrafyasında en güçlü devlet başkanı konumundaydı. O, bu yeni güce karşı (Müslümanlara) şiddetle karşı koyması gerekirken, çölden çıkıp gelen bu taze gücün, gücünü nereden aldığını, yaptırdığı bazı araştırmalar sayesinde öğrenmiş ve bu gücün önünde durulamayacağını çabuk fark ederek fazla kayıp vermeden Toros Dağları hattına geri çekilmişti. Çünkü casusları vasıtasıyla Müslüman ordusu üzerinde yaptırdığı araştırmalar sonucu bu ordu ile savaşılamayacağını anlamıştı. "*Geceleri âbid, gündüzleri savaşçı, parasını vermeksizin hiçbir şeyi yemeyen, her yere barışla giren, galip gelince zulmetmeyen.*" şeklinde tarif edilen bu ordudaki bedevî muharrik gücünün cihat ruhuyla birleşmesi sonucu ortaya çıkan enerjinin önemini kavramıştı. Ona yukarıdaki tarifi yapan şahsa söylediği şu sözler önemlidir: "*Eğer söylediklerin doğru ise onlar şu ayak bastığım yerlere hakim olacaklardır.*"[2] Bu sözlerinin ardından Şam topraklarından çekilmiş ve o meşhur sözü olan: "*Elveda Suriye!*" diyerek Urfa-Samsat üzerinden[3] İstanbul'a dönmüştür.[4] Heraklius'un yıllar boyunca Sâsânîlere karşı elde ettiği büyük zaferlerin bir anda elinden çıkması ve bölgeden ayrılması, bölgedeki Bizans savunma gücünü moral açısından çökertti.[5]

Bizanslılar, önce İranlılarla savaş şartıyla Suriye'nin bazı bölgelerini tahliye etmeyi Muaz b. Cebel'e önerdiler.[6] Bu teklifle Müslüman orduyu Sâsânîler üzerine yöneltmek istiyorlar ve bu yeni gücün coşkusunu Sâsânîler üzerinde harcaması-

2 Taberî, II, 445.
3 İbnü'l-Esir, II, 494; Walter Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, 2000, 230.
4 Bazı kaynaklar Antakya üzerinden gittiğini naklederler, Belazuri, 195.
5 Eraslan, 72.
6 Ezdi, *Fütuhu'ş-Şam*, Kahire, 1970, 121; Şibli, IV, 269.

nı düşünüyorlardı. Her ne kadar bu teklif Müslümanlar tarafından kabul görmese de Bizanslılar bu planı uygulamaya koydular. Bu yeni taze gücün yönünün Sâsânîlere doğru yönelmesini isteyen Heraklius yaptığı bu siyasi manevra ile Müslüman ordularının önünden geriye doğru çekilmiş oldu. Heraklius ustaca gerçekleştirdiği bu plan gereği doğal bir hat oluşturan Toros sıra dağlarını kendine sınır olarak benimseyip bu sınırı tahkim etti.[7] Ayrıca bu sınırın ötesinde kalan ve Müslümanların eline geçerse tehlike arz edecek olan Kilikya ve Antakya'yı yıkıp[8] Müslümanlarla arasında boş bir alan oluşturmaya çalıştı.[9] Bu bölgelerdeki mamur yerler yıkılınca Müslümanlar kimseleri bulamıyorlardı.

Böylece Bizans, kendine ait hissetmediği bir organı Suriye'yi koparıp atarak kendinin uzun süre daha yaşamasını sağladı. Zaten bölge halkı, kendini Bizanslılardan çok aynı etnik gruptan olan Müslümanlara yakın hissediyordu.[10] Böylece Arabistan'dan coşkuyla çıkan İslam'ın ilk fetih dalgası, yönünü Bizans'tan doğuya doğru çevirdi ve Anadolu'ya girmedi. Bu manevra, İslam fetihlerinin ilk fetih dalgasındaki coşkulu gücünü, Bizans dışındaki topraklarda tüketmesine ve belki de Bizans'ın yaklaşık sekiz asır daha dünya sahnesinde kalmasına neden oldu.

Hz. Ömer ise bilinçli veya bilinçsiz olarak Heraklius'un bu siyasi manevrasına tabi oldu. Bu sınırı geçmedi ve bu sınırı kabullendi. Zaten bu durum onun da savaş yapmama isteğine uygundu.[11] Heraklius'un bu politik manevrası Bizans açısından o kadar faydalı oldu ki Müslüman ordular zaman zaman aşsa da bu doğal sınırı geçip Anadolu'da yerleşimde bulunamadılar. Dolayısıyla Anadolu'nun İslamlaşması beş asır sonra gelecek olan Selçuklular döneminde gerçekleşe-

7 Kaegi, 360.
8 İbnü'l-Esir, II, 495.
9 Balcı, 381.
10 Ezdi, 111; nitekim bu bölgeler Müslümanların eline geçince, bölge halkları Rumların bölgeden ayrılmasını Müslümanlardan talep etmişler ve bu istekler anlaşma metinlerine girmişti, Kaegi, 229.
11 Kaegi, 363.

bilecektir. Eğer Bizans geri çekilmesine rağmen saldırmaya devam etse ve bir direniş örgütlese Müslümanlar, Sâsânîler yerine Anadolu'ya yönelebilirlerdi.[12]

Sâsânîler ise eskiden kalma geleneksel Araplara yaklaşımları gereği, Arabistan topraklarından kopup gelen bu taze gücü küçümsediler. Böylece bir anlamda Bizans'ın oyununa düştüler ve Müslüman orduları ile amansız bir savaşa girdiler, bunda da başarısız oldular. Dolayısıyla bir anlamda Bizans ile ciddi birkaç savaş dışında savaşmayan Müslüman kuvvetler doğuya doğru yönelip kendilerine durmadan saldıran Sâsânîlere yönelmek zorunda kaldılar. Sonuçta Bizanslılar, yeni güç olan Müslümanları tarihi düşmanları olan Sâsânîler üzerine yöneltmiş oldular.

Böylece Hz. Ömer döneminde Orta Asya bölgesine kadar gidilirken Anadolu'ya girilemedi. Buna imkan bırakmayan ise Sâsânîlerin amansız bilinçli bilinçsiz saldırılarıydı. Doğrusu bu saldırılar sonucu halife hiçbir şekilde İran'ı fethetmeyi düşünmez iken, hatta: "*Fırat'ı Dicle'yi geçmeyin!*"[13] diye askerlerine emrederken, yeni durum gereği Orta Asya'ya kadar ilerlemek zorunda kalındı. Sâsânîlerin bu mücadeleye girmelerinin ana nedenlerinden biri yakın dönemde Bizans'tan aldıkları büyük darbeler olmalıdır ve muhtemelen kaybettikleri imajı Müslümanlar üzerinden düzeltmek istemişlerse de bu onlara pahalıya mal olmuş ve devletlerini tamamen kaybetmişlerdir.

Şam bölgesindeki Arapların bir kısmı Müslümanlığı kabul ederken, bir kısmı tam tersine Bizans'ı destekliyordu. Bir kısmı ise Hıristiyan olarak kalmakla beraber Müslümanların hakimiyetinde yaşamayı tercih ediyordu. Bir kısmı ise nötr durumda hiçbir şeye karışmıyordu.

Şam cephesinin fethi kaynaklarda oldukça karışık anlatılır. Bazı savaşların tarihleri hakkında değişik müelliflerin

12 Bunun işaretleri verilmeye başlamıştı. Nitekim Hz. Ömer'in Anadolu'ya savaş için bir ordu ile gönderdiği Umeyr, dönüşünde saldırdığı Hımar adlı bir beldeyi öyle tahrip etmişti ki bu durum darb-ı mesel haline gelmiş ve "*Hımar'ın içinden de beter!*" şeklinde konuşulur olmuştu. Belazuri, 195.

13 Taberî, II, 470.

anlatımları arasında 3 yıla varan farklar bulunmaktadır. Yermuk Savaşı buna en güzel örnektir.[14] Hz. Ebu Bekir, Suriye cephesine ordu göndereceği zaman sahabe ile istişare edince Abdurrahman b. Avf: "*Bunlar Rumdur ve kuvvetlidirler!*"[15] diyerek çekincesini ortaya koyarken, Hz. Ömer, ordu gönderilmesini savunmuştu. Hz. Ebu Bekir, bunun üzerine bölgeye komutanlar atadı.[16]

Şam'ın Fethi (14/635)

Dımeşk şehri[17] Şam bölgesindeki ilk fethedilen yerlerin başında gelir.[18] Şehir, Halid b. Velid ve Ebu Ubeyde tarafından kuşatıldı. Halid, Irak'tan bir birlik getirmişti.[19] Bu amaçla Cabiye'de bir ordugâh kurulmuş ve bölgedeki şehirler bu garnizondan fethedilmişti.[20] Kuşatma 70 gün kadar devam ederken, Heraklius'un gönderdiği yardım kuvvetleri mağlup edildi.[21]

Dımeşk kuşatıldığında komutan Halid b. Velid idi.[22] Çünkü fetih sonrası antlaşmayı Halid yapmış ve onun ismi yazılmıştı.[23] Ancak Dımeşk'in fethi sırasında da ortaya çıkacağı gibi Şam bölgesi orduları komutanı Ebu Ubeyde ile Irak bölgesinden gelen Halid arasında bir problem görünmese de bir yetki karmaşası olduğu, en azından bir irtibat kopukluğu bulunduğu anlaşılmaktadır.

14 Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997, 28.
15 Bu görüş eskiden beri bölgedeki Gassanilerden çekinen Medineli Müslümanların iç dünyasını yansıtması açısından dikkat çekicidir. Buhari, Tefsir, 323.
16 Ezdi, 72-86.
17 Bölgeye Şam deniyordu. Dımeşk ise şu anda Şam diye bilinen şehrin adıydı.
18 İbnü'l-Esir, II, 427.
19 Eraslan, 30.
20 Bartold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1973, 23.
21 İbnü'l-Esir, II, 427.
22 Belazuri, 166; bazı kaynaklar, bu bilginin yanlış olduğunu, çünkü Halid'in Hz. Ömer tarafından Şam fethi öncesi azledildiğini belirtse de (İbn Hayyat 155), biz Belazuri'ye tabi olarak bu yorumun doğru olmadığı kanaatindeyiz.
23 Eraslan, 37.

Nihayet şehir ahalisinin düzenlenecek bir kutlamaya katılacağını bir papazdan[24] haber alan Halid, bir grup arkadaşıyla beraber halatlardan yaptırdığı merdivenlerle kaleye tırmanıp içeri girdiler. Böylece bir baskın yapıldı; ahali, teslim olmak zorunda kaldı ve barışı kabul etti. Diğer taraftan şehre girenler ise sulhen girdiler.[25] Bazı bilginler ise bunun uydurma olduğunu belirtirler.[26]

Rivayetlerin genelinde[27] Ebu Ubeyde'nin şehre barışla, Halid'in ise zorla girdiği nakledilir.[28] Belazuri ise bunun tam tersi bir rivayeti aktararak Halid'in sulh ile girdiğini nakleder.[29] Son rivayet, onun fetih öncesi şehirdeki bazı papazlarla anlaştığı rivayetine daha uygun görünmektedir.[30] Ayrıca Dımeşk'in fethi sonrası antlaşmayı Halid'in yapması bu olasılığı güçlendirmektedir. Halid'in Dımeşk halkına verdiği emanlar şunlardır: "*Halkın canı, malı, kiliseleri, surlar ve evleri yıkılmayacak ve iskan yapılmayacak.*"[31] Bazı kaynaklar, Halid'in komutan olmadığı için anlaşma imzalamasının mümkün olmadığını, onun azledilmiş olduğunu savunsalar da bu doğru değildir.[32] Onun azli Şam'ın fethi sonrası olmuştur.

Bazı araştırmacılar bu problemi aşabilmek için Dımeşk'ın iki kere fethedildiğini naklederler.[33] Bazı yerlerin iki defa fethedilmesi, Şam içinde geçerli diye düşünülmüş olabilir.[34] An-

24 Belazuri, 174.
25 İbnü'l-Esir, II, 427.
26 Arnold, 78; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, 1992, 400; Balcı, 357.
27 İbn Kesir, IX, 579
28 Yakubi, II, 28; Ezdi, 105; İbnü'l-Esir, II, 427; bu noktada bedeviler ve askerler Halid'i, Halifenin ise Ebu Ubeyde'yi desteklediği şeklindeki yorumlar için bkz. Eraslan, 41.
29 Belazuri, 175.
30 Belazuri, 174.
31 Belazuri, 173; bu maddelere rağmen, Emeviler döneminde Velid b. Abdulmelik zorla kilise yıkmıştı. Belazuri, 179; Şam'da fetihten sonra bırakılan kilise listesi için bkz. İbn Kesir, IX, 580.
32 İbn Hayyat, 155.
33 Balcı, 357.
34 Taberîyye gölü ve çevresi gibi. Belazuri, 167.

cak böyle bir durumda, Müslümanların elinden çıktığında Rumların Müslümanları öldürmesi veya şehir dışına atması gerekirdi ki böyle bir aktarıma rastlamıyoruz. Bu varsayım belki şu açıdan kabul edilebilir; "ilk fetih sonrası sadece güvenlik kuvvetleri şehre yerleşmiş ve sonra şehirden ayrılmış olmalıdır."

Hz. Ömer'in fetihten sonra Dımeşk'e 4 defa gittiği belirtilir.[35] Bu gelişlerinden birinde Cabiye'de cüzzamlı Hıristiyanları görünce onlara zekattan verdirtmişti.[36] Dımeşk'te 20 gün kalmıştı.[37] 3. gelişinde veba salgını sebebiyle girememişti.[38]

Cebele b. Eyhem

Hz. Ömer'in bu bölgede yaptığı bazı siyasi hatalar olmuştur. Bunlardan biri Cebele b. Eyhem olayıdır.[39] Şam bölgesinde İslam öncesi Gassanilerin meliki olan Cebele b. Eyhem'in Hz. Ömer tarafından cizyeye zorlanması ve ona karşı katı tavır alması sonucu bu şahıs yanında kavminden üç bin kişi ile Bizans'a sığınmıştır.[40] Bazı kaynaklardaki, onun Müslüman olduktan sonra bir Müslüman'la tartıştığı ve mürtet olduğu şeklindeki aktarımlar Cebele'nin haksızlığını ispat için üretilmiş olmalıdır.[41] Çünkü Cebele Müslüman olmamış, cizye vermeyip zekat ödemek istemektedir ve Hz. Ömer de bunu kabul etmemiştir.[42] Cebele'nin pişman olduğu şeklindeki aktarımlar doğru değildir.[43] Çünkü Hz. Ömer, ona karşı yaptığı yanlıştan dolayı pişman olmuş[44] ve onu tekrar Şam'a davet etse de Cebele bu teklifi reddetmiştir.[45]

35 İbnü'l-Esir, II, 499.
36 Belazuri, 185.
37 Balcı, 384.
38 İbn Kesir, IX, 654.
39 Bazı müelliflerimiz bu olayı Hz. Ömer'i övgü makamında anlatırlar, Şibli, IV. 435; Algül, II, 312.
40 Yakubi, II, 38; Belazuri, 194.
41 Balcı, 372.
42 Belazuri, 194.
43 Balcı, 368.
44 Yakubi, II, 38.
45 Belazuri, 195.

Tağlibliler

Şam Bölgesi Hıristiyanlarından Tağlibliler de Cebele gibi kendi dinlerinde kalıp ayrıca aşağılayıcı addettikleri cizyeyi vermek istemediler. Ancak Hz. Ömer'in Cebele olayındaki gibi bunlara karşı da katı davranması üzerine bunlar da Bizans'a sığındılar. Onun bu tavırları bazen Bizans'ı cazip hale getiriyordu.[46] Nihayet Cebele olayındaki gibi hatasını anlayan Hz. Ömer, onlardan Bizans'a sığınanları davet edip cizye almadı ve isteklerini kabullenip geri dönmelerini sağladı.[47] Amillerine onların Arap olması sebebiyle sert davranmamalarını belki Müslüman olabileceklerini söyledi.[48]

Ancak onlara İslamiyet'in ilkeleriyle hiç bağdaşmayan bir şartın koşulduğu aktarılır ki bu da Tağliblilerin çocuklarını Hıristiyanlaştıramayacakları şeklinde idi.[49] Bazı araştırmacılar ise bu şartın farklı bir sebeple konulduğu yorumunu yaparlar.[50] Bu noktada Hz. Ömer, Bizans'a mektup gönderip[51] göç eden Arapları geri isteyerek, geri gönderilmezlerse Şam

46 Kaegi, 255.
47 Belazuri, 260.
48 Ebu Yusuf, 198.
49 Taberî, II, 485; İbnü'l-Esir, II, 527.
50 Hz. Peygamber döneminde de böyle bir şartın koşulduğu şeklinde bir rivayet olsa da (Bkz, İbn Sa'd, I, 316), muhtemelen bu rivayet Hz. Ömer dönemindeki olayın Hz. Peygamber'in döneminde olduğu şeklindeki bir karıştırmadan neşet etmiş olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in bu tür bir politikası hiçbir zaman olmamıştır. (Hamdullah, 666) Bazı bilginler Hz. Ömer dönemindeki rivayetin de uydurma olduğunu ve fakihlerce ortaya konulduğunu naklederler. (Bkz. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, 138, 172, 174) Arnold, -normalde İslamî anlamda kabul edilmesi mümkün görünmeyen bu şartın- bizzat bazı Benu Tağlib ailelerinin ricası ile koşulduğu, çünkü kiliseye ödenen çok yüksek vaftiz masraflarından böylece kurtulmuş oldukları ve buradaki şartın Müslüman olmak isteyenlerin çocuklarına vaftiz yapılmaması şeklinde olduğunu, nitekim bu kabilenin uzun süre Hıristiyanlıkta kalması da konulan şartın bu kabilede İslamlaştırmaya yönelik olmadığının göstergesi olduğunu belirtir. Bkz. Arnold, 64; Balcı, 182, Bu durumda sonraki yıllarda Hz. Ali'nin Tağliblilerin çocuklarını Hıristiyanlaştırarak ahitlerini bozduklarını, bu sebeple saldırıp hepsini öldürmeyi düşündüğü şeklindeki rivayeti de bu bağlamda yorumlamak gerekecektir. Belazuri, 262, benzer bir şekilde kilise yapmama veya kiliseyi tamir etmeme gibi şartların uydurma olduğu belirtilir. Bartold, 14.
51 Taberî, II, 485.

bölgesindeki Hıristiyanların Bizans topraklarına sürüleceğini belirtmiştir.[52] Bu da Hz. Ömer'in Arap birliğine verdiği önem açısından dikkate değer bir bilgidir.[53] Onun dinlerine bakmaksızın Arapları bir araya toplaması, bir Arap imparatorluğu fikrinin sonucu olduğu iddialarını güçlendirmektedir.[54] Nitekim Cezire bölgesindeki gayrimüslim Araplarla da işbirliği içinde savaşların yapılması bu fikre destek vermektedir.[55]

Belki o dönemde iki büyük devlete karşı Arap toplumuna dayanarak yapılan bu işbirliği, sonraki yıllarda diğer milletlerin aşağılanmasına da sebep olmuştur. Dahası ileriki yıllarda bu grupların Müslüman olması bile istenmemektedir. Zaferlerin gerçek sahibi olan sahabileri ikinci plana atan yeni fatihler, ganimet hırsı ile fütuhat hukukunda son sözü söylediler. Arabistan yarımadasındaki Araplar İslam'a girme konusunda zorlanırlarken, istedikleri gibi istismar edebilmek için diğer unsurların eski dinlerinde kalmalarını bile arzuladılar.[56]

İçki İçen Sahabiler

Dımeşk'ın fethinden sonra oraya yerleşen sahabilerden Ebu Cendel ve Dırar b. Ezver eskiden beri alışkın oldukları içki içme âdetini Şam'da da devam ettirdiler[57] ve bu konuda

52 İbnü'l-Esir, II, 533, Bu arada Bizans kralının hanımı ile Hz. Ömer'in hanımının karşılıklı mektuplaşıp hediyeleştiği şeklindeki hikayemsi anlatımları da kaynaklarda görmek mümkündür, Kaegi, 367-368; Avcı, 66.

53 Hz. Ömer'in ridde savaşları sonrası Arap esirlerin serbest bırakılmasını istemesi ve gerekçe olarak: "Ben Araplar arasında esir almanın bir gelenek haline gelmesinden korktum." demesi bir Arap yandaşlığı gibi algılanabilir. Ancak bu savaşlardaki esirlerin hepsinin Arap olması sebebiyle burada bir ırkçılık düşüncesinin olduğunu söylememiz pek uygun düşmüyor. Hz. Ömer'in hayatı boyunca uyguladığı eşitlikçi prensipler de buna izin vermemektedir diye düşünüyoruz. Geniş bilgi için bkz. Sallabî, 116. Onun: "*Araplar şereflidir ancak Arap olmayanlar iyi amelleriyle gelirse bizi geçerler.*" sözü bu durumu yeteri kadar izah edecektir. Belazuri, 656.

54 Kaegi, 367.

55 İbnü'l-Esir, II, 533.

56 Işıltan 45

57 Yine Hz. Hamza'nın katili Vahşi, Müslüman olduktan sonra ölünceye kadar içki içmeye devam etmiştir. Onun yanına hadis dinlemek için varmak isteyenler onun sarhoş olmadığı zamanı gözetliyorlardı. Bu sebeple Hz. Ömer tarafından Müslümanların divanından (nufüs kütüğü) silinmiş ve Hz. Ömer onun hakkında: "*Bildim ki Allah Hamza'nın katilinin yakasını bırakacak değildir.*" demiştir. İbn Hişam, V, 317

Kur'an'da bir yasağın olmadığını, Maide 90-91. ayetlerinin[58] sonunda: "*Vazgeçtiniz değil mi?*" şeklinde bir seçme hakkı verildiğini, kendilerinin de bu seçme hakkından dolayı içki içmeyi tercih ettiklerini belirttiler.[59] Ebu Ubeyde bu konuda ne yapacağını bilemedi.[60] Bunun üzerine Hz. Ömer'e durum intikal edince Halife, "*eğer yasağı inkar ediyorlarsa öldürülmelerini, değilse seksen sopa ceza verilmesini*" istedi.[61] Sonuçta bu karar kendilerine bildirilen sahabiler görüşlerinden vazgeçtiler ve 80 deynek ceza aldılar. Ancak bu durum zorlarına gitti ve evlerine kapandılar.[62] Hatta Ebu Ubeyde Hz. Ömer'e onların akıllarını yitirme noktasına geldiklerini söyleyince halife onlara moral verici mektuplar yazdı.[63]

Benzer bir olay ise şudur: İlk sahabilerden olup Habeşistan hicretine katılmış, Bedir, Uhud gibi gazvelerde Hz. Peygamber ile birlikte olmuş olan Hz. Ömer'in kız kardeşi Safiyye'nin kocası Kudame b. Mazun, Hz. Ömer döneminde Bahreyn'de içki içmiş, şikâyet üzerine getirilmiş ve eşinin ve sahabilerin şehadeti üzerine savunması istenmiştir. Kudame, zinanın kesin olarak yasaklandığı halde, Maide 90-93. ayetlerde içki konusunda kesin bir yasağın olmadığını savunmuştur. Ancak Hz. Ömer, yanlış tevil yaptığını söyleyerek had cezası uygulamıştır. Bu sahabinin kendisine küsmesi üzerine onun gönlünü almıştır.[64]

İçki Cezası

Hz. Ömer'in verdiği bu ceza İslam adına oldukça ağır bir ceza yorumudur denilebilir. Çünkü ayette ve hadiste bu konuda böyle bir ceza önerilmemektedir. Ayrıca bir ayeti farklı

58 *"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"* Maide 90-91.

59 Taberî, II, 507.

60 İbnü'l-Esir, II, 555.

61 İbn Kesir, X, 70.

62 Taberî, II, 507.

63 Taberî, II, 507.

64 Bkz. İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, Kudame b. Mazun Mad.

yorumladığı için bir Müslüman'ın katledilmesini emretmesi ne kadar doğrudur? Sorusu muallakta kalmaktadır.[65]

Bu noktada İslam'da içkinin cezası konusuna değinmek istiyoruz. Kur'an'da bu konuda net bir ceza yoktur. Hz. Peygamber'in uygulamalarında ise 40 değnek cezası uygulandığı görülmektedir. Ancak bu ceza, bazen değnek değil, terlik, ayakkabı ile vurmak şeklinde de gerçekleşmişti. Hz. Ebu Bekir döneminde bu cezanın uygulanmasına aynen devam edilmişti.[66] Hz. Ömer, cahiliye döneminde içki düşkünü biri olmasına rağmen[67] Müslümanlığı döneminde sıkı bir içki düşmanlığı yapmıştı. Nitekim onun ısrarlı istekleri sonucu içki ile ilgili tedrici uygulamanın geldiği nakledilir. Onun bu içki karşıtlığı kendi döneminde de artmış ve içki cezası Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebu Bekir'in uygulamalarının üzerine % 100 artırma yapılarak ilk defa 80 değneğe dönüştürülmüştür.[68]

Hz. Ömer, oğlu Ebu Şahme'nin (Abdurrahman)[69] içki içtiğini öğrenince, Mısır'da cezası uygulanmasına rağmen Medine'ye getirtip tekrar ceza uygulamış ve sonuçta oğlu bu cezadan dolayı ölmüştü.[70] Ancak onun döneminde Kadisiyye Savaşı sırasında içkici bir şahıs olan Ebu Mihcen önce sürgün edilmiş ve nihayet hapsedilmişti.[71] Daha sonra ise savaşta gösterdiği kahramanlık sebebiyle affedilmiş, dolayısıyla içki cezası olarak değnek uygulanmamıştı.

Bu uygulamalardan anlaşılmaktadır ki; Hz. Peygamber'in dönemi ve sonrası içki cezası konusunda bir birliktelik gö-

65 Tirmizi Hudud, 15 te şöyle bir rivayet vardır: "*Kim içki içerse ceza olarak değnekleyin yine içmeye devam ederse dördüncüde öldürün.*" *Câbir diyor ki: Bu sözden sonra Rasûlullah (sav)'e dördüncü sefer içki içen bir adam getirildi de yine onu değnekle cezalandırdı ve öldürmedi.*"

66 Buhari, Hudud, 2-4.

67 İbn Hişâm, III, 166.

68 Ebu Yusuf, 260; Suyuti, 137.

69 İbn Kuteybe, *Maarif*, Beyrut, 1970, 80.

70 Bu arada Medine'de ikinci ceza verilirkin oğlu halifeye karşı: "*Ben hastayım, benim katilim sen olacaksın!*" şeklinde feryat ediyordu, İbn Cevzî, 268.

71 İbn Kesir, X, 70.

remiyoruz. Nitekim rivayetlerde Hz. Peygamber'in bu konuda bir sayı sınırı koymadığı açıkça belirtilmektedir.[72] Hz. Ali de bu cezanın kendileri tarafından konulduğunu net olarak aktarmaktadır.[73] Buna göre 40 sopa, sürgün, hapis, tekdir etme[74] ve hiç ceza uygulamama gibi 5 farklı uygulamayı görebiliyoruz. Eğer bu ceza sadece 40 değnek olsaydı, terlik veya elbise ile vurma[75] uygulamasını Hz. Peygamber yaptırmazdı. Eğer net bir 40 değnek cezası olsa, Hz. Ömer'in bunu artırması gibi bir yetkisi olmamalıydı. Ayrıca Sa'd b. Ebi Vakkas başkanlığındaki Kadisiyye'deki ordudaki birçok sahabiye rağmen ceza türü hapse dönüştürülmezdi. Yine Hz. Ömer, bir gece içki içerken Medine'de yakaladığı şahsı tecessüs ettiği sebebiyle affetmezdi.[76]

Bu tür değişik uygulamalar içki konusunda net bir cezanın olmadığını ve bunların içtihat örnekleri olduğunu göstermektedir. Sonuçta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki İslam'da içkinin belirlenmiş cezası yoktur.[77] Uygulamalar örfi cezaları göstermektedir.[78]

Humus'un Fethi (14/635)

Müslümanlar, Şam'ın fethi sonrası önce Fihl Savaşı'nda Bizanslıları yendiler. Bu savaşta Bizans'ın kaybının 80 bin civarında olduğu nakledilir.[79] Daha sonra Humus'a yöneldiler ve yolda Rumlarla savaş yapıldı. Ordular, karşı karşıya geldikten sonra gecenin karanlığından faydalanan Rum ko-

72 Hz. Ali, Hz. Peygamber'in bu konuda bir usul koymadığını söyler, bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Kahire, 1988, XII, 71.
73 Ebu Davud, Hudud, 35.
74 Şibli, IV, 256.
75 Müslim, Hudud, 35.
76 Kurtubî, Hucurat 12. Ayetin tefsiri.
77 Bkz. Şibli, IV, 256.
78 Örfî ceza olarak başka bir örnek verecek olursak Hz. Ömer, Medine'de bulunduğu mahalde Hz. Peygamber'den imamlık yetkisi almış ve emrinde erkek müezzinleri bulunan Ümmü Varaka isimli kadın sahabi, köle ve cariyesi tarafından öldürülmüştü. Ardından yakalanan katiller yakalandı ve Medine'de ilk defa olarak asılarak idam edildiler. Bkz. İbn Sa'd, X, 424; Ebu Davud, Salat (kadının imamlığı babı), 61
79 İbnü'l-Esir, II, 431; bu rakamlarda biraz abartı bulunmaktadır, Hitti, 230.

mutanı Teodoras oradan ayrılarak Şam'ı ele geçirmeye teşebbüs etti. Durum Müslümanlar tarafından öğrenilince Halid b. Velid geri döndü. Onun Teodoras ile karşılaşmasından önce Yezid b. Ebî Süfyân Bizanslılara karşı koydu. Bu arada Halid b. Velid, yetişerek Bizans askerlerini kısa sürede büyük bir hezimete uğrattı. Ebu Ubeyde de bu arada diğer Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı. Bu olaydan sonra Heraklius bölgeden ayrıldı ve meşhur "*Elveda Suriye!*" sözünü söyledi.[80] Hıristiyan güçleri bu dönemden sonra 358/968 yıllarına kadar da bir daha Suriye'ye girememişlerdir.[81]

Humus'un fethiyle ilgili abartılı aktarımlar kaynaklara yansımıştır. Buna göre, Humus kuşatılınca halk kendi aralarında şöyle diyordu:

> "Şehrinizi bütün gücünüzle elinizde tutmaya çalışınız. Soğukları görünce, ayakları çıplak olduğundan hepsinin ayakları kopacaktır". Fakat soğuklar başladığında Bizanslıların ayakları kalın çoraplar (mest) içindeyken dahi soğuktan takatsiz kaldığı halde, Müslümanların ise ayaklarına ve parmaklarına bile bir şey olmuyordu.[82] Kış mevsimi sona erinceye kadar kuşatmayı sabırla devam ettirdiler.[83]

Bu anlatım, Hendek Savaşı'ndaki soğuğun müşrikleri etkilediği gibi sahabileri de etkilemesi olayını akla getirmektedir. Ancak ne hikmetse burada böyle olmamaktadır(!)

Yine bu tür anlatımlara göre:

> Müslümanlar Humus'a hücum tertipleyip tekbir getirdiler, bunun tesiriyle Humus evlerinin birçoğu yıkıldı, sarsılan duvarları çatladı. Müslümanlar ikinci bir tekbir getirince bundan daha büyük musibetlerle karşılaştılar. Bunun üzerine Humus halkı Müslümanların yanına gidip onlara barış yapma teklifinde bulundular. Müslümanlar ise onların başına gelenlerden haberdar olmamıştı. Bu bakımdan onların barış tekliflerini kabul ederek Dımeşk halkı ile yapılan barışın aynı şartlarıyla onlarla da barış antlaşması yaptılar.[84]

80 Eraslan, 51-52.
81 İbnü'l-Esir, VII, 313; Ağırakça, 61.
82 İbnü'l-Esir, II, 491.
83 İbn Kesir, IX, 649.
84 İbnü'l-Esir, II, 491.

Bu anlatımlar doğru ise savaş aletleri taşımaksızın sadece tekbirler getirilerek düşmana büyük zarar verilebilmektedir. Ancak nedense sahabiler Hz. Peygamber döneminde bunu başaramamışlardır. En azından ele geçiremedikleri Taif'te böyle bir taktik uygulayabilirlerdi(!)

Humus'un fethi sonrası İmparator Heraklius'un bir ordu hazırladığı duyulunca Müslümanlar birçok yerden geri çekildikleri gibi Humus'u da boşaltmak zorunda kaldılar. Şehirden ayrılınca halktan aldıkları cizyeyi, onları koruyamadıkları için iade ettiler.[85] Yine Rumlara ait bir heykel figüründeki atın gözü Müslümanlarca zedelenmesi üzerine yapılan protestolar, Ebu Ubeyde'nin kendi heykelinin yapılarak atının gözünün kör edilebileceği şeklindeki teklifi ile tartışma kapanmıştır.[86]

Lazkiye

Lazkiye'nin fethi ilginç bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Denizden de yardım alan kaleyi bir türlü ele geçiremeyen Müslümanlar, kale dışına büyük çukurlar açıp ayrılıp giderler. Müslümanların gittiğini gören kale halkı bu çukurları inceleyip anlam veremezler.[87] Gece olunca gizlice bu çukurlara yerleşen Müslümanlar, sabahleyin açılan kapıya saldırıp kaleyi ele geçirmişlerdir. Kaleyi anveten (zorla) ele geçirseler de sulh anlaşması yapmışlardır.[88]

Kınnısrin

Bu dönemde Kınnısrin'i Halid fethetti.[89] Buranın fethini aktaran İbn Kesir, Heraklius'un bölgeden ayrılması bağlamında aktardığı tuhaf bir rivayeti bir o kadar tuhaf bir şekilde yorumlamıştır. Şimdi bunu aynen aktarmak istiyoruz:

> Cenâb-ı Allah, zamanın sonuna kadar Bizanslıların Şam beldelerine sahip olmalarını yasaklamıştır. Nitekim bu hususta Buhari ve Müslim'in sahihlerinde Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir

85 Belazuri, 195; Ebu Yusuf, 225.
86 Detay için bkz. Balcı, 376.
87 Belazuri, 189.
88 İbnü'l-Esir, II, 491.
89 Eraslan, 68.

hadiste sabit olduğu gibi Rasûlullah, şöyle buyurmuştur: "Kisra öldükten sonra başka bir Kisra gelmeyecektir. Kayser öldükten sonra başka bir Kayser gelmeyecektir. Nefsim kudret elinde bulunan Zat'a yemin ederim ki siz, Kayser ile Kisra'nın hazinelerini Aziz ve Celil olan Allah yolunda sarf edeceksiniz.

Rasûlullah (sav)'ın bu müjdesi, gördüğüm kadarıyla tamamen tahakkuk etmiştir. Ve haber verdiği şey kesinlikle gerçekleşecektir. Yani Kayserlerin hakimiyeti Şam'a asla giremeyecektir. Çünkü Kayser kelimesi, Araplara göre bir cins ismidir ki Bizans beldeleriyle birlikte Şam'a sahip olan kimselere verilen bir addır. Şam'ın hakimiyeti Kayserlerin eline asla geçmeyecektir.[90]

Bu türden haberler çoğunlukla tarihin geriye doğru okunuşu ve yorumlanışının güzel bir örneğidir. Bu rivayet de bu türden bir aktarımdır. Yorumcu da (İbn Kesir) rivayetin doğruluğunu ispat sadedinde büyük bir çaba sarfetmektedir. Kayserden sonra Bizans imparatorluğunun yaklaşık 8 asır daha yaşaması bu uydurma rivayeti bozunca, bu tür yorumlara (Şam bölgesinin hakimiyeti gibi) gidilmek zorunda kalınmıştır.[91]

Diğer Şehirler

Şam bölgesindeki şehirler tespih tanesi gibi dökülüyor ve Müslümanların eline geçiyordu.[92] Müslüman orduları daha sonra Halep'i ele geçirdiler. Azaz bölgesinde gerilla direnişi ile karşılaşmışlardı. Taki bu direnişi örgütleyen papazın Müslüman oluşuna kadar da ona karşı başarılı olamamışlardı.[93] Daha sonra Antakya ele geçirildi ve İslam'da ilk murabıt teşkilatı diyebileceğimiz bir teşkilat burada tesis edildi.[94] Bu dönemde Kayseriyye'ye dehlizden girilerek ele geçirildi. Rivayetlerde bu şehirde 700 bin paralı asker bulunduğu şeklindeki

90 İbn Kesir. IX, 651.
91 Bu rivayet bağlamında Haçlıların bölgeye 90 yıllık hakimiyetleri olacağı ve son yüzyılda Fransız egemenliği de bir kenara not edilmelidir.
92 Hitti, 230.
93 Eraslan, 78.
94 İbnü'l-Esir, II, 495; Murabıt: sınır karakollarında nöbet tutan şahıslara verilen isimdir.

haberler abartılı olmalıdır.[95] Ayrıca kuşatmada 100 bin ölü olduğu bilgisi de aynı şekilde abartı olmalıdır.[96]

Şam Bölgesi fetihleri konusuna son verirken fetihlerin sonucunda genel olarak sadece Amevas vakasında kaybedilen kişi sayısınca (25 bin) şehit verildiğini belirtelim. Bölgedeki savaşlar, soğuğun şiddeti, sıkıntı ve meşakkatler Rumları bu bölgede bitirdiği gibi Müslümanlara da zor anlar yaşatmıştı.[97]

Şam bölgesindeki fetihlerin sonuçları Müslümanlar açısından çok parlak oldu. En başta birçok kurumu transfer ettiler. Ayrıca sürekli savaşlar, profesyonel ordu kurulmasına başlanmasını sağlamıştır. Çünkü garnizon şehirler oluşmaya başlamıştır. Şam bölgesindeki Cabiye bunlardan biridir. Ayrıca Hıristiyanlığın kuvvetli bir alanı olan Şam bölgesinde Hıristiyanlık yenilmiş ve İslam burada hakim olmaya başlamıştır. Dahası elde edilen büyük miktarlardaki ganimetler Müslüman Medeniyeti için sermaye oluşturulmasına sebep olmuştur.

Hz. Ömer'in bölgede uyguladığı güzel bir strateji de sahabe toplumunun ve Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyşlilerin bölgeye göç etmesini engellemek olmuştu. O, sahabenin ve Kureyşlilerin Hz. Peygamber'in akrabalığını kullanarak bölge insanları üzerinde etkili güç olmasından korkuyordu ve bu sebeple idari görevliler ve dini tebliğciler dışında bu insanların Şam'a göç etmesine izin vermiyordu. Ona göre bunlar kontrol altında tutulmalıydılar.[98] Onların cihada gitme isteklerine izin vermediği gibi görevli valilerin mallarına el koymayı da ihmal etmedi.[99] Onun bu güzel uygulaması Şam bölgesinde mevali olayının gelişmesine engel olmuştur diyebiliriz.

Hz. Ömer, normalde belki de eskiden kalma bir duygu olarak iki büyük devletten devamlı çekiniyordu. Hiçbir zaman bu iki devlete karşı onları tahrik edici savaş isteklisi bir siyaset

95 Belazuri, 201-202.
96 İbnü'l-Esir, II, 497.
97 Hasen I, 298.
98 Şaban Öz, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İstanbul, 2010, 69.
99 Cabiri, 358.

göstermedi. Ancak bölgedeki Bizans'ın uygulamalarından bıkılması, Müslüman uygulamalarına yansıyan İslam'ın şefkat yönü, bölgenin aslen Arap olması ve ganimet arzusu bölgenin fethinde rol oynadı. Yine de Hz. Ömer, bütün bunlara rağmen fetihlerin Anadolu'ya yayılmasına ve deniz ötesi Kıbrıs'a gidilmesine izin vermedi.[100]

Halid b. Velid'in Azli

Hz. Ömer'in, Şam fetihleri esnasında "Seyfullah" lakaplı Halid b. Velid'i görevden azletmesi, özellikle o dönemde tartışılan bir mesele olmuştur. Aslında Hz. Ömer Bahreyn bölgesine Hz. Peygamber döneminde görevlendirilen ve o dönemden beri değişik görevlerde bulunan Ala b. Hadrami gibi bir komutanı da kendi başına buyruk bir tavrı yüzünden azletmişti. Yine Irak'ın başarılı komutanı Müsenna'yı görevden alıp Ebu Ubeyd es-Sekafi'yi yerine getirmişti.[101] Ayrıca Şurahbîl b. Hasene'yi görevden alıp yerine Muâviye'yi görevlendirdikten sonra herkesin önünde bunun gerekçesini şöyle açıklamıştı: "*Ben onu beni kızdıran bir harekette bulunduğu için değil, daha güçlü birini istediğim için, görevden alıyorum.*"[102] Bütün bu azletmeler, sorun olmaz iken Mahzumoğullarının şefi konumundaki Halid'in azli çok ses getirdi.[103]

Hz. Ömer'in Halid'i azlinin birkaç sebebi aktarılabilir. Bilindiği gibi Halid'in başına buyruk hareketleri sebebiyle[104] Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminde Halid'in azledilmesini savunmuş ve ilk halifeye bu konuda baskı yapsa da başarılı olamamıştı. Hz. Ömer, hiç kimsenin keyfi olarak başkalarını öldüremeyeceği, İslam'ı kendi emelleri için kullanamayacağı düşüncesindeydi.[105] Malik b. Nüveyre olayı ve halifeden izin

100 Belazuri, 218; İbn Sa'd, III, 285.
101 İbnü'l-Esir, II, 453.
102 İbnü'l-Esir, II, 561.
103 İbn Sa'd, III, 284.
104 Şibli, Hz. Ömer'in Halid'e yaptığı icraatlardan dolayı hesap vermesini veya azledileceğini belirttiği, Halid'in de II. şıkkı tercih ettiğini aktarır. Bkz. Şibli, IV, 289.
105 Geniş değerlendirmeler için bkz. Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul, 1992, 414, Hz. Ömer'deki bu düşüncenin benzeri, torunu olan Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'de de vardı. Ömer b. Abdülaziz

almaksızın ordusunu terk edip hacca gitmesi sebebiyle muhtemelen Hz. Ebu Bekir onu Irak cephesinden alarak bir nevi ceza vererek Suriye cephesine göndermişti.[106]

Aslında Halid, Irak bölgesi fetihleri genel komutanı olarak atanmış ve buradan Suriye'ye gönderilmesinden dolayı da hoşlanmamış dahası bu atamadan Hz. Ömer'i sorumlu tutmuştu.[107] Bu azil olayıyla Halid'in İran'ı ele geçirmek isteği ve bunun sonucunda gelecek olan "İran Fatihi" unvanıyla askerin üzerindeki etkisi engellenmiş oldu.

Halid b. Velid'in devamlı başarılar kazanması ve sonuçta halk arasında onun artık yenilmez bir komutan olduğu düşüncesinin ortaya çıkması ve ona insanüstü bir güç verilmesi sonucunu doğuracak,[108] bu da askerin gevşemesine ve tedbirsizce davranmasına sebep olabilecekti.[109] Nitekim azil olayından sonra gelen bir zafer haberine: "*Halid sayesinde diyeceklerdi. Halbuki zafer Allah'a aittir.*" demişti.[110] Ayrıca Halid'in bu başarılarının devamı Müslümanlar için siyasi birtakım riskler oluşturabilirdi. Devletin içinde oluşturduğu bu güç ile merkezi hilafete ters davranıp Müslüman birliğini bölebilirdi. III. Halife dönemindeki Muâviye'nin güçlenmesinin engellenmemesi bu tür bir sonuç doğurmuştu. Hz. Ömer bu icraatıyla olması muhtemel potansiyel tehlikeyi önlemiş oldu.[111]

artık cihat ruhunu yitirmiş ve bir galibiyet inadı uğruna İstanbul önlerinde bekleyen Emevi ordusunu çağırmış, bu gayesiz askeri fütuhatı durdurmuştu. Yine Endülüs'ten bile çekilmeyi düşünmüştü. Savaş dışında hiç bir seçeneği kabul etmeyen Hariciler bile, tarihlerinde ilk ve son kere onun döneminde savaşı durdurup, anlaşma yoluna gitmişlerdi. Bkz. Mehmet Azimli, "Mesleme b. Abdülmelik ve Fütühatı", *Dicle Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, Diyarbakır, 2000, Sayı: 2. s. 85; İbnü'l-Esir, V, 45.

106 Bkz. Mehmet Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, Ankara, 2011. 178 vd.

107 Taberî, II, 341.

108 Taberî, II, 492.

109 Bkz. İsrafil Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi", *OMÜİFD*, Samsun, 2005, Sayı: 20-21.

110 Ebu Yusuf, 237.

111 Bkz. Akbulut, 145; bunun benzeri ileride Muaviye ile ortaya çıkacaktır. Gittikçe güçlenen Şam valisini durdurmayan Hz. Osman, sonuçta ümmetin ikiye bölünmesi yüz binlerce kişinin kanının dökülmesine sonuçlanan olaylara sebep olacaktır. Bu da ikinci halifenin ileri görüşlülüğünün göstergesi olmalıdır.

Halid'in görevden alınması konusunda esas sebep bunlar olmalıdır. Bunun dışındaki bazı yardımcı sebepler söylenebilir ki bunlar görevden almaya neden olabilecek şeyler değildir. Örneğin Halid'in Kınnısrin'de bir şaire 10.000 dirhem verdiği, bu sebeple[112] mallarının incelemeye alınıp bir kısmına el konulduğu nakledilmektedir.[113] Ancak bu durum, malların alınıp telafi edilebileceği bir olaydır. Ayrıca bu, onun başkomutanlıktan azliyle ilgili değil, Ebu Ubeyde'nin emrinde alt birim komutanı olarak göreve devam ederken gerçekleşen bir durumdur.[114]

Onun hamamda vücuduna içki sürmesi sebebiyle azledildiği şeklindeki aktarım[115] ise tutarlı değildir.[116] İçki içmek haramdır. Ancak kullanmak haram değildir. Bir kısım faydalarının olduğu ayetle sabit olan[117] içkinin sıhhat açısından içmek dışında kullanılması kadar doğal bir şey olamaz. Halid b. Velid'in bundan dolayı tenkit edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki Belazuri, bu haberin doğru olmadığını söyler.[118]

Azil olayının ne zaman gerçekleştiği tartışmalıdır. Halid, Şam bölgesi başkomutanıdır.[119] Bazı rivayetler onun sadece Yermuk Savaşı'nda başkomutan olduğunu ve Yermuk sonrası görevden alındığını belirtse de,[120] Şam'ın fethi sonrası antlaşmalara imza atmasından anlıyoruz ki Halid, Şam'ın fethi sonrası azledilmiş olmalıdır.[121] Nitekim Şam fethi esnasında Hz. Ömer'den onun azli konusunda emrin geldiği de kaynaklara yansımıştır.[122] Muhtemeldir ki Halid b. Said'in komutan-

112 İbn Kesir, X, 46.
113 Halid b. Velid, azledildikten sonra birikmiş malının bir kısmına el kondu. İbnü'l-Esir, II, 536.
114 Şibli, IV, 290.
115 Belazuri, 255.
116 İbn Kesir, X, 45.
117 *De ki: "Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır."* Bakara, 219.
118 Belazuri, 255.
119 Taberî, II, 356; bu komutanlık halifenin emriyle mi yoksa komutanların onu aralarında seçmeleriyle mi tam belli değildir.
120 İbn Hayyat, 155; İbn Kesir, IX, 574.
121 Belazuri, 175.
122 Belazuri, 165; Taberî, II, 356.

lıktan azli, Halid b. Velid'in azil tarihi ile karıştırılmış ve bu şekilde algılanmıştır.[123]

Bu bağlamda Hz. Ömer'in halife olur olmaz ilk iş olarak Halid'i görevden azletmesi şeklindeki bilgi doğru olmamalıdır.[124] Halid, Şam fethinin sonuna kadar[125] görevde kalmış olmalıdır.[126] Onun Dımeşk'in fethi sonrası görevden alındığı bilgisinin daha tutarlı olduğunu düşünüyoruz.[127]

Özetle o, Şam fethi sonrası başkomutanlıktan alınmış, Humus fethi sonrası ise Kınnısrin'de şaire verdiği para meselesinden[128] dolayı diğer görevlerinden azledilmiştir.[129] Hz. Ömer de bu konuyu izah sadedinde ve Halid'i onore etme amacıyla[130] her tarafa mektup göndermiştir.[131] Halid'in iki defa görevden azledildiği şeklindeki yanlış düşünceler de rivayetlerin karışıklığından ortaya çıkmış olmalıdır.[132] Halid'in başkomutanlıktan azli sonrası diğer görevlerinden de azli belki böyle bir kanıya varmış olmalarını sağlamıştır.

Hz. Ömer'in belki de en önemli icraatlarının başında bu olay gelmektedir. Gelecekte yaşanacak sıkıntıları önceden görerek tedbir almış muhtemel bir bölünmeyi engellemiş, "Seyfullah" diye meşhur olmuş komutanının işine son verme

123 Wellhausen, 53; Halid b. Said savaştan kaçtığı için Hz. Ebu Bekir tarafından azledilmiş Medine'ye girmesi yasaklanmıştı. Taberî, II, 352; ancak Emevi sülalesinden olan bu şahsın bu yanlışını kapatmaya yönelik olsa gerek, onu öldüren şahsın Halid'i öldürdüğünde yerden göğe doğru bir nur yükseldiği şeklindeki sözleri nakledilir ki muhtemelen bir Emevi uydurması veya onlara yaranmak için uydurulmuş olmalıdır. İbn Kesir, IX, 606.

124 İbnü'l-Esir, II, 427.

125 İbn Kesir, IX, 585.

126 İbnü'l-Esir, II, 428.

127 İbnü'l-Esir, II, 432.

128 İbn Kesir, X, 46.

129 Hz. Ömer, Halid Medine'ye gelince: "*Yanındaki bulunan Allah'ın malını ver!*" diyerek ondan malının yarısına el koymuştur, Taberî, II, 357.

130 Bazı araştırmacılar, Hz. Ömer'in bu tavrının Halid'e karşı şahsi bir durum olmadığını belirtseler de (Fayda, 436), Halid, bu kanıdadır ve Hz. Ömer ile aralarındaki problemin şahsi olduğuna başka bir olay sebebiyle şu şekilde vurgu yapmaktadır, "*Bu atama solağın işi (Hz. Ömer solak olduğu için ona hitaben kullanıyor). O, Irak'ın benim elimle feth olunmasını kıskanmıştır.*" demiştir. Taberî, II, 341.

131 Taberî, II, 492.

132 İbnü'l-Esir, II, 493.

cesaretini göstermiştir. Halid'in görevden alınması ile Suriye fetihlerinde bir duraklama da söz konusu olmamıştır.[133]

Onun bu dahiyane hareketini nakzeden aktarımlar da yok değildir. Buna göre Hz. Ömer, ölürken: "*Halid yaşasaydı, halifeliğe getirirdim.*" demiştir.[134] Halid'i komutanlık için sakıncalı gören halifenin böyle söylemesi muhaldir ve bu rivayet Muâviye dönemiyle beraber sıkıntılı günler yaşayan Halid'in sülalesini destek amacıyla uydurulmuş olmalıdır. Ayrıca Halid b. Velid'in Hz. Peygamber'in sakalından bir parçayı sarığında taşıdığı ve kazandığı zaferleri bunun sayesinde kazandığı nakledilir.[135] Kıldan, tüyden şeyler vasıtasıyla zaferler kazanılabileceğini düşünebilen ve üretebilen bu anlayışı tenkit etmeye bile gerek görmüyoruz.

Onun hakkında başka uydurmalar da yok değildir. İbn Kesir rivayet etmiştir: "Yanında şarap tulumu bulunan bir adam, Halid'e geldi. Halid: "Allah'ım, şunu bal yap dedi. Ve o şarap bala dönüştü."[136] Bu rivayet için sadece şu soruyu sorup bırakıyoruz: Hz. Peygamber döneminde Medine'de içki içen bazı sahabilerin şarap tulumlarını Hz. Peygamber bal küpüne dönüştüremiyordu. Madem Hz. Halid'in bu tür kabiliyetleri vardı, o dönemdeki içki tulumlarını da bala dönüştürseydi daha iyi bir hizmet etmiş olurdu(!)

Halid, başkomutanlık görevinden azledildikten sonra da Şam bölgesindeki fetihlere katılmaya devam etmiştir. O inanılmaz bir savaşçıydı. Belki de bu konudaki büyük mahareti onun bazı yanlışlar yapmasına sebep oldu. Ancak Halid, belli ki bu azil olayından sonra fazla yaşamadı. Onun Medine'de öldüğü hakkında rivayetler varsa da bunlar doğru değildir.[137]

133 Eraslan, 85.
134 İbn Kuteybe, *el-İmame Ve's-Siyase*, Beyrut, 1997, 25.
135 Bkz. İbn Sa'd, V, 34; Vakıdî, *Futühu'ş-Şam*, Beyrut, trz, I, 129; Vakıdî'nin hikayeler dolu kitabında naklen anlatılan bu olayın Hz. Halid'in imanının azmine delil olarak yorumlanması ve Müslümanların "ne kadar manevi güçlere güvendiklerine" delil olarak sunulması da ayrı bir garabet örneğidir, Bkz. Eraslan, 71.
136 İbn Kesir, X, 132.
137 İbn Kesir, X, 134.

O son nefesini verirken meşhur sözünü söylüyordu:

Bana bir gelinin hediye edildiği veya bir oğlumun doğum müjdesinin verildiği gece, Muhacirlerle birlikte düşmana saldırdığım çok soğuk bir geceden daha sevimli olamaz. Birçok savaşa katıldım, vücudumda kılıç darbesi, mızrak veya kargı yarası bulunmayan bir yer yoktur ve işte ben develerin ölümü gibi yatağımda burun üzeri ölmekteyim. Korkakların gözleri uyumasın![138]

Amvâs Vebası (17/638)

Hz. Ömer, Şam'ı ziyaret edeceği sıralarda şehirde veba salgını vardı. Aktarıldığına göre, halife, Dımeşk'e girmeden önce bölgedeki komutanlara danıştıktan sonra veba salgını olduğunu öğrenince şehre girmemeye karar verdi. Bunun üzerine Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'e: "*Ey müminlerin emiri! Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?*" diye sordu. Hz. Ömer'in de: "*Evet! Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Buna sen değil de bir başkası itiraz etse şaşırmazdım, ey Ebu Ubeyde!*" dediği nakledilir.[139]

Kader konusunun tartışılmadığı bir dönemde Ebu Ubeyde'nin böyle tuhaf bir soru sorması, kader tartışmalarının arttığı dönemin tesiriyle bu rivayetlerin uydurulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın bu tür bir soru sormasının mümkün olmadığını, Hz. Peygamber'in en yakınlarından biri olarak ondan gördüğü eğitimin bu itirazı yapmasına mahal vermeyeceği kanısındayız. Daha da kötüsü Ebu Ubeyde'nin bu hastalığın bir nimet olduğunu söyleyerek Allah'a dua edip kendisinin de bu hastalığa yakalanmayı talep ettiği nakledilir ki İslami öğreti açısından bu mantığı kabul etmek mümkün değildir.[140]

Doğrusu Ebu Ubeyde gerçekten bu zihniyette biri ise Hz. Ömer gibi tedbiri elden bırakmayan bir halifenin onu en önemli bölgenin genel valisi olarak ataması Hz. Ömer'in ic-

138 İbn Kesir, X, 131.
139 Buhari, Tıb, 30.
140 Aynı tuhaf talebin Muaz b. Cebel'den de yapıldığı nakledilir, Taberî, II, 488.

raatları açısından kabul edilebilir bir şey değildir.[141] Dahası vefat ederken bu zihniyette bir cebriyeci mantıkla hareket edebilen birini: "*Eğer yaşasaydı halifeliğe tayin ederdim.*" demesi mümkün değildir.[142] Bu tür rivayetler, hararetli kader tartışmalarının yapıldığı sonraki dönem müelliflerinin ürünü olmalıdır. Değilse ne Hz. Peygamber döneminde ne de sahabe döneminde bu tür tartışmalar yoktu. Diğer bir rivayette Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde ile bizzat görüşmediği vebu mesele ile ilgili olarak mektuplaştığı nakledilir ki doğru olan da bu olmalıdır.[143]

Dımeşk önlerinde gerçekleşen bu diyalog sırasında aniden ortaya çıkan Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber'den naklen: "*Bir yerde veba bulunduğunu haber alırsanız, oraya gitmeyiniz, sizin bulunduğunuz yerde baş gösterirse ondan kaçmak maksadı ile de oradan çıkmayınız.*" şeklindeki bir rivayeti naklettiği bildirilir.[144] Hz. Peygamber'in özellikle develer arasında yayılan hastalıklardan dolayı elde edilen bir tecrübeyi kullanması mümkündür. Ancak bundan bu kadar sahabenin

141 Ebu Ubeyde'yi anlatan bir olayı burada nakletmek istiyoruz: "Rumlar bir adamı görüşme yapmak için ona göndermişlerdi. Müslümanların arasına giren adam Ebu Ubeyde'yi arkadaşlarından ayırt edememişti. Kim olduğunu anlayamamıştı. Komutanlarının nerede olduğunu sorduğunda, orada bulunanlar: "İşte orada duruyor!" dediler. Adam bir de ne görsün, Ebu Ubeyde toprağa oturmuş elindeki okları dönderiyor. Elçi ona: "Sen mi bunların komutanısın?" diye sorunca o da: "Evet!" dedi. Elçi: "Neden yerde oturuyorsun? Senin minderler üzerinde oturman gerekmez mi, yoksa Allâh bunu mu razı gördü size ya da size ihsanda mı bulunmadı?" diye sorunca Ebu Ubeyde şunları söyledi: "*Allâh (c.c.) hakkı söylemekten çekinmez. Sana söyleyeceklerim konusunda haktan başkasını söyleyeceğim. Ben sabahladığımda ne bir dinarım ne de bir dirhemim vardı. Şu atım ve silahımdan başka bir şeyim de yok. Dün bir miktar mala ihtiyacım vardı, fakat bulamadığım için bunu kardeşimden -o esnada Muaz'ı işaret etmiştir- aldım. O da bana borç verdi. Şayet yanımda yastık ve minderler olsaydı, kardeşlerimi ve arkadaşlarımı bir tarafa bırakıp da tek başıma oturmazdım. Müslüman kardeşimle beraber otururdum ve kim bilir belki de o Allâh katında benden daha hayırlıdır. Bizler Allâh'ın kullarıyız yeryüzünde yürür ve toprağa otururuz. Yerde yer, yerde yatarız. Bu da Allâh katındaki değerimizden bir şey eksiltmez. Hatta bundan dolayı Allâh (c.c.) ecirlerimizi arttırır, derecelerimizi yükseltir ve bundan dolayı bizler, Rabbimize karşı tevazu gösteririz.*" Ezdi, 122.

142 Taberî, II, 580.

143 Taberî, II, 488.

144 Taberî, II, 486.

haberinin olmaması da bu rivayetin kader bağlamında kullanılması açısından sıkıntılıdır.

Bazı kaynaklarda bu tür hastalıkların Allah'ın kaderi olduğunu desteklemek adına rivayetler uydurulmuştur: "*Cebrail Peygamber (sav)'in yanına gelerek: "Senin ümmetin siyahlarla mı, yoksa tâun ile mi yok olsun?" deyince Rasûlullah (sav): "Tâun ile!" diye cevap vermişti.*"[145] Bu rivayete göre, Hz. Peygamber ümmetinin yok olacağını(!) bilmektedir ve yok olma şekillerinden birini ümmeti için tercih etmektedir(!)

Şam'daki veba salgını sırasında Ebu Ubeyde'den sonraki vali Muaz b. Cebel vefat edeceği sırada yerine Amr b. As'ı tayin etti. Amr b. As kalkıp halka şöyle bir nutuk irad etti: "*Ey insanlar! Doğrusu bu hastalık, bir kimsenin içine düşerse ateş gibi alevlenir. Siz dağlara çıkarak kendinizi bu hastalıktan korumaya bakın.*" Dinleyiciler arasında bulunan Ebu Vail el-Hüzelî de ona şöyle karşılık verdi: "*Yalan söylüyorsun. Vallahi ben, Rasûlullah (sav)'la beraber bulundum ve sen benim şu eşeğimden daha kötüsün!*" Amr b. As, ona: "*Vallahi ben sana bu sözün dolayısıyla cevap vermeyeceğim. Allah'a yemin ederim ki biz dağlarda geçici müddet kalacağız!*" dedi. Sonra da dağa çıktı. İnsanlar da onunla birlikte çıkıp dağıldılar. Allah, onlardan taunu giderdi. Hz. Ömer, bu noktada doğruyu yapan Amr'ın görüşünü benimsedi ve onu destekledi. Farklı düşünen sahabilerin görüşünü benimsemedi.[146]

Bu salgın sırasında Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh, Muaz b. Cebel, Yezid b. Ebî Süfyân, Suheyl b. Amr, gibi sahabenin ileri gelenleri yanında 25 bin kişi vefat etti. Amr b. As'ın aldığı tedbir ile halk dağlara çekildi ve sonuçta vebanın etkisi azalarak yok oldu.[147] Şibli'nin dediği gibi bu hastalıkla ölenler ile dünyanın yarısı fethedilebilirdi. Gerçekten de bu hastalık sonrası Şam fetihleri zayıfladı ve Anadolu'ya güçlü bir saldırı yapılamadı.[148] Bizans ise daha önce aktardığımız taktik gereği, bu fırsatı kullanıp saldırmaya yeltenmedi.

145 İbnü'l-Esir, II, 560.
146 Taberî, II, 488.
147 İbnü'l-Esir, II, 560.
148 Şibli, IV, 292.

Cezîre'nin Fethi (16/637)

Hz. Ömer döneminde Sâsânîler ve Bizans'a karşı zaferler elde edilirken, bu iki devletin birbiriyle tarih boyunca savaş alanı olarak kullandıkları Cezire bölgesi fethedilmemişti. Irak bölgesi fetihleri doğuya doğru ilerlerken, Suriye fetihleri de neredeyse Toroslara dayanmıştı. İşte bu noktada arada kalan Cezire, müdafaasız ve adeta Bizans tarafından yerel güçlere terk edilmiş ve çok az kalede Bizans askeri kalmıştı.[149] Ayrıca Cezîrelilerin Bizans kuvvetlerine destek çıktıkları, teşvik ettikleri de[150] bilindiğinden bu bölgenin desteğini engellemek, yine Bizans'ın asker topladığı yerlerden biri olan Armenia'nın yardımını kesmek açısından da buranın fethi gerekliydi.[151]

Fırat ile Dicle nehirleri arasında ada gibi kaldığı için Cezîre denilen bu bölgeyi, Şam bölgesi ordusundan bölgeye görevlendirilen başkomutan Iyaz b. Ğanm fethetmiştir.[152] Bununla beraber Cezire'nin bazı doğu bölgelerinin Irak bölge valisi Sa'd b. Ebi Vakkas'ın emrindeki Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin komutasında Irak orduları tarafından ele geçirilmiş olduğu zikredilmekte ise de Cezîre topraklarının Suriye orduları tarafından ele geçirilmiş olduğu görüşü ağır basmaktadır.[153] Bölge fatihi Iyaz'ın sonradan Suriye ordusunun emrine verildiğini de not edelim.[154] Nitekim fetih sonrası da bölge Suriye valilerinin kontrolüne verilmiştir.[155] Zaten coğrafya olarak da Cezire'nin fethi Irak ordusu için zordu.[156]

Cezire bölgesi ve çevresi, İslam tarihinde Müslümanların sulh ile fethettikleri yerlerin başında gelir.[157] Iyaz, hicretin 18. yılında (M. 639) yaklaşık 8 bin askerle Cezîre üzerine hare-

149 Wellhausen, 75.
150 İbnü'l-Esir, II, 532.
151 Kaegi, 239.
152 Belazuri, 247.
153 İbnü'l-Esir, II, 531.
154 Wellhausen, 78.
155 Detaylı bir çalışma için bkz. Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.
156 Kaegi, 256.
157 Işıltan, 63.

kete geçmiş, Rakka ve Ruha'yı (Urfa)[158] kontrol altına aldıktan sonra Harran'a ulaşmıştır. Harranlılar bir müddet direniş gösterdikten sonra şehrin kapılarını açmak suretiyle Müslümanlara teslim olmuşlardır.[159]

Cezireye giren ordunun bir kısmı Safvan b. Muattal komutasında Adıyaman, Samsat bölgesine yönelmiş ve buraları fethetmiştir.[160] Malatya'ya kadar olan yerler, Samsat üzerinden fethedilmiştir.[161] Kalan bölümü ise doğuya yönelerek Nusaybin, Sincar, Meyyâfârikîn, Âmid (Diyarbakır), Mardin, Dârâ ve Erzen'i fethetmişlerdir.[162] Bu şekilde bölge H. 19-20 (M. 640-641) yıllarında tamamen Müslümanların hakimiyetine geçmiştir. Hz. Ömer buraya Iyaz b. Ğanm'den sonra[163] sırasıyla Saîd b. Âmir ve Umeyr b. Sa'd'i atamıştır.[164]

Müslümanlık öncesi bölgede Bizans baskısı vardı. Hıristiyan Süryaniler bile farklı mezhepten oldukları için Ortodoks Rumlardan zulüm görüyorlardı. Müslümanların bölgeye ulaşması ile bölge halkı adeta onlara kucak açmış ve "*Başımızda Ortodoks külahı görmektense Müslüman sarığı görmeyi yeğleriz.*" demişlerdi.[165] Ayrıca bölge halkı, gelen Müslümanlara ciddi bir mukavemet göstermeden bütün şehirleri Ruha anlaşması ile teslim etmişti. Müslüman orduları, bu bölgelere geldiklerinde şehirlerde ağırlıklı olarak meskûn olarak bulunan Süryani, Rum, Ermeni gibi değişik mezhepten grupların hiçbirine dokunmamıştı. Sahabeden bir kısmının da katıldığı ordular şehirleri, diğer bölgelere nazaran çok az bir direnişle ağırlıklı olarak sulh yoluyla kısa sürede fethetmişlerdir.[166]

158 Ruha o dönemde adeta bölgenin başkenti konumundaydı, Ebu Yusuf, 70.
159 Belâzurî, 250; bu konuda bilgi için bk. Adem Apak, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Harran", *I. Uluslar arası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan, Harran 2006, 29-42.
160 Bkz. Mehmet Azimli, *Hz. Safvan b. Muattal*, İstanbul 2008.
161 Belazuri, 266.
162 İbnü'l-Esîr, II, 533.
163 Iyaz b. Ğanm'ın bir ara ipek elbiselerle gezdiğini duyan Hz. Ömer onu Medine'ye getirtmiş ve "*Senin baban çoban olduğu için Ğanm adını almadı mı? Sen bu hallere düşüyorsun?*" diye onu tenkit etmişti. Ebu Yusuf, 84.
164 Bkz. Apak, 157.
165 Ezdi, 111; Belazuri, 142.
166 Belazuri, 256.

Tarihi kaynaklar, bölgenin ağırlıklı olarak sulh ile fethedildiği hususunda birleşmektedirler. Bunların başında ilk el kaynaklarımızdan olan Belazuri gelir ki aynen şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Cezire Bölgesi şehirleri sulhen ele geçirilmiştir.*"[167] Sahabe orduları, Cezire bölgesinin neredeyse tamamını Ruha Antlaşmasına göre fethettiler.[168] Bu antlaşmanın maddeleri aynen şu şekildedir:

> Ben onların canları, malları, çocukları, kadınları, şehirleri ve değirmenleri için eman verdim; şu şartla ki onlar üzerlerindeki hakkı ödesinler. Köprülerimizi tamir etmeleri, yollarını şaşıranlarımıza yol göstermeleri de onlardan istediğimiz diğer şeylerdir. Bölge halkı Müslümanlara korunmaları karşılığı cizye verecekler, Müslümanlara karşı ihanet içinde olmayacaklar, Müslümanlar da onların canlarını ve mallarını koruyacaklar, kiliselerini yıkmayacaklar ve oturmayacaklar. Allah, melekleri ve Müslümanlar şahit oldu.[169]

Diyarbakır'ın Fethi

Diyarbakır'ın fethi, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında gerçekleşmiş önemli fetihlerden biridir. Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu Cezire bölgesini, Şam ordusu içinde müstakil olarak Hz. Ömer'in direktifinde oluşturulan Iyaz b. Ğanm'in komutasındaki ordu fethetmiştir.

Klasik İslam tarihi kaynakları Halid b. Velid'in Cezire'nin ve Diyarbakır'in fethine katıldığını naklederler. Bazı tarihçiler onun Cezire'nin fethine katıldıktan sonra bölgeye vali olarak atandığını ifade etmişlerse de onun burada kalmadığı kesindir.[170] Halid b. Velid'in, Cezire bölgesindeki Amid (Diyarbakır) şehrinin fethinde gizli suyoluyla şehre girenlerin öncüsü olduğu nakledilir. Rivayete göre Halid, Diyarbakır Kalesi'nin Babu'l-Ma (Dicle, Yeni Kapı) tarafında sur dibindeki keşiflerinden birinde gizli bir suyolunu (tünel) bulmuş ve komutan Iyaz b. Ğanm ile istişare ederek yüz kişi ile buradan şehre

167 Belazuri, 178.
168 Bkz. Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Konya, 2010.
169 Belazuri, 177-178.
170 Belazuri, 247.

girmiştir.[171] Ancak bu türden rivayetler birçok şehrin fethi için anlatılmaktadır. Muhtemelen buraya da uyarlanmıştır.[172] Benzer bir anlatım Nusaybin için de nakledilmiştir.[173]

Diyarbakır'ın (Bizans dönemindeki adıyla Amid'in)[174] fethine bazı sahabilerin katıldığı nakledilmektedir. Bu fetihlere katılan sahabenin hepsinin ismini tespit ve tayine imkan yoktur. Ancak bazı sahabenin isimlerini zikreden müellifler de yok değildir. Bunlardan Hz. Ömer'in kız kardeşi Fatıma'nın kocası olan Said b. Zeyd'in, Rum Kapı (Urfa Kapı)'dan şehri kuşattığı, Muaz b. Cebel'in Babu'l-Cebel (Dağ Kapı) yönünden kuşattığı nakledilir. Sahabeden Sa'sa b. Amr ise fetih sırasında şehit olmayıp fetihten sonra Iyaz b. Ğanm tarafından şehre vali ve amil olarak atandığı ve burada vefat ettiği aktarılır.[175] Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ise Diyarbakır'da olduğu iddia edilen mezarı da ona ait değildir. Çünkü Sad, Medine'de vefat etmiştir.[176] Onun bölgeye yönelik gönderdiği ordu sebebiyle bir karıştırma yapılarak böyle bir mezar ih-

171 Vakıdî, *Futûhü'ş-Şam*, Dımeşk, 1996, 182.

172 Bkz. Kayseriyye'nin fethi, Belazuri, 202; Şusort şehrinin fethi ile ilgili anlatım da buna benzemektedir. Bkz. Şibli, IV, 298

173 Taberî, I, 394; Gur şehrinin fethi için anlatılan olay şu şekildedir: "*Bir gece müslümanların bazılarının namaz kıldıkları bir sırada yanlarında bıraktıkları ekmek ve et dolu bir kırbaya yaklaşan bir köpek kırbayı ağzıyla çekip kaçmış ve gizli bir yerden şehre girivermişti. Bu sırada, bu köpeği izleyen müslümanlar şehrin bu gizli gediğinden içeri girerek şehri kılıç zoruyla fethetmişlerdi.*" İbnü'l-Esîr, III, 101.

174 Amid isminin Bizans döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak son dönemlerde bu ismin Kürtçe olduğu (yanlış bir kullanımla Amed; İslam tarihindeki alimlerin bu şehre nispetle Amidî (Amedî değil) diye anıldığını biliyoruz.) şeklinde yanlış kullanımlar görülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz bir şekilde Kürtlerin o dönemde bulunmadıkları bir şehir için bu ismi kullanmaları mümkün değildir. Bu isim Asuriler döneminden kalmadır. Zebidi, bu ismin bölgeye hakim olan Rumlardan kaldığını ve Rumca olduğunu söyler, Zebidi, *Tacu'l-Arus*, Kuveyt, 1994, VII, 392, Doğrusu Müslümanlık öncesi bölgeye hakim olan Bizanslıların kullandığı bu isim, Müslümanların hakimiyeti döneminde Diyar-ı Bekr şeklinde kullanıldı. İslam tarihinde bölgeye Diyar-ı Bekrî; şehre ise Amid denildi. Sonraki yıllarda ise şehre Diyar-ı Bekr denilir oldu, 1937'de ise Diyarbakır'a dönüştürüldü. Geniş bilgi için bkz. Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi), 73 vd.

175 Vakıdî, 166, 187.

176 İbn Sa'd, III, 147.

das edilmiş olmalıdır.[177] Yine Diyarbakır'da türbesi bulunan Malik b. Eşter ise sahabe değil, tabiindir ve de Diyarbakır'da vefat etmemiştir.[178] Diyarbakır'daki sahabe mezarları olarak bilinen yerdeki mezarların (fethin bu noktadan gerçekleştirildiğinden dolayı) sahibinin bir kısmının sahabe olabileceğini, fakat bunların bir isim listesini çıkarmanın mümkün olmadığını belirtelim. Doğrusu bu toprakların birçok bölgesinde olduğu gibi Diyar-ı Bekir bölgesinde de bilemediğimiz birçok sahabi kabrinin olması mümkündür.

Kudüs'ün Fethi (16/637)

Müslümanlar, Kudüs'ü kuşatınca halk Hz. Ömer ile anlaşma yapmak şartıyla teslim olmak istediklerini bildirdiler. Durum bildirilince Hz. Ömer, Hz. Osman'ı vekil bırakarak bölgeye gitti.[179] Başka bir aktarımda ise Osman'ı değil Ali'yi bıraktığına değinilir.[180] Yola çıkarken: "*Abbas ölmeden önce cihata çıkıyorum. Çünkü sizler Abbas'ı yitirecek olursanız kötülükler çorap söküğü gibi ard arda birbirini kovalayacaktır.*"[181] şeklindeki Abbasi uydurması olduğu her açıdan belli olan rivayetler de üretilmiştir.

Hz. Ömer, yolculuğunun sonunda Şam'ın 80 km. güneybatısında bulunan ordugâh şehir olan Câbiye'de komutanlardan Yezid b. Ebî Süfyân, Ebu Ubeyde ve Halid b. el-Velîd ile görüşünce onların ipek elbiseleri halifeyi kızdırdı ancak onlar, silah taşırken kolaylık sağladığı için tercih ettiklerini söylediler.[182]

Hz. Ömer, Kudüs'e girince bir kiliseye gittiği, namaz vakti olunca Müslümanlar kiliseyi mescide çevirir korkusuyla oradan çıkıp onun karşısında bir yerde namaz kıldığı, onların kiliselerine dokunmadığı ve namaz kıldığı yerin halen mescit

177 İbnü'l-Esir, II, 533.
178 İbn Sa'd, VI, 213.
179 Yakubi, II, 37.
180 İbn Kesir, IX, 656.
181 Taberî, II, 449.
182 İbnü'l-Esir, II, 500.

olarak kullanıldığı bildirilir.[183] Yahudilerin kutsal taş olarak bildikleri kayayı gördü.[184] Burada Kabu'l-Ahbar'ın ona verdiği hurafe bilgilere itibar etmedi.[185]

Hz. Ömer daha sonra Kudüslüler ile bir anlaşma imzalayarak kendilerine eman verdi.[186] Emannamenin metni şöyledir:

> Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla... Bu (belge), müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından, Eyle halkına verilen bir emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacak; içindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dinî inançlarından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar verilmeyecek ve yurtlarına Yahudiler iskan edilmeyecektir. Buna karşılık Eyle halkı da diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak fakat gidecekleri yere kadar güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye verecektir. Burada kalıp hasadını almak isteyenler hasadını alacak ve malını satmak isteyenlere gerekli kolaylık gösterilecektir. Bu, Allah'ın Resulünün, halifelerin ve müminlerin Eyle halkına verdiği güvenlik ahdidir.[187]

Bu anlaşmaya göre, Kudüs'e Yahudiler yerleştirilmeyecek ve Kudüs'te Bizanslıların yerleştirdiği Rumlar çıkarılacak. Bu önemli bir husustur. Yerli halk bu talepleri ile Bizans boyunduruğundan kurtulmayı tercih ettikleri gibi, ayrıca Sâsânî döneminde baskılar yapan Yahudileri de istemiyorlar.[188]

183 Makrizî, *el-Hitat*, Beyrut, 1998, IV, 408.

184 Kubbetu's-Sahra yapısının altındaki bu taş, günümüzde maalesef Müslümanların kutsal taşı haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün kılıfı olarak da Hz. Peygamber'in bu taşa basıp miraca çıktığı rivayetleri uydurulmuştur. Velev ki böyle olsa bile Hz. Peygamber'in üzerine bastığı her şey kutsal olacak ise, sahabiler neden onun bastığı, dolaştığı, uğradığı yerleri kutsallaştırmadılar diye sormak gerekir.

185 İbn Kesir, IX, 656.

186 Taberî, II, 449.

187 Yakubi, II, 37; Taberî, II, 449.

188 Balcı anlaşmanın bu maddesi konusunda şüphelerini belirtir. Ancak Sâsânîlerin Kudüs'ü işgali sırasında Yahudilerin yaptığı katliamlar göz önüne alındığında bu bölgede sürekli problem kaynağı olan bu grubun kendilerinin de güvenliği açısından böyle bir maddeye gerek duyulmuş olabilir, Balcı, 389.

Hz. Ömer'in bu ziyareti çerçevesinde anlatılan bazı hurafeler bulunmaktadır. Buna göre, Hz. Ömer, Deccal hakkında çokça soru sorardı. Hz. Ömer'in buradaki bir Yahudiye,[189] Deccal hakkında soru sordu. Yahudi kendisine: "*Ey Müminlerin emiri! Sen ne diye onun hakkında soru soruyorsun kî? Sizler onu Ludd Kapısı'na varmadan on şu kadar kulaç önce öldüreceksiniz.*" diye cevap verdi(!)[190]

Ayrıca Kudüs'ü fetheden şahsın ismi üç harfli olacakmış şeklinde hikayeler nakledilir.[191] Burayı kuşatan Amr'a teslim etmemişler ve Hz. Ömer'in de ismi üç harfli olduğu için bu fetih gerçekleşmiş(!)[192]

Hz. Ömer, dönüşünde Kudüs'ten Dımeşk tarafına bakarak: "*Onlar geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, eğlenip durdukları nimetler bırakmışlardı. Bu böyledir; onları başka bir millete miras bıraktık. Gök ve yer, onlar için gözyaşı dökmedi, onlara mühlet de verilmedi.*"[193] ayetini okudu.[194]

Şurut-u Ömeriyye

Hz. Ömer'in Kudüs'te halka bazı şartlar koştuğu iddia edilir. Buna göre: "*Kiliselerini tamir etmeyecekler, çocuklarına Kur'an öğretmeyecekler, Müslüman görünce ayağa kalkacaklar, Arapça konuşmayacaklar, ata binmeyecekler, içki içmeyecekler, haç takmayacaklar...*"[195]

İlk kaynaklarda geçmeyen bu şartların, en erken hicretten 4 asır sonra yazılan Beyhaki'de geçmesi önemli bir problemdir. Kudüs'ün fethini anlatan ilk kaynaklar bu şartları des-

189 Taberî, II, 448.
190 İbnü'l-Esir, II, 501.
191 İbn Kesir, IX, 654.
192 Her halinden hurafe olduğu belli bu rivayetler karşısında çaresiz kalan kimi araştırmacıların bu tür rivayetleri reddedemeyip yorumsuz olarak aktarıp takdiri okuyucuya bırakmaları, halkı aydınlatma ve gerçeği gösterme görevi olan ilim adamları için kabul edilebilecek bir ilmi tavır değildir, Eraslan, 98.
193 Duhan, 25-29.
194 Şibli, IV, 286.
195 Bu emanname üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Isam Sahnini, *Ahdu İlae ve'ş-Şurutu'l-Ömeriyye*, Amman 2001, 94, 95.

tekleyen rivayetlere yer vermemiştir. Ayrıca bu şartları Hz. Ömer'in ileri sürmesi mümkün değildir. Onun dönemindeki fetihlerde İslami anlayışa pek de uyduğu söylenemeyen bu şartların uygulandığını göremiyoruz ve Hz. Ömer'in diğer mektup örneklerine de uymamaktadır.[196] Muhtemelen bu şartlar ona nispet edilmiştir.[197]

196 Balcı, 193.

197 Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul, 2006, 201; ancak bu şartların doğru olabileceğini savunanlar da bulunmaktadır, Sifil, 40.

V. BÖLÜM
MISIR'IN FETHİ (20/641)

Şam ve Filistin'in fethi sonrası sıra Mısır'ın fethine gelmişti. Filistin bölgesinden Mısır'a kaçan Heraklius'un oğlu burada konuşlanmıştı.[1] Müslümanlara her an saldırma ihtimali bulunuyordu. Mısır'ın alınması Bizans'ı iktisadi yönden zayıflatacaktı.[2] Bu arada Bizans'a bağlı Mısır hakimi Mukavkıs, Müslümanlar hakkında araştırma yaptırmış ve kendisine şu rapor verilmiştir:

> Öyle kimseler ki ölümü hayata, alçak gönüllülüğü debdebeye tercih ediyorlar. Dünya hiç birine çekici değildir. Yerde oturup az şey yerler. Lider ile teba aynıdır, ayırt edilemez, efendi ile köle fark edilemez. Namaz vakti herkes ibadete koşar.[3]

Mısır'ın fethi konusunda Hz. Ömer'in bölgenin fethi için izin isteyen Amr'a önce izin vermediyse de Amr'ın ısrarı üzerine kendisine şartlı olarak izin verdiği, bunun üzerine Amr, emrine verilen 4.000 asker ile beraber yola çıktıktan sonra Ariş'te halifenin geri dönme talebini içeren mektubunu aldığı ve mektubun içeriğini tahmin ettiğinden dolayı Mısır'ı fethettikten sonra mektubu açtığı veya Mısır'a girdiğini farz ederek yoluna devam ettiği nakledilir.[4]

Ancak Amr'ın Hz. Ömer'den izinsiz böyle önemli bir işi yapması pek mümkün gözükmemektedir.[5] Belki Hz. Ömer'in

1 Bizans'ın Anadolu'ya yaklaşan Müslüman kuvvetlerin yönünü değiştirmek üzere Mısır'da isyanlar çıkarıp Müslüman fatihlerin zihninin Anadolu'dan Mısır'a yönelmesine sebep olduğunu düşünebiliriz. Bu Bizans'ın uyguladığı ve başarılı olduğu bir plan olmalıdır. Değilse Antakya'ya kadar gelen Müslüman ordunun Mısı'a yönelmesini izah etmek mümkün görünmemektedir.
2 İsrafil Balcı, *İlk İslam Fetihleri*, Samsun, 2011, 259.
3 İbn Abdu'l-Hakem, *Futûhu Mısra*, Leiden, trz, 65.
4 Belazuri, 304.
5 Çelebi, 41.

ilk başta bu önemli bölgenin fethi konusunda çekinceleri olmuş ve Amr onu ikna etmiş olabilir. Doğrusu Halid b. Velid ile bir yarış halinde olup,[6] onun gölgesinde kalmak istemeyen Amr'ın bu fetih konusunda yoğun bir çabası olduğu muhakkaktır.[7] Ancak her halükarda bu fetih önceden verilen bir karar ile olmalıdır.[8] Kaynaklarda da Hz. Ömer'in Filistin fethi sonrası Amr'ı Mısır'ı fethetmek üzere gönderdiği[9] ve eğer fethederse oraya vali yapacağını söylediği aktarılmaktadır.[10] Değilse tesadüfen ve halifeden izinsiz bir fetih gibi anlatılması pek makul gelmemektedir. Kaldı ki Hz. Ömer'in kendisinden izinsiz hareket eden Ala b. Hadrami'yi görevden aldığı, Halid b. Velid'in başına buyruk harekeleri yüzünden azlettiğini biliyoruz.

Savaş öncesi Amr b. As ile müzakerelerin yapılması ile ilgili abartılı anlatımlar bulunmaktadır.[11] Mukavkıs ile Müslüman elçisi Ubade'nin konuşması ise bazı mübalağalar içermektedir.[12] Amr b. As, Mısır kuvvetleriyle karşılaşınca Hz. Ömer'den yardım istedi. Hz. Ömer, 5.000 kişilik bir orduyu yardıma gönderdi. Mukavkıs komutasındaki Kıptiler yıllardır bıktıkları Roma zulmü yerine, yükselen bir güç olan Müslümanlara teslim oldular.[13] Bundan sonra Mukavkıs'la bütün Mısır'ı içine alan bir anlaşma yapıldı.[14] Müslümanlar onlardan kılıç zoruyla aldıklarını da barış hükümlerine tabi tuttular ve böylelikle Mısırlılar zımmi statüsüne girmiş oldular. Aynı şekilde Bizanslılardan ve Nube halkından Mısırlılarla yapılan barış şartlarını kabul eden kimseleri de aynı sta-

6 Hitti, 243.
7 Balcı, 408.
8 Hitti, 243.
9 İbn Kesir, X, 89.
10 Taberî, II, 513.
11 İbnü'l-Esir, II,499; bu görüşmelerdeki konuşma ve diyalogların M.581. yıldaki Bizans elçilerinin Arab kabile şeflerinden Munzir ile yapılan görüşmelere benzediği de aktarılır, Kaegi, 150; Balcı, 393.
12 İbn Abdu'l-Hakem, 68.
13 Adem Apak, *Amr b. As*, Ankara, 2001, 95.
14 Kaynaklarda yürürlükteki anlaşmayı Müslümanların bozduğu da nakledilir. İbn Hayyat, 177.

tüyle tabi tuttular.[15] Gitmeyi arzu eden kimseyi de güvenlik altında olabileceği bir yere gidinceye kadar emniyet altında gönderdiler.[16]

Mısır'ın elden çıkması Heraklius açısından tam bir darbe oldu ve kısa süre sonra 641'de öldü.[17] Mısır'dan sonra Hz. Ömer, Afrika içlerine fethe izin vermediyse de ilerleme durmadı.[18] Nubelilerle savaşta bir çok askerin gözü kör oldu.[19] Çünkü onlar gözleri hedefliyorlardı. Sonuçta bu bölgede başarı elde edilemedi.[20]

Amr, Mısır'ı eyalet merkezi yapmak üzere bir merkez için Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer kendisi ile eyalet merkezleri arasında su bulunmasını arzu etmediğinden bu görüşe uygun bir yerde Fustat şehri kuruldu. Amr, diğer şehirlerde olduğu gibi kabilelere, yerleşmeleri için yerler tahsis etti. Fustat şehri kısa sürede gelişerek bölgenin merkezi oldu. Şehir, bugün Kahire'nin bir mahallesidir. Amr Süveyş kanalını açmak istese de Hz. Ömer, Rum donanmasının buradan girerek Hicaz'a saldırabileceğini düşünerek izin vermemiştir.[21] Sadece Kızıldeniz-Nil arası bağlantı sağlandı ve Kızıldeniz'den giren gemiler Nil ile yollarına devam ediyorlardı.[22]

Mısır'ın fethi ile ilgili uydurma rivayetler bulunmaktadır. Bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki uydurma bir kitap dahi yazılmıştır.[23] Bu yoğun uydurma faaliyetinin sebebi Emevilerin bir dönem kaybettikleri[24] Mısır'ı tekrar almaya ve orada hak iddia etmeye yönelik arzuları da olması muhtemeldir. Ayrıca ilgili kitapta olduğu gibi Mahzumoğullarını önplana çıkarma amaçlı olarak Halid b. Velid'in Mısır'ı fethettiği gibi

15 İbn Kesir, X. 92.
16 İbnü'l-Esir, II, 565.
17 Mantran, 91.
18 Bkz. Balcı, 226.
19 İbnü'l-Esir, II, 566.
20 Belazuri, 340.
21 Şibli, IV, 375
22 Sarıçam, 149.
23 İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Necmettin Yurtseven, *Apokrif tarih yazıcılığı*, Ankara 2003.
24 İbn Zübeyr döneminde burayı kaybetmişlerdi.

aslı olmayan üretimler yapılmıştır.[25] Kaynaklarda Emevilerin: "*Mısır savaşla fethedilmiştir. Oranın halkı ise bizim kölelerimizdir, onların vergilerini istediğimiz şekilde arttırırız.*" dedikleri nakledilirse de gerçek onların dedikleri gibi değildir.[26]

Burada Mısır'la ilgili uydurulan bazı rivayetleri aktarmak istiyoruz:

> Siz muhakkak Mısır'ı fethedeceksiniz. Mısır öyle bir yerdir ki orasını fethettiğiniz zaman ahâlisine iyi muamelede bulunun. Çünkü onların bir zimmet ve rahim (hakk)ı vardır -yahut bir zimmet ve sıhriyeti vardır-. Orada iki adamın bir kerpiç yer hakkında kavga ettiklerini görürsen hemen oradan çık.[27]

Yine bir rivayette Hz. Peygamber'den: "*Mısır'ı fethedince Kıptilere iyi davranın, akrabalık payı vardır.*"[28] şeklinde rivayetler, muhtemelen Müslümanlardan çekinen Mısırlılar tarafından uydurulmuş olmalıdır. Yine Kıptilerin fazileti ile ilgili aktarımlar vardır ki[29] bu tür rivayetler, kendilerini Müslümanlara kabul ettiremeyen yeni Müslümanların üretimi olmalıdır.[30] Yine Amr'ın buraya yönetici olacağının ta cahiliye döneminde belli olduğu ve Mısır'daki bir törende kucağına düşen altın top ile onun lider olacağının anlaşıldığı gibi hikayelere itibar edilemez.[31]

Bu hikayelerden biri de Nil kıssasıdır. Buna göre, her yıl Nil'e bakire bir kız çocuğu atan Mısırlılar böylece Nil'in taşkınlığından korunmuş olurlarmış. Hz. Ömer, bunu yasaklasa da bazı rivayetlerde onun bir kağıt parçasına yazdığı yazının Nil nehrine atılması sonucu Nil nehrinin Hz. Ömer'e itaat ederek artık taşkınlık yapmadığı anlatılır. Buna göre o mektupta şunlar yazılı imiş:

25 Halid o vakit ölmüştü, Balcı, 410.
26 İbnü'l-Esir, II, 568.
27 Muslim, Fedailu's-Sahabe, 226.
28 Belazuri, 314.
29 İbn Abdu'l-Hakem, 3.
30 Benzer mantıkla Türkler için de hadisler uydurulmuştur, "*Sizi bıraktıkları müddetçe Türkleri bırakın, onlara ilişmeyin.*" gibi İbn Kesir, X, 168; yine benzer bir rivayet Habeşliler için uydurulmuştur, Hamidullah, 515.
31 Detay için bkz. Apak, *Amr b. As*, 89.

Allah'ın kulu ve müminlerin emiri Ömer'den Mısır halkının Nil'ine. Şayet sen, daha önce kendiliğinden akıyorduysan şimdi hiç akma. Sana ihtiyacımız yok. Ama bir ve kahredici güce sahip olan Allah'ın emriyle akıyorduysan -ki seni akıtan da O'dur- yüce Allah'tan dileriz ki seni akıtsın.[32]

Doğrusu bu olayı hiç tartışmaksızın tevhit konusunda büyük hassasiyeti olan Hz. Ömer'in böyle kağıttan medet ummasının mümkün olmadığını belirtiyoruz.[33]

Mısır'la alakalı olarak aktarılan başka bir olayda: "Hz. Ömer bir gün Medine'de yürürken hatiften bir ses işitmiş. Bir adam: "*Ey Ömer! Mısır'daki görevlin Iyaz b. Ğanm lüks içinde yaşarken sen kurtulabilir misin?*" diyormuş. Bunun üzerine Hz. Ömer bu valiyi görevden alıp ceza vermiş.[34] Esasen söz konusu sahabe Iyaz, Mısır fethedilmeden yaklaşık 2 yıl önce vefat etmiştir ve hiçbir zaman Mısır amilliği yapmamıştır.[35] Bu bilgi bile bu rivayetin uydurma olması için kafidir diye düşünüyoruz.

Amr b. As

Bu noktada Mısır fatihinden bahsetmek istiyoruz: Amr, Mısır'ı ele geçirmeyi çok arzu ediyordu. O, cahiliyye döneminde ticari amaçla Mısır'a gittiği için buranın zenginliklerini[36] iyi biliyordu.[37] Ayrıca burayı fethettiği takdirde buraya vali olacağını da biliyordu.[38] Bu işe çok sıkı sarıldı. Askerlerin bir kısmı cepheden firar etmişti. Hatta ısrarla savaşlara sürüklenen askerlerin: "*Biz taştan ve demirden yaratılmış değiliz*" itirazına: "*Sus, sen bir köpeksin!*" diye cevap veriyordu.[39]

32 Suyutî, 127
33 İbn Kesir, X, 97.
34 Ebu Yusuf, 191.
35 Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Akbaş, *Iyaz b. Ganm*, İstanbul, 2011, 132.
36 Apak, *Amr b. As*, 87.
37 İbn Abdu'l-Hakem, 54, 56.
38 Taberî, II, 513.
39 Bunun üzerine o adam da: "*Öyleyse sen de köpeklerin komutanısın.*" dedi, İbn Kesir, X, 94, Amr'ın İslami hassasiyet konusunda sıkıntıları olduğunu biliyoruz. Örneğin Hz. Ömer'in kızı ile evlenmek isteyen Selman'ı ırkından dolayı aşağılamış ve bu evliliğe engel olmuştu. Dineveri, *Uyunu'l-Ahbar*, Kahire, 1996, I, 268.

Hz. Ömer, onun valilik hırsını biliyordu. Ancak onun kabiliyetinin de farkında idi.[40] Bu sebeple bir disiplin içinde onu orada görevlendirdi. Gerektiğinde mallarını kontrol edip fazlalıklara el koydu. Amr, Hz. Ömer'in teftiş için Mısır'a gönderdiği müfettişe malını almaması için bazı sözler söylemişti. Ardından bu sözlerini Hz. Ömer'in duymaması için yalvardığı, müfettişin ona: "*Bunlara Hz. Ömer sayesinde kavuştun.*" dediği nakledilir.[41] Bu da Hz. Ömer'in valileri üzerindeki kontrolünü göstermesi açısından güzel bir örnektir. Onun bu hırsını gören Hz. Osman'ın bu sebeple önce onun görev alanını sınırlayıp sonra azlederek yerine Abdullah b. Serh'i getirmiş olması muhtemeldir.[42] Onun Berberi Berka halkına karşı yazdığı anlaşma şartını nakletmek istiyoruz: "*Cizyelerinizi ödemek için çocuklarınızı ve kadınlarınızı satarsınız.*"[43] Böyle bir şartın Müslümanlıkla alakasının olmadığını söylemeye gerek yoktur.[44]

İskenderiyye'nin Fethi (21/641-2)

Babylon'un fethinden sonra Amr, İskenderiyye üzerine yürümek istedi. Bizans kuvvetleri Kıptîlerin de desteğini alarak Amr'ı yolda durdurmak istediler ancak büyük bir yenilgiye uğradılar. Amr b. As, İskenderiyye'ye giderek şehri kuşatma altına aldı. Karşılıklı yapılan birkaç taarruzdan sonuç alınamadı. Heraklius'un o sırada ölmesi önemli bir avantaj sağladı.[45] Hz. Ömer'in, askerlerin cihada teşvik edilmesini tavsiye ettiği mektubunun okunmasının ardından topluca saldırıya geçildi ve şiddetli çatışmalardan sonra Müslümanlar şehri ele geçirdi. Daha sonra İskenderiye'de Rumlar isyan edip şehri tekrar

40 Örneğin, kıtlık yıllarında 20 gemi gıda ile Medine'ye yardımda bulunmuştu. İbn Sa'd, III, 311-315.

41 Belazuri, 314.

42 Vaglieri, İbn Serh'i Hz. Ömer'in getirdiğini belirtse de bu doğru değildir, I, 79.

43 Belazuri, 323.

44 Nitekim o dönemde böyle bir şartın başka bir örneğini görmüyoruz, Fayda, 182.

45 Eraslan, 119; Bizans muhtemelen Müslümanların Anadolu'ya girmesini önlemek için onları Mısır'da oyalamak üzere buraya zaman zaman saldırıyor, dolayısıyla Müslümanların zihninin buraya odaklanmasını sağlıyordu. Bunu başardığı da söylenebilir.

ele geçirip bin kadar Müslüman'ı öldürdüler. Bunun üzerine İskenderiyye ikinci defa fethedildi.[46]

İskenderiyye Kütüphanesinin Yakılması

İskenderiyye fethedildikten sonra şehirde bulunan kütüphanenin yaktırıldığı iddiası, zaman zaman gündeme getirilmiştir.[47] Buna göre: "Nahivci Yahya, Amr'ın Mısır ve İskenderiyye'yi fethinden sonra yanına giderek sohbetlerde bulundu. Bir defasında Yahya, kraliyet kütüphanesindeki kitapları Amr'dan istedi. Amr, durumu halifeye sormadan bir karar veremeyeceğini söyledi ve Hz. Ömer'e bir mektup yazarak ne yapması gerektiğini sordu. Hz. Ömer:

> Bahsettiğin kitaplar Allah'ın kitabına uygun şeyleri ihtiva ediyorsa Allah'ın kitabı bizi onlardan müstağni kılmıştır. Allah'ın kitabına aykırı şeyler varsa onlara ihtiyaç yoktur, bunları yak.

cevabını verdi. Bu cevap üzerine Amr, söz konusu kütüphanede bulunan kitapları İskenderiyye'nin hamamlarına dağıtarak yakılmasını sağladı. Bu kitaplar, hamamlarda altı ay boyunca yakıldı."[48]

İslam tarihi kaynakları böyle bir bilgi nakletmez. İslam tarihlerinde böyle bir bilgi geçmediği gibi dönemin Hıristiyan tarihçilerinden Eutychius da böyle bir bilgi aktarmaz.[49] İskenderiyye kütüphanesinin Hz. Ömer'in emriyle Amr b. As tarafından yaktırıldığına dair en eski rivayetler XIII. yüzyıl yazarlarının eserlerinde görülmektedir. İskenderiyye kütüphanesinin yakılması hakkındaki rivayet ilk olarak Abdullatif el-Bağdâdî'nin (557-629/1162-1231) eserinde ve İbnu'l-Kıftî'nin (568-646/1172-1248) eserinde geçmektedir. Süryani Ebû'l-Ferec (622-685/1225-1286) ise onlardan naklet-miştir.

46 Belazuri, 318.

47 Bu konuda bkz. Mehmed Mansur, *İskenderiyye Kütüphanesini Kim Yaktı*, Sa'd; Fahri Unan, Ankara, 1995.

48 Detaylı bir araştırma için bkz. Adem Apak, "İskenderiyye Kütüphanesinin Akıbeti", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 16, Sayı: 1, Ankara, 2003, 176-180.

49 Hasen, I, 310.

Görüldüğü gibi kütüphanenin yakıldığına dair rivayetler, İskenderiyye'nin fethinden 500 sene sonra ortaya çıkmıştır.[50] Oysa bu zamana kadar yazılmış ve birçok zayıf rivayeti de ihtiva eden hiçbir eserde İskenderiyye kütüphanesinin yaktırıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[51] Esasen Müslümanlar İskenderiyye'yi fethetmeden önce buradaki kitaplar M. 48 tarihinde Sezar döneminde yakılmıştı. Yine M. 391 tarihinde Thedosios döneminde bir kez daha yakıldı. Geriye kalan kitaplar Antakya'ya taşınmıştı.[52] Ayrıca İskenderiyye'deki kitapların 4 bin hamamda 6 ay boyunca yakılacak kadar çok olduğunu düşünmek muhaldir. Rivayet nakledilirken bahsedilen Nahivci Yahya'nın Amr ile görüşmesi muhaldir. Çünkü Yahya (Johannes Philoponos) İskenderiyye'nin fethinden bir asır önce yaşamıştır.[53]

Gerçi Hz. Ömer'in bu kitapları yaktırmasının Müslümanları zararlı fikirlerden korumak için olduğunu belirterek[54] bu hurafeyi savunan müellifler de yok değildir.[55] Ancak Müslümanların tarihinde kitap yakma olayı çok nadirattandır. Böyle bir gelenek yoktur. Hz. Peygamber, Hayber'i ele geçirmesinin ardından ele geçirilen Tevrat nüshalarını Yahudilere teslim ederek ümmetine bu konuda güzel bir örneklik sunmuştu.[56] İnsanların inanç değerlerine saygıyı hiç bilmeyen bir topluma, bu ahlakı öğretmeye çalışmıştı. Kitap yakma işi daha çok İslam dünyasına iki taraftan saldıran Haçlı ve Moğolların yaptığı bir eylemdir. Haçlı zihniyeti Endülüs'te el-Hamra Sarayı'ndaki kitapları papazlar nezaretinde meydanlarda

50 Sallabî, 644.
51 Hudari Bek, II, 101.
52 Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, I, 113.
53 Hasen, I, 314.
54 Bu tür bir eylemin Hz. Ömer'in karakteri açısından doğru olabileceğini belirtenler bulunsa da Hz. Ömer'in Hz. Peygamber döneminde İbraniceyi öğrenip Tevrat öğrenmeye devam ettiği belirtilir. Bu anlamda böyle bir bağnazlığı ondan beklemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Geniş bilgi için bkz. Şibli, IV, 499.
55 Bkz. Detaylı aktarımlar için Apak, *İskenderiyye Kütüphanesinin Akibeti*, 178.
56 Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, trz, 218.

yakmışlardır. Moğollar ise Bağdat'taki kütüphaneyi Dicle'ye atmışlardır.

Sonuç olarak bu olay uydurma bir hikâyedir.[57] Bu kütüphane Müslümanlar burayı fethetmeden önce hemen hemen imha edilmiş haldeydi. Zaten Müslüman geleneği böyle bir eyleme izin vermez. Bu konudaki rivayetler de en azından 5 asır sonra uydurulmuş iddialardır. Bazı batılı bilim adamları da bu görüşe katılmaktadır.[58]

57 Hudari Bek, 104; Sallabî, 645.
58 Hitti, I, 252; Lewis, 78.

VI. BÖLÜM
VEFATI (23/644)

Muğire b. Şube'nin mükatep[1] kölesi Ebu Lü'lü', Hz. Ömer'in İran bölgesini fethetmesinden dolayı ona kin güdüyordu. Medine'deki esir çocukları okşar, ağlar ve: "*Ömer ciğerimi parçaladı.*" derdi.[2] Ebu Lü'lü', bir gün Hz. Ömer'e giderek Muğire'ye ödediği günlük ücretin yüksek olduğunu söyledi ve ondan bu ücretin indirilmesi için yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer tespit edilen ücretin çok olmadığını belirtti. Hz. Ömer kendisine ne iş yaptığını sorunca demirci, marangoz ve nakkaş olduğunu söyledi.[3] Hz. Ömer, kendisi için bir değirmen yapmasını isteyince Ebu Lü'lü': "*Sana öyle bir değirmen yapacağım ki bütün dünya ondan bahsedecek.*" tarzında tehditvari konuştu. Ebu Lü'lü'e bu görüşmeden üç gün sonra sabah namazı sırasında[4] Hz. Ömer'in üzerine atılarak hançerle yaraladı.[5] Sonra intihar etti.[6] Bu saldırıda 9 kişi öldü.[7] İşin tuhafı Medine'de intihar eden Ebu Lü'lü'nün türbesi bu gün İran'da ziyaret edilmektedir.[8] Hz. Ömer düşmanlığının ve mezhep taassubunun nerelere ulaştığını göstermesi açısından bu durum önemli bir göstergedir.[9]

Hz. Ömer, aldığı yaradan dolayı birkaç gün sonra vefat etti (27 Zi'l-Hicce 23/4 Kasım 644). Vefat etmeden önce Hz.

1 Köleler efendileri ile yıllık belli bir miktar para ödemek üzere anlaşırlardı ve hayatlarında hür olurlardı. Bu uygulamaya mükatebe denilirdi.
2 İbnü'l-Esir, III, 16.
3 İbn Sa'd, III, 347.
4 Suyutî, 134
5 İbn Sa'd, III, 364
6 İbn Sa'd, III, 346.
7 İbn Sa'd, III, 337.
8 Sallabi, 691.
9 Sırf adı Ömer olduğu için günümüzde Irak Şii bölgesinde öldürülen onlarca şahıs olduğunu da hatırlatalım. Şia'nın Hz. Ömer düşmanlığı ile ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Salih Arı, "İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife", *MÜSBE*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi).

Peygamber'in yanına defnedilmek için Hz. Âişe'den izin istedi, Hz. Âişe de kendisine izin verdi. Hz. Ömer'in 63 yaşlarında vefat ettiği malumdur. Ancak onun 54 yaşlarında vefat ettiğini bildiren kaynaklar da vardır.[10]

Hz. Ömer, Medineli sahabileri cihat gayesi dışında halkın üzerinde hegemonya kurabileceği endişesiyle yerleşim için fethedilen bölgelere göndermediği gibi, fethedilen bölgelerden de Medine'ye köle ve hizmetçilerin doluşmasından rahatsızdı. Nitekim yaralandığında suikastçinin İranlı bir köle olduğunu öğrenince İbn Abbas'a hitaben: "*Sen ve baban Medine'yi köle ve hizmetçilerle doldurdunuz.*" diyordu.[11]

Hz. Ömer'in vefatı konusunda bazı hurafeler vardır. Hz. Ömer'in vefat edeceğini Kabu'l-Ahbar'ın[12] üç gün önceden söylediği nakledilir.[13] Buna göre Hz. Ömer'in vefat edeceği Tevratta yazılı imiş(!) Bu durumda Yahudilerin itibar etmediği Tevratın bir mucizesine(!) biz Müslümanlar inanmış oluyoruz.[14]

Ayrıca o öldüğünde cinlerin ağlayıp bağırdığı da(!) aktarılır.[15] Yine o gün üzüntüden güneşin tutulduğu nakledilir.[16] Bu rivayeti aktaran Suyutî, rivayetin ravilerinin sika olduğunu da ayrıca zikreder. Hâlbuki Hz. Peygamber, güneş, ay gibi Allah'ın ayetlerinin, herhangi birinin ölümü için tutulmadıklarını, oğlu İbrahim'in vefatındaki ay tutulması sırasında söylemiştir.[17] Buna rağmen bu tür rivayetler, en sahih ravilerden gelse ne anlamı olabilir ki?

10 İbn Hayyat, 191.
11 İbn Abbas'ın bunların öldürülebileceğini teklif etmesine de kızmış ve bunların Arapça konuştuğunu, namaz kıldığını, haccettiğini artık bunun mümkün olamayacağını belirtmiştir, Buhari, Fedail, 7; İbn Muberred, III, 804.
12 Yahudi kökenli bu şahsın Hz. Ömer'in katledilmesindeki rolü olabileceğinden bahsedilir. Bkz. Mahmud Ebu Reyye, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, Çev; Muharrem Tan, İstanbul, 2013, 175-176.
13 İbn Sa'd, III, 354, Zehebi, 89.
14 İbnü'l-Esir, III, 55.
15 Suyutî, 145
16 Suyutî, 136.
17 Buhari, Kusuf, 12.

Yine Hz. Peygamber'den nakledilen Cebrail'in: "*İslam, Ömer'in ölümüne ağlayacak!*" şeklindeki rivayetler, yaşanan olaylara ve Müslümanların onun ölümüne karşı duydukları üzüntünün Hz. Peygamber'in dilinden uydurulmuş bir ifadesi olmalıdır.[18] Gerçi bu rivayetleri bir parça destekleyen ifadeler hadis kaynaklarına da sızmamış değildir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in şehit olacağını söylemektedir.[19] Ancak Hz. Aişe: "...Her kim peygamberin; yarın olacak hadiseleri bildiğini iddia ederse, Allah'a büyük bir iftira yapmış olur. Çünkü Allah, Neml sûresi 65. ayetinde: "*De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse, görünmeyeni, Allah'ın gizli ilmini bilmez. Ve onlar ne vakit diriltileceklerini de bilmezler.*" demektedir."[20]

Hz. Ömer gibi bir halifeden sonraki halifenin işi gerçekten zor olacak anlamında Müslümanların üzüntü içinde olmaları ise gayet doğaldır.[21] Ancak bu konuda da bazen Şia'ya karşı üretildiğini düşündüğümüz ve Hz. Ömer'in cenazesinin başında Hz. Ali'nin konuşturulması şeklindeki ifadeler bulunmaktadır. Buna göre Hz. Ali, şöyle demektedir:

> Yaptığı işlerin benzeriyle Allah'a kavuşmak istediğim senden daha sevgili hiçbir kimseyi arkanda bırakmadın. Allah'a yemîn ederim ki ben Allah'ın muhakkak seni (hücrede veya cennette) iki dostunla beraber bulunduracağını kuvvetle zannediyorum. Bizzat Peygamber'den çok defa şöyle buyururken işitirdim: Ben, Ebu Bekr ve Ömer'le gittim. Ben, Ebu Bekr ve Ömer'le girdim. Ben Ebu Bekr ve Ömer'le çıktım.[22]

Hz. Ömer'in vefatı sırasında kendisi için ağlayanlara hitaben Hz. Peygamber'in: "Ağlamayın ağlamanızdan dolayı ölüye azap edilir dediğini işittim" dediği nakledilir. Hz. Aişe ise Hz. Ömer'in bu sözüne itiraz ederek onun yalan söylemek niyetinde olmadığını, ancak Hz. Peygamber'in sözünü karıştırdığını, yanlış anladığını doğrusunun ise Hz. Peygamber'in ölüye

18 Suyutî, 119
19 Buhari, Fedail, 5.
20 Tirmizi, Tefsir, 7.
21 İbn Sa'd, III, 288.
22 Buhari, Fedail, 6.

ağlayanları görünce: "*Bunlar ağlayıp duruyor ama bir faydası olmayacak.*" anlamında olduğunu belirtir.[23] Ayrıca: "*Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.*" ayetini okuyarak bu görüşü reddetmiştir.[24]

Hekim, Hz. Ömer'e vefat edeceğini söylediği vakit, halifelik yükü dolayısıyla sıkıntı çekeceği için üzülüyordu. İbn Abbas gelerek, "*sayesinde fütuhatlar yapıldığını, adalet dağıtıldığını, İslam'ın yayıldığını bunların onun için Allah katında sevaplar olduğunu*" söyleyince kıyamet günü de böyle şahitlik etmesini istemiş ve oğluna başımı toprağa koy demiş ve: "*Ey Ömer! Allah bağışlamaz ise anan ağlamıştır.*" demiştir.[25]

Fitne Kapısı

Hz. Ömer'in vefatı çerçevesinde uydurulan nakillerden bazıları ise fitnelerin başlangıcı ile ilgili rivayetlerdir. Tarihin geriye yönelik inşa edilmesinin belki de en güzel örnekleri bu konuda yapılmış ve birçok rivayet üretilmiştir.[26] Buna göre, sahabeden Hz. Huzeyfe'nin fitne ile ilgili hadisleri bildiği, bu sebeple Hz. Ömer'in konu ile ilgili olarak ona devamlı sorular sorduğu, bu bağlamda fitnenin kilidini, kapısını ve bu kapının kırılıp kırılmayacağını Huzeyfe'ye sorduğu, onun da: "*Kırılacak!*" cevabı üzerine kendisinin öldürüleceğini ve fitne kapısının ilelebet tekrar kilitlenmeyeceğini anladığı, nakledilir.[27]

Yukarıda değindiğimiz gibi, burada Hz. Osman döneminde başlayan fitne olayları konusunda Hz. Peygamber konuşturulmaktadır. Yani bu tür fitnelerin hepsini -Hz. Peygamber, geleceği ve gaybı bilerek- bir kısım sahabesine aktarmış(!) Dahası bu konuda yapılabilecek itirazlara, bu tür hadislerin ihbar-ı Nebevî, "*Delailü'n-Nübüvvet*" çerçevesinde cevaplar verilmektedir. Bu tür izahlar meseleyi izahtan öte bir kaçış yoludur.

23 İbn Sa'd, III, 346.
24 Zerkeşi, *el-İcabe*, haz. Bünyamin Erul, Ankara, 2000, 74.
25 İbn Sa'd, III, 360; İbn Ebi Şeybe, 435.
26 Suyuti, 118.
27 Buhari, Mevakit, 4.

Hilafet Meselesinin Çözümü

Hz. Ömer, yaralanınca doktorların verdiği nebiz[28] veya sütü içince yarasından çıktığı görüldü ve kendisinden vasiyyetini yapması istendi.[29] Bunun üzerine Hz. Ömer, kendisinden sonra hilafetle ilgili ihtilaf çıkmaması için birtakım tedbirler aldı. O: "*Yerime halife bırakmazsam benden hayırlısı -Hz. Peygamber- bırakmadı, bırakırsam benden hayırlısı -Hz. Ebu Bekir- bıraktı.*"[30] diyerek bu işte İslam'ın amir bir hükmünün olmadığını ve kendi hükmünün de sadece kendi görüşü olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştu. Ayrıca: "*Ebu Ubeyde b. Cerrah,*[31] *Muaz b. Cebel veya Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim olsaydı onları yerime halife olarak tayin ederdim.*" dedi.[32] Hz. Ömer, aslında bu sözünde Kureyşli olmayan Muaz ve Salim'i zikrederek: "*Halifelik Kureyştendir.*" şeklindeki algının da doğru olmadığını belirtmiş oldu. O, yaralandıktan sonra Abdurrahmân b. Avf'ı çağırarak hilafet işini Hz. Peygamber'in, kendilerinden razı olduğu kimselere bırakmak istediğini söyledi.[33] Onun tespit ettiği isimler, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Abdurrahmân b. Avf'tı.[34]

Hz. Ömer'in sadece Kureyşlilerden oluşan bu 6 kişilik şurası tenkit almıştır.[35] Bu kurulu kurmakla beraber sonuçta Sad ve Abdurrahman'ın akrabası olması sebebiyle Hz. Osman'ın seçileceğini zaten Hz. Ömer'in bildiği şeklindeki

28 Nebizin helal olmadığı, içki mesabesinde sayıldığı ancak şarap gibi ceza gerektirmediği şeklindeki fıkıh alimleri arasındaki tartışmalar ve şarap dışındaki sarhoş edicilerden sayılan nebiz ve benzerlerinin sarhoş etmeyecek kadar içilip içilmeyeceği ile ilgili görüşler için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Ebu Hanife*, İstanbul, 2011, 357-363.

29 İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-Meğazi*, Riyad, 1419, 435.

30 Buhari, Ahkâm, 51.

31 Ebu Ubeyde'nin Hz. Ömer'in vefatına ağladığı şekildeki aktarımlar, doğru değildir. Çünkü daha önce ölmüştür. Detay için bkz. Sallabî, 690.

32 İbn Sa'd, III, 341-343; Suyutî, 136.

33 Daha önce yazılı bir emir bırakmış, sonra bunu imha etmişti, İbn Sa'd, III, 340.

34 İbn Sa'd, III, 341; Suyutî, 135.

35 Akbulut, 148; kimi müelliflere göre ise bunlar Hz. Ömer'in kerametleridir(!) bkz. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, İstanbul 1970, II, 117.

yorumların, onun toplumun nabzını iyi tutan bir lider olması hasebiyle doğru olduğu kanaatindeyiz.[36] O, kendisine yapılan, yerine atama yapması teklifinden muhtemelen böyle bir heyeti öne sürerek sıyrılmış olabilir. Hz. Ömer, bu heyeti savunmak üzere bu 6 kişinin Hz. Peygamber'in akrabası ve Hz. Peygamber'in kendisinden razı olarak vefat ettiği kimseler olduğunu belirtmektedir.[37] Ancak bu savunma çok da yerinde bir gerekçe değildir. Hz. Peygamber'in kendisinden razı olduğu başka sahabiler de vardı. Ayrıca Hz. Ömer'in bu gerekçeye göre yönetici atamaları yapmadığını da biliyoruz. Hz. Peygamber'e çok daha yakın sahabiler dururken, o kadar da yakın olmadığı bilinen Tuleka'dan Muâviye, Muğire b. Şube, Amr b. As gibi kişileri vali olarak atamıştı. Esasen o kendi ileri sürdüğü gerekçenin dışında yetkinliğe önem veren birisiydi.

Hz. Ömer'in sadece Kureyşlilerden oluşan heyeti seçmesindeki davranışı, Hz. Ebu Bekir'in Sakife'de söylediği halifenin Kureyş'in asabiyeti ve halifenin Kureyş'ten olması gerekliliği şeklindeki bir anlayışla savunulabilir. Ancak bu gerekçe artık çok da geçerli değildi dersek yanlış olmaz. Çünkü Kureyşlilerin gerek Araplar arasında gerek -artık yoğun bir şekilde Müslümanlar arasında yaşayan- Mevali arasında pek de istendikleri söylenemez. Bu sebeple bu şartın bir gereklilik gibi öne sürülmesi artık doğru değildir. Nitekim Hz. Ömer de Muaz ve Salim gibi sahabilerin sağ olduğu takdirde halife olabileceklerini söyleyerek esasen bu şartın gerekçe olarak ileri sürülmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Hz. Ömer'in Kureyşlilerden oluşan bir şurayı tercih etmesi ve uygulatması belki bir müddet daha toplum tarafından hazmedilse de, sonuçta yönetimin halka yayılamaması gibi yıkıcı sonuçlar doğuracak, bir anlamda fitnelerin başlamasına sebep olacaktır.[38] Örnek verecek olursak, İslam'ın en militan gruplarından Hariciler sonuçta Kureyşliliğe karşı bir çıkışı temsil etmektedir. Hz. Ömer'in bu uygulaması ile bürokra-

36 Şaban Öz, *İslam Tarihi*, İstanbul, 2010, 65.
37 İbn Sad, III, 341-343.
38 Akbulut, 155.

sinin her yerini saran Kureyşliler sebebiyle mevali ve taşra Araplarının merkeze karşı isyanları gerçekleşecek ve son iki halife bu sebeple katledilecektir. Yine bu uygulama, Ensar gibi Müslüman toplumun en önemli grubunun dışlanmasına ve bundan sonraki siyasi olaylarda ağırlığını koyamamasına sebep olacaktır.[39] Belki de bunu tahmin eden Hz. Ömer, seçtiği şura üyelerini teker teker çağırıp kendi ailelerini ümmetin başına musallat etmemelerini istemiş[40] ve bu altı kişiden her birinin eksiklerini saymıştır.[41] Bu da Hz. Ömer'in bu şurayı kurarken gönül rahatlığı içinde olmadığının bir göstergesidir.[42]

Esasen Hz. Ömer, bir yol ayrımındaydı. Ümmetin yüzyıllar boyu rahatlayacağı bir sistemi önermek yerine, sadece Kureyşlilerden oluşan bu heyeti teklif etmeseydi, asırlar boyu ümmete hakimiyet kuran Kureyşlilik ilkesinin önüne geçebilirdi. Bu tavır İslami esaslar açısından da daha kabul edilebilir bir davranıştı.[43] Ayrıca o dönemin şartlarını düşündüğümüzde Kureyş içinden zayıf bir kabileye mensup olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in ardından kendileri gibi asabiyeti güçlü olmayan bir Kureyşli halife olsaydı, İslam toplumu yüzyıllar süren mücadelelere tesir eden Haşimi-Emevi rekabetinden kurtulmuş olur, Müslümanlar arası cahiliye döneminden kalma ve sonuçta Müslüman toplumunun asırlarca kurtulamadığı Haşimi-Emevi rekabetinin getirdiği problemlerden uzak kalabilirdi. Ancak Hz. Ömer aldığı kararla bir anlamda Kureyş aristokratlarının hakimiyet sürecine yol açacak gelişmelerin önünü açmış oldu. Hz. Ömer'in fırsat verdiği bu yoldan girenler saltanat için yarışacaklardır.[44] Hz. Ömer'in Kureyş-

39 Bkz. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2005.
40 İbn Sa'd, III, 344-340; İbn Ebi Şeybe, 435.
41 Yakubi, II, 51, Onun bu tenkitleri, ilgili sahabilerin hayat hikayeleri ile örtüşmektedir ve Hz. Ömer'i haklı çıkarmaktadır.
42 Hz. Ömer, daha sonra bu şura heyeti üç gün içinde halifeyi seçemez ise: "Bunları öldürün!" diye emir vermiştir Tabii ki böyle bir emir yani Müslüman öldürme yetkisi ne kadar doğrudur? Düşünülmelidir, İbnü'l-Esir, III, 67, Akbulut, 146-152.
43 Akbulut, 146.
44 Bkz. Taha Hüseyın, *el-Fitnetu'l-Kubra*, trz, Mısır, 60.

lilik ilkesini kolayca kırabileceği bir konumda bunu yapmaması ve ilerde çıkacak sorunlara önlem almaması, nihayet asabiyeti güçlü olan Haşimi[45] ve Emevilerden adayları şuraya alması, tenkit edilebilir diyoruz.

Bu arada şura heyetinde Hz. Ömer'in oğlu İbn Ömer'in adının geçmesi konusunda bir problem olduğunu düşünüyoruz.[46] Hz. Ömer'in İbn Ömer'i hangi gerekçe ile şura heyetine yardımcı olmak için ileri sürdüğü net değildir. Gerekçe olarak bu altı kişi, eğer üçe üç kalırsa Abdurrahman b. Avf'ın tarafını destekleyerek çoğunluğu sağlaması için böyle bir çözüm düşündüğü belirtilse de buna gerek yoktur. Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf neredeyse o tarafın adayı seçilecek de diyebilirdi.[47]

İbn Ömer ismi Hz. Ali dönemindeki Tahkim olayı sırasında iki adayın azledilip yerine İbn Ömer'in getirilmesi teklifi sebebiyle, onun bu işe layık biri olduğunu gösterme adına sonradan bu rivayetlere karıştırılmış olmalıdır. İbn Ömer, Hz. Peygamber'in her gittiği yeri araştırıp ona göre davranan birisiydi ve sahabi içinde babası da dahil bu şekilde davranan başka biri yoktu. Bu sebeple bu tavırlarıyla yöneticiliğe uygun bir tarafı da bulunmuyordu.

Hz. Ömer'in kendinden sonraki halifeye şu tavsiyeleri yaptığı nakledilir:

> Benden sonraki halîfeye ilk Muhâcirleri tavsiye ederim. Bu ilk Muhacirlerin haklarının tanınmasını ve onlara yapılan hürmetin muhafaza edilmesini tavsiye ederim. Ve yine benden sonraki halîfeye Ensâr'a da hayırlı olmasını tavsiye ederim. O Ensâr ki Peygamber'in ve Muhâcirlerin Medine'ye gelmelerinden önce Medine'yi yurt ve îmân evi edinmiş olan kimselerdir. İşte onların iyilerinin iyilikleri kabul olunmalı, kötülerinin kötülüğü ve kusurları affedilmelidir. Ben yeni halîfeye bütün memleketler

45 Hz. Ömer bu düşünceyi zaman zaman dile getirmişti. Nitekim bir seferinde İbn Abbas'a hitaben: "*Siz Haşimoğullarına görev verdiğimizde ümmetin başına buyruk olmanızdan endişe ediyorum.*" demişti. Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, Kahire, 1382, 14.

46 İbn Sa'd, III, 343.

47 İbnü'l-Esir, III, 66.

halklarına da hayırla muamele etmesini tavsiye ederim. Çünkü onlar İslam'ın yardımcılarıdır, mal toplayıcılardır, çoklukları ve kuvvetleriyle düşmanı öfkelendirenlerdir. Onlardan ancak kendi rızâlarıyle mallarının fazlası alınmalıdır. Ve yine ben yeni halîfeye, bedevilere de hayırla muamele etmesini tavsiye ederim. Çünkü bedeviler Arab'ın aslı ve İslam'ın maddesidir. Onların mallarının (en iyilerinden değil de) etraf olanlarından alınıp fakirlerine verilmesini tavsiye ederim. Ve yeni halîfeye Allah'ın zimmetini ve Rasûlullah'ın zimmetini tavsiye ederim: Allah'ın ve Rasûlü'nün ahd ve emânında olan (Yahûdî, Hristiyan..) her topluluğun ahd ve emânlarının yerine getirilmesini tavsiye ederim. Bütün ferdlerin ve grupların hakları verilmeli, vazifeleri ve işleri görülmelidir. Onlara bir düşman saldırdığında, onların arkalarından ve önlerinden müdâfaa edilmeleri için harb yapılmalı ve kendileri ancak takat yetirecekleri cizye vergisi ile mükellef kılınmalıdırlar.[48]

48 Buhari, Fedail, 8.

BİBLİYOGRAFYA

Ağırakça, Ahmet, *Hz. Ebu Bekir*, İstanbul, 1998.

Ahmet Nedvi, *Asr-ı Saadet*, çev. Ali Genceli, İstanbul, 1985.

Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", *İstem*, Konya, 2005.

Akbaş, Mehmet, *Iyaz b. Ganm*, İstanbul, 2011.

Sahabenin İslam Tebliği, İstanbul, 2009.

Ali, Muhammet Sallabî, *Hz. Ömer*, çev. Mehmet Akbaş, İstanbul, 2008.

Ali-Naci et-Tantavi, *Ahbar-u Ömer*, Beyrut, 1983.

Apak, Adem, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Harran", *I. Uluslar Arası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan, Harran 2006, 29-42.

"İskenderiyye Kütüphanesinin Akibeti", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 16, Sayı: 1, Ankara, 2003.

Amr b. As, Ankara, 2001.

Hulefa-i Raşidin, İstanbul, 2009.

Arı, Salih, "İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife", *MÜSBE*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi).

Arnold, T.W., *İntişarı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Ankara, 1982.

Aycan, İrfan, Mahfuz Söylemez, Necmettin Yurtseven, *Apokrif Tarih Yazıcılığı*, Ankara 2003.

Azimli, Mehmet, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayetin Tarihsel Bağlamda Farklı Bir Şekilde Okunuşu", *İslamiyat*, Ankara, 2003, C. 6, s. 1.

"Mesleme b. Abdülmelik ve Fütühatı", *Dicle Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, Diyarbakır, 2000.

"Sa'd b. Ubade" *DİA*.

Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci, Konya, 2010.

Dört Halifeyi Farklı Okumak- Hz. Ebu Bekir, Ankara, 2011.

Halifelik Tarihine Giriş, Konya, 2005.
Hz. Ali Neslinin İsyanları-X. Yüzyıla Kadar Şiî Karakterli Hareketler, Konya, 2010 (ikinci baskı).
Hz. Safvan b. Muattal, İstanbul, 2008.
Siyeri Farklı Okumak, Ankara, 2010 (4. baskı).
Bakır, Abdulhalik, "Basra" *DİA*.
Balcı, İsrafil, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi", *OMÜİFD*, Samsun, 2005, Sayı: 20-21.
İlk İslam Fetihleri, Samsun, 2011.
Balkan, Ömer Lütfi, "Öşür", *İA*.
Baltacı, Muhammet, *Menhecu Ömer b. Hattab Fi't-Teşri*, Kahire, 2002.
Bartold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1973.
Bayındır, Abdülaziz, *Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, İstanbul, 2007.
Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk, 1997.
Fütûhü'l-Buldân, Beyrut, 1991.
Buhari, *Sahih*.
Cabiri, Muhammed Âbid, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1997.
Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, Ankara, 1993.
Çelebi, Ahmet, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997.
Örnek Halifeler Dönemi, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1997.
Çevik, Adnan, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 2002 (Basılmamış Doktora Tezi).
Demir, Ahmet, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2004.
Demircan, Adnan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İstem*, Ek-1, 2008, 26-27.
Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, Beyrut, trz.
Uyunu'l-Ahbar, Kahire, 1996.
Diyarbekrî, *el-Hamis*, Beyrut, trz.
Ebu'l-Hüseyin el-Huinî, *Şehadetü'l-Eser Ala İmani Katili Ömer*, byy., trz.
Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, çev. Cemalettin Saylık, İstanbul, 1981.

Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, çev. Ali Özek, İstanbul, 1973.
Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi-Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, trz.
Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan'ın Kısa Tarihi*, İstanbul, 1998.
Emin, Ahmet, *Fecrü'l-İslâm*, byy, 1970.
Eraslan, Sadık, *Hz. Ömer Dönemi Fetihleri* (AÜSBE), Ankara, 1997.
Esed, Muhammed, *Mekke'ye Giden Yol*, çev. Cahit Koytak, İstanbul, 1998.
Ezdi, *Fütuhu'ş-Şam*, Kahire, 1970.
Fayda, Mustafa, "Faruk", *DİA*.
"Hz. Ömer", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992.
Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid, İstanbul, 1992.
Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İstanbul, 2006.
İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, Ankara, 1982.
Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara, 1993.
Filipeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, Edisyon: Cem Zorlu, İstanbul, 2005.
Gazali, Muhammed, *Fıkhu's-Sire*, çev. Resul Tosun, İstanbul, 1987.
Güney, Muhiddin, "Hilafetine Kadar Ömer b. Hattab", *AÜSBE*.
Halife b. Hayyat, *Tarih-u Halife b. Hayyat*, çev. Abdülhalık Bakır, Ankara, 2001.
Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004.
İslam'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1963.
Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, trz.
Hasan, İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslamiyye*, Kahire, 1970.
İslam Tarihi, çev. Heyet, İstanbul, 1986.
Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, Beyrut, 1989.
Hudari Bek Muhammet, "Hulefa-i Raşidin Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992.
Hüseyin Kasım el-Aziz, *el-Babekiyye*, Dımeşk, 2000.
Isam Sahnini, *Ahdu İlae ve'ş-Şurutu'l-Ömeriyye*, Amman, 2001.

Işıltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul, 1960.
İbn Abdu'l-Hakem, *Futühu Mısra*, Leideı, trz.
İbn Asem, *Futuh*, Beyrut, 1987.
İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz.*
İbn Cevzî, *Menakıb-ı Emiru'l-Müminin Ömer b. Hattab*, Kahire, 1997.
İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-Meğazi*, Riyad, 1419.
İbn Hacer, *el-İsabe*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul, 2009.
Fethu'l-Bari, Kahire, 1988.
İbn Hazm, *Cemheratu Ensabi'l-Arab*, Beyrut, 1983.
İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1994.
İbn Hubeyş, *Ğazavat*, Beyrut, 1992.
İbn İshak, *Siret-ü İbn İshak*, Konya, 1981.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 2005.
İbn Kuteybe, *el-İmame Ve's-Siyase*, Beyrut, 1997.
Maarif, Beyrut, 1970.
İbn Muberred, *Mahzu's-Savab,* Riyad, 2000.
İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1986.
İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medinetu'l-Münevvera*, byy, trz,
İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1987.
Üsdü'l-Ğabe, Byy., Trz.
İbrahim, Beyzun, *Min Devleti Ömer İla Devleti Abdulmelik*, Beyrut, 1991.
el-İmadi, *ed-Durru'l-Mustedab*, Beyrut, 1996.
İslamoğlu, Mustafa, *Yahudileşme Temayülü*, İstanbul, 1995.
Kaegi, Walter, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, 2000.
Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1987.
Köktaş, Yavuz, *100 Soruda Hadis Meseleleri*, İstanbul, 2011.
Kuraşî, *Evveliyat-u Ömer Fi'l-İdare ve'l-Kaza*, Beyrut, 1990.
Kurtubî, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an.*
Külekçi, Cahit, "Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Nümizmatik Araplaştırılması", *Dicle Ün. İlah. Fak. Derg.*, C. 11, Sayı: 1, Diyarbakır, 2009, 166.
Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979.

Makrizî, *el-Hitat*, Beyrut, 1998.
Malik, *Muvatta*.
Mantran, Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
Mehmed, Mansur, *İskenderiyye Kütüphanesini Kim Yaktı*, Sa'd; Fahri Unan, Ankara, 1995.
Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, Beyrut, 2002.
Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İstanbul, 1992.
Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1977.
Muhammed Abdülkadir, *en-Nizamü's-Siyasi fi'l-İslâm*, Amman, 1986.
Muhammed Mescidî Camiî, *Ehli Sünnet Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev. Malik Eşter, İstanbul, 1995.
Mustafa, Sibaî, *İslam'da Din ve Devlet*, çev. İhsan Toksarı, İstanbul, 1966.
Müslim, *Sahih*.
Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1991.
Önkal, Ahmet, "Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması" *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005.
Öztürk, Mustafa, *Kur'an, Tefsir ve Usul Üzerine*, Ankara, 2011.
Öz, Şaban, *İslam Tarihi*, İstanbul, 2010.
Palabıyık, Hanefi, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, Şanlıurfa, 2008.
Rana, İrfan Mahmut, *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, çev. Ahmet Kot, İstanbul, 1985.
Rayyıs, Ziyauddin, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Sarıkaya, İstanbul, 1990.
Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*.
Robert, Mantran, *İslam'ın Yayılışı Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.
Sarıcık, Murat, *Hz. Ömer*, İstanbul, 2009.
Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer*, Ankara, 2010.
Selim Sıddıkî, *İslâm Devletinde Malî Yapı*, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, 1972.

Sırma, İhsan Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul, trz.
Sivasî Şemsettin, *Dört Halifenin Menkibeleri*, haz: Ahmet Kargılı, Osman Yakupoğlu, İstanbul, 2005.
Sourdel, D., "Khalife", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden, 1978.
Sönmez, Abidin, *Şûra*, İstanbul, 1984.
Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*.
Hasaisu'l-Kübra, Beyrut, 1985.
Tarihu'l-Hulefa, Mısır, 1952.
Şakir, Mahmut, *Dört Halife*, çev. Ferit Aydın, İstanbul, 1995.
Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998.
Şibli Numani, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1986.
Şimşir Mehmet, "Râşid Halîfeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", *İSTEM*, Yıl: 3, s. 6, Konya.
Taberî, *Camiu'l-Beyan*, Beyrut, 1995.
Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulük, Beyrut, 1995.
Taha Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kubra*, trz, Mısır.
Tatlı Bekir, "Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları", *AÜSBE* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
Temmavi Süleyman Muhammet, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, çev. Vesim Taylan, İstanbul, 1993.
Tirmizi, *Sünen*.
Uçar Şahin, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, İstanbul, 1996.
Uğurluel Talha, *Mekke-Medine*, İstanbul, 2007.
Ünlü Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1992.
Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emevîler", *İslam Kültür ve Medeniyeti*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, 1988.
Vakıdî, *Futühu'ş-Şam*, Beyrut, trz.
Meğazi, Beyrut, 1984.
Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyarbekr ve'l- Irâk, Dımeşk, 1996.
Welhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986.
Yakûbî, *Tarihu'l- Yakûbî*, Beyrut, 1960.

Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, çev. Ahmet, Meylanî, İstanbul, 1980.

Zebidi, *Tacu'l-Arus*, Kuveyt, 1994.

Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubela* (*el-Hulefau'r-Raşidun),* Beyrut, 1990.

Zerkeşi, *el-İcabe*, haz: Bünyamin Erul, Ankara, 2000.

A

Abbas 33, 40, 46
Abbasiler 40
Abdullah b. Serh 180
Abdullah b. Yezid 87
Abdurrahman b. Avf 125, 165, 189, 192
Adıyaman 168
Adiyoğulları 30
Ahvaz 121
Hz. Âişe 186
Akile 113
Ala b. Hadrami 122, 159, 176
Ali 43, 85
Ali b. Ebî Tâlib 189
Hz. Ali 13, 30, 37, 40, 41, 46, 53, 110, 111, 113, 120, 122, 132, 133, 140, 154, 187, 192
Amevas 158
Âmid 168, 170
Âmir b. Sa'sa' 107
Ammar b. Yasir 115
Amr b. As 56, 60, 166, 176, 179, 180, 190
Amr b. Madikerb 100
Anadolu 145, 146, 166
Antakya 145, 157, 182
Arafat 72
As b. Vail 23
Atlas Okyanusu 52
Avali 29
Ayyaş b. Rebia 28
Azaz 157
Azer Mithat 87
Azerbaycan 127

B

Bağdat 90, 183
Bahreyn 58, 159
Basra 105, 106, 107, 121
Batn-ı Nahle 106
Bedir 65
Bedir Savaşı 18, 30, 67
Behmen Cazuye 87
Belazuri 88
Berka 180
Beytü'l-Mal 59
Bilal Habeşî 118
Bizans 77, 96, 144, 145, 146, 150, 167
Büveyb Savaşı 90

C-Ç

Cabiye 147, 149, 158
Cafer b. Ebi Tayyar 97
Cebele 150
Cebele b. Eyhem 149
Cebriyyeci 102
Cehmiyye 66
Celula 79, 120
Cerasim 101
Ceyhun 127
Cezire 151, 167, 169
Cibril Hadisi 45
Cisr 102
Cisr Savaşı 86
Curcan 126
Cübeyr b. Mutim 115
Cündüşapur 126
Çin 127

D

Dağıstan 127
Danyal 123
Dârâ 168
Daru'l-Erkam 27
Hz. İbrahim 33, 71
Deccal 122, 173
Deylemliler 126
Dımeşk (Şam) 19, 147, 149, 162, 164, 173
Dırar b. Ezver 151
Dicle 146, 167, 169, 183
Diyarbakır 169, 171
Doğu Roma 77

E

Hz. Ebu Bekir 29, 30, 33, 35, 38, 39, 59, 65, 77, 86, 139, 143, 147, 153, 191
Ebu Bekre 107
Ebu Cehl 22, 26
Ebu Cendel 151
Ebu Dücane 30
Ebu Eyyûb el-Ensârî 70
Ebu Huzeyfe 189
Ebu Hüreyre 58, 156
Ebu Leheb 46
Ebu Lü'lü' 13, 185
Ebu Musa 107, 115
Ebu Mûsâ el-Eş'arî 44, 119, 122167
Ebu Seleme 28
Ebu Süfyan 19, 32
Ebu Talib 25
Ebu Ubeyd 86, 88
Ebu Ubeyd es-Sakafî 86, 159
Ebu Ubeyde 147, 152, 155, 156, 161, 164, 171
Ebu Ubeyde b. Cerrah 164, 1166, 89
Ehl-i Beyt 53
Endülüs 182
Enüşirvan 60
Ermeni 168
Erzen 168
Esma bt. Umeys 33
Eutychius 181
Eyle 172
Ezvac-ı Tahirat 33

F

Fars 94
Fars Körfezi 105
Farsça 131
Faruk 16, 17
Hz. Fatıma 133
Fedek Yahudileri 62
Fırat 146, 167
Fihl Savaşı 154
Filistin 176
Firuzan 125
Fustat 177

G

Güney Irak 13
Güney Mezopotamya 105
Gürcistan 127

H

Habeşistan 27
Haccac 42, 116
Haccac-ı Zalim 116
Haceru'l-Esved 13, 46, 50
Hz. Hafsa 17, 21, 72
Halep 157
Halid b. Said 161
Halid b. Velid 48, 57, 86, 147, 155, 159, 160, 162, 169, 171, 176, 177

el-Hamra Sarayı 182
Hz. Hamza 27, 30
Hanafis 90
Hasan 85
Hasan Basri 105, 106
Hâşim b. Utbe 98
Hattab 15
Havle 47
Hayber 33, 62
Hayber Yahudileri 62, 64
Hemedan 125
Heraklius 78, 103, 144, 145, 155, 156, 175, 177, 180
Hıristiyan 146
Hindistan 79
Hudeybiye 32
Hulvan 120
Humus 155, 162
Huneyn Savaşı 33
Hurkus b. Zuheyr 121
Hurremiyye 83
Huzeyfe b. el-Yemân 114, 125
Hz. Huzeyfe 188
Hürmüzan 121, 125
Hüseyin 85
Hz. Hüseyin 120

I-İ

İbn Hazm 135
İbn Kame 32
İbn Mülcem 92
İbn Übey 69, 73
İbrahim 186
İfk 73
İran 105
İskenderiyye 180, 181
Itban b. Malik 29, 30
Iyaz b. Ğanm 167, 168, 169, 179

J

Johannes Philoponos 182

K

Ka'ka' b. Amr 120
Kâbe 71
Kabu'l-Ahbar 186
Kadıköy 78
Kadisiyye 93, 97, 99, 100, 119, 153
Kadisiyye Savaşı 78, 79
Kafkasya 127
Kahire 177
Kays b. Âsım 21
Kayser 157
Kınnısrin 156, 161, 162
Kıptice 131
Kızıldeniz 177
Kûfe 113, 115, 119
Kuzey Arabistan 62
Kürdistan 129

L

Lazkiye 156

M

Mâbed el-Becelî 107
Mahzumoğulları 159
Maiz 108
Makâm-ı İbrahim 71
Malatya 168
Malik b. Nüveyre 159
Mardin 168
Mecusî 128
Mecusiler 104, 128
Medâin 88, 103
Medine 47, 49, 106, 135, 163, 186
Mekke 47, 141

Mescid-i Aksa 134
Mescid-i Haram 72
Meyyâfârikîn 168
Mısır 175, 177, 178
Mihrân 90
Mina 72
Moğollar 183
Muaviye 54, 56, 159, 160, 163, 190
Muâviye b. Hudeyc 92
Muaz b. Cebel 117, 144, 166, 170, 189
Mucâşi b. Mesûd 106
Muğire b. Şube 56, 97, 106, 111, 113, 185, 190
Muhammed b. Mesleme 115
Mukavkıs 175, 176
Mute 89
Müellefe-i Kulub 35, 50, 111
Müsenna 90
Müsenna b. Harise 85
Müzdelife 72

N

Nâfi b. Kelede 107
Nahivci Yahya 181, 182
Nasr b. Haccac 55
Necef 94
Nihavend 79, 97, 125
Nil 177, 178
Nu'man b. Mukarrin 124
Nusaybin 168, 170

O-Ö

Orta Asya 146
Osman b. Affân 189
Hz. Osman 37, 38, 39, 57, 82
Osmanlılar 83
Önkal 135

R

Rakka 168
Ramade 45
recm 108, 110
ayeti 68
Remel 51
Rey 126
Rıdvan ağacı 13, 46
Ruha (Urfa) 168
Ruha Antlaşması 169
Rum 168
Rumca 131
Rumlar 180
Rüstem 79, 87, 94, 95, 97, 98

S

Sa'd b. Ebî Vakkâs 92, 93, 100, 103, 114, 122, 154, 167, 170, 189
Sa'd b. Muaz 70
Sa'd b. Ubade 34
Safeviler 83
Safi b. Sayyad 122, 123
Safvan b. Muattal 168
Saîd b. Âmir 168
Said b. Zeyd 170
Sakife 34
Salim 189
Samsat 168
Sariye 133
Sasanîler 80, 81, 143, 146
Sefaret 18
Selçuklular 145
Seleme b. Kays el-Eş'ârî 130
Selman 101
Selmân el-Fârisî 114
Sevad 116
Sezar 182
Sıffin Savaşı 100

Sincar 168
Solak 17
Sûdân b. Humrân 92
Suheyb b. Sinan 28
Suheyl b. Amr 30, 166
Suraka 104
Suriye 131, 144, 145
Suyutî 66, 68, 186
Süryani 131, 168
Süryaniler 168

Ş

Şahbanu 120
Şam 48, 54, 86, 155, 157, 158, 161, 163, 166, 169
Şehrubani 120
Şia 85, 187
Şia doktrini 85
Şifa bt. Abdullah 48
Şurahbîl b. Hasene 159

T

Tağlibliler 90, 150
Tahkim 192
Tahrim 32, 43
Taif 33, 156
Talha b. Ubeydullah 189
Tebuk Savaşı 33
Teodoras 155
Tevrat 42
Teymâ 62, 64
Thedosios 182
Tiflis 127
Toros 144
Toroslar 167
Türk et-Taberî 99
Tüster 121

U-Ü

Ubulle 106
Uhud Savaşı 31, 32, 89
Umeyr b. Sa'd 168
Umm Cemil b. el-Efkam 107
Urfa Kapı 170
Utbe b. Gazvân 102, 105, 121
Utbe b. Rebia 22
Uveym b. Sa'd 30
Ümmü Gülsüm 53, 132, 133
Ümmü Seleme 33
Üsâme 139

V

Velid b. Muğire 22

Y

Ya'kûbî 140
Yecüc-Mecüc 127
Yermuk Savaşı 99, 147, 161
Yezdcerd 78, 79, 80, 81, 91, 95, 96, 97, 98, 119, 120, 125, 127, 128
Yezid b. Ebî Süfyân 155, 166, 171
Hz. Yusuf 58

Z

Zağros 119
Zerdüşt 129, 131
Zerdüştî 84
Zerdüştler 131
Zevi'l-Erham 50, 111
Zeyd b. Amr 15
Zeyd b. Hârise 70
Ziyâd b. Ebîh 107
Zu-Kar 90
Zübeyr b. el-Avvâm 117, 189
Zülkarneyn Seddi 127

Mehmet AZİMLİ

Hz. Ömer

Hz. Ömer'den:

İnsanın ağzının laf yapmasına aldırış etmeyin. Kim emaneti koruyor ve insanların namuslarına saygı duyuyorsa ona değer verin ve işte insan odur. Kişinin, namaz ve orucuna değil, onun aklı ve sadakatine bakın. Ben hakkınızda imanını ortaya koyan mü'minden ve küfrünü ortaya koyan kâfirden korkmam. Lakin imana bürünmüş münafıktan ve onun başkası adına çalışmasından korkarım.

Hz. Ömer zamanında bir deprem meydana gelmişti. Bu esnada Hz. Ömer şöyle dedi:

Ey insanlar! Bu deprem sizin yaptığınız bir davranıştan dolayı değildir. Canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki şayet bir daha tekrarlarsa burada sizi iskan ettirmem.

"*İşte Ömer budur!*" dedirten bir söylemdir bu. Çağımızda henüz ulaşamadığımız bir feraset örneği. Depremi hala Allah'ın gönderdiği bir azap olarak algılayan zihniyete ta o dönemde en güzel cevabı Hz. Ömer vermiştir. Fay hattının üzerine binalar kurup daha sonra da Allah'ın takdirine razı olunması gerektiğini söylemek kadar İslamî anlayışa zıt bir şey olamaz.

071265
ARB

ISBN: 978-9944-162-60-9
9 789944 162609

ANKARA OKULU YAYINLARI